

VETENSKAP BILDNING TRADITION

AXESS

AXESS MAGASIN NR 9 DECEMBER 2018 PRIS: 89:-

Vanärad i evighet

Johan Tralau om ett moraliskt näthaveri

Monologernas tid

Har det offentliga samtalet någon framtid?

Svenska fackböcker 2018

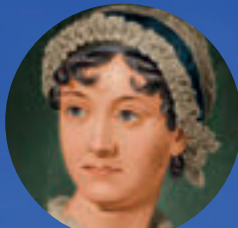
32 extra sidor om vinterns bästa läsning

Personligheternas England

Vita Sackville-West

Jane Austen

Winston Churchill

Beau Nash

Edith Sitwell

Succéresan är tillbaka! Följ med nyhetsmagasinet Fokus och Johan Hakelius till England i de udda personligheternas fotspår. Under en vecka besöker vi lantgods, katedraler, universitet och parker. Vi blir guidade på plats och varje dag dyker nya personligheter upp. »Roligt sällskap, nya insikter och riktigt, riktigt engelskt!«, »Blandningen mellan kunskap och upplevelse perfekt.«, »Det blir inte mer engelskt än så här« är några av intrycken från förra resans deltagare.

8 dagar inkl flyg & boende: **25 950 kr**

Resedatum: 27 APRIL–4 MAJ 2019. Halvpension, del i dubbelrum. Enkelrum mot extra kostnad.
Läs mer: www.fokus.se/lasarresor

DAG 1: Chartwell. Winston Churchill var sällan så nöjd som när han målade, murade och talade med sina grisar på Chartwell.

"Årets mest ambitiösa mediesatsning"

fler än
Nu **80 000** användare

Nyhetstjänsten för företagsamma

www.fplus.se

fPlus granskar skuggskatterna

Foto: Jessica Gow/TT

CSN:s avgifter har gett miljard till statskassan

Läs mer i fPlus

Tio saker du aldrig ska göra i ett säljmöte

Industrin larmar: Elbristen hotar jobben

Här är de mysigaste rödvinerna i höstrusket

Då väntas räntorna fördubblas

Läs mer i fPlus

Det här är fPlus

GRATIS

- ✚ **Morgonkoll:** Nyhetsbrevet som ger dig allt du behöver veta, i god tid före frukost.
- ✚ **fPlus Politik:** Nyhetsbrevet som följer, förklarar och fördjupar politiken.
- ✚ **Appen:** Få reda på det senaste direkt när det händer.
- ✚ **fplus.se:** Nyheter dygnet runt.

KOM IGÅNG IDAG:
om.fplus.se

50\$

Kostar en megawattimme solenergi idag. Marknadskrafterna har fått priset att rasa drastiskt och är nu lägre än för kol, som kostar 102 dollar per megawattimme. Fler nya perspektiv får du i fPlus.

Foto: Mostphotos

USA:s Sverigebild 20 år gammal

Läs mer i fPlus

Arbetsförmedlingens gd Mikael Sjöberg

Foto: Marko Säävälä/TT

Arbetsförmedlingen bluffar om jobb till nyanlända

Läs mer i fPlus

✚ Tusentals nyhetskällor i ett svep.

✚ Våra journalister hårdbevakar näringsliv och politik.

✚ Skräddarsy ditt nyhetsflöde.

f står för företagsamheten i fokus, och för en publicistisk ambition om att förklara, förnya och fördjupa nyhetsflödet.

Alla är beroende av nyhetsflödet och näringslivet blir allt mer beroende av sin omvärldsbevakning. Samtidigt har det blivit allt svårare att orientera sig i överflödet av information. Därför har Svenskt Näringsliv tagit initiativ till att starta nyhetstjänsten fPlus. Redaktionen arbetar oberoende efter journalistiska principer. Ansvarig utgivare: Henrik Svidén.

Moralfilosofi och marknad

PJ Anders Linder

ADAM SMITH DYKER upp lite varstans denna höst. Norsk politikens *grand old man*, Kåre Willoch, hänvisar flera gånger till den skotske upplysningsfilosofen i samtalsboken *Alt med måte*, som jag skriver lite mer om på sidan 19 i detta nummer av Axess. Men det är inte bara strax till höger om den politiska mittlinjen, där Willoch numera befinner sig, som intresset finns. Även den framstående nationalekonomen Paul Collier tar hjälp av Smith när han lägger ut kursen för en ny socialdemokrati i *The Future of Capitalism* (Allen Lane, 2018).

I bägge fallen är det, märk väl, den verkliga Adam Smith det rör sig om: inte den apostel för egoism och fullfjädrad laissez-faire som fundamentalister till vänster och höger har konstruerat för att hata eller dyrka, utan den reflekterande moralfilosof som undersökte det mänskliga samspelets förutsättningar och förtjänster i *The Wealth of Nations* (1776) och *The Theory of Moral Sentiments* (1759).

I den färskaste *Adam. What He Thought, and Why it Matters* (Allen Lane, 2018) sammanfattar Jesse Norman, doktor i filosofi och ledamot av det brittiska underhuset sedan 2010, Smiths ekonomiska tänkande i fem punkter: Marknadernas centrala betydelse. Marknaderna som "levande institutioner" präglade av specifik kultur och sociala normer. Vikten av reellt existerande konkurrens. Betydelsen av att marknaden gagnar det allmänna bästa. Värdet av ett bra samspel mellan ekonomin och staten, som har makt att både fördärva och upprätthålla marknader.

WILLOCH TALAR ENGAGERAT om den liberala ekonomins förtjänster när det gäller att skapa tillväxt, välbefinnande och handlingsfrihet, men han tar samtidigt stöd hos Smith och varnar för monopolistiska tendenser och att stora företag kan börja konkurrera med hjälp av sin maktställning istället för sin prestationsförmåga.

Collier är särskilt intresserad av hur Smith lyfter fram ömsesidighetens betydelse. Tack vare marknader kan människor få det bättre genom att byta varor och tjänster med varandra under civiliserade former. Men det goda samhället kräver fler sorters utbyten: inte minst gäller det att människor kan fläta nätverk av personlig respekt,

åtaganden och skyldigheter. Det bygger samhörighet och förtroende och gör samhället robust.

SKÄLET TILL ATT HAN skriver sin bok är just en oro över att samhörigheten och ömsesidigheten har tunnats ut och att farliga bråddjup öppnar sig mellan stad och land, högutbildade och lågutbildade, vinnare och förlorare. Collier blickar tillbaka på sin uppväxt i arbetarmiljö i Sheffield och ser en miljö som var fattigare på ekonomiska resurser men rikare på gemenskap, samarbete och framtidstro. Som god socialdemokrat skäller han förstås på Margaret Thatcher och nyliberalismen, men han är precis lika sträng mot den vänster som har satsat stenhårt på materialism och rättighetstänkande.

Idén att medborgare ska ta gemensamt ansvar och få ersättning för sina insatser efter förtjänst har muterat till en välfärdspolitik, där byråkratin och politikens patroner bossar över klienter och delar ut förmåner till dem. Folk får pengar i plånboken så att de klarar sig, men det blir sämre med självrespekten. Känslan av tillhörighet och sammanhang försvagas och allt fler låter sig lockas av grovhuggna budskap från ideologer och populisterna.

JAG TROR DET ÄR historikern Paul Johnson som sagt att ingen brittisk politiker någonsin vunnit ett val på något annat budskap än att allt ska bli som förr igen, och Paul Collier går inte fri från anklagelser om nostalgi. Han målar en rosenröd bild av vad som var och är mer intresserad av vad som gått snett än vad som lyckats. Fast problemen han sätter fingret på är reella och han förtjänar respekt för att försöka hitta vägar framåt istället för att bara jämföra sig över hur eländigt tillståndet blivit.

Att boken heter *The Future of Capitalism* är en blinkning till Anthony Croslands klassiska *The Future of Socialism* från 1950-talets mitt, som menade att Labour borde utnyttja kapitalismens kraft och lägga drömmarna om förstatliganden och planhushållning åt sidan.

På motsvarande sätt vill nu Collier ge en social och etisk dimension åt en kapitalism som han tycker har skenat. Han har en hel palett av

Adam Smith.

FOTO: ALAMY

reformförslag för familjer, företag och nation, där den röda tråden är att främja långsiktighet och samhörighet.

Han för ett intressant resonemang om hur det uppstår "oförtjänta" övervärden för fastighetsägare och vissa höginkomsttagare i överhettade stadsmiljöer och att dessa borde kunna fungera som skattebas utan samhälls-ekonomiska förluster, men det verkar inte lätt att gå från teori till praktik och han ter sig plötsligt och okarakteristiskt övertygad om att dessa skatteintäkter skulle göra susen som statsutgifter ifall de skeppades iväg till mindre lyckligt lottade landsdelar.

Att instämma i tankarna om mer personligt ägande i näringslivet och vikten av högre status för praktisk yrkesutbildning är inte svårt. Förslaget om straffskatt på rättsprocesser mellan bolag är festligt, men i likhet med en räkka andra idéer mest relevant för anglosaxiska förhållanden.

MAN SKULLE KUNNA avfärda hela boken med att läget i Storbritannien och USA är väldigt annorlunda än i till exempel Sverige. Vi fick också stryk under finanskrisen, men ekonomin har repat sig och jobbskatteavdrag, reallöneökningar och låga boräntor har fyllt på hushållskassorna. Kapitalismen möter numera betydligt tuffare kritik i sina gamla kärnländer än hos oss.

Men. Man ska fundera med Collier och Smith i alla fall.

Dels därför att livet inte bara handlar om tillväxt och köpkraft utan också om framtids-tro, mening och förankring. Sverige har precis som Storbritannien gått en bra bit på vägen från ömsesidighet till krav- och rättighetstänkande, och vi är inte immuna mot problemen som kan följa i fragmentiseringens spår. Frågor om identitet och samhörighet står redan betydligt högre på dagordningen än vad som brukade vara fallet och behöver ägnas mer konstruktiv tankekraft.

Dels därför att det kommer en dag när konjunkturen viker nedåt och ekonomin, produktiviteten och arbetslösheten kommer tillbaka som frågor med versala F. Då blir det akut behov av perspektiven från såväl Smith som Collier: större engagemang för entreprenörskap och marknader, större glöd i försöken att göra så många som möjligt delaktiga i dem.

Vi borde förstås föra samtalen redan idag. Men att tänka efter före är tyvärr ingen svensk paradgren. ✨

PJ Anders Linder

"Sverige har precis som Storbritannien gått en bra bit på vägen från ömsesidighet till krav- och rättighetstänkande, och vi är inte immuna mot problemen som kan följa i fragmentiseringens spår."

10 SAMHÄLLE

- Krönikor* Susanna Birgersson uppmanar till karaktärsdanning **10**
 Annika Borg funderar över högt och lågt i mänskligt liv **10**
Kulturpolitik Gunilla Kindstrand går på plakatteater **12**
Viltvård Joakim Rådström jagar tjuvjägare digitalt **14**
Danmark Ann-Sofie Dahl tar tempen på dansk politik **16**
Folkomröstningar Axel Odelberg om landet där folket är i opposition **18**
I korthet Kåre Will och litterära referenser **19**

20 FRIZON

- Susanne Wigorts Yngvesson begrundar begreppet allseende **20**
 Johan Tralau gör upp med hånet på Youtube **26**
 Isak Skog förordar katederundervisning **30**

34 OPINION

- Anders Olshov varnar för en krasch på bostadsmarknaden.

TEMA: MONOLOGERNAS TID

38

- Rampfeber* Anna Victoria Hallberg förordar sakargument **38**
Akademien visar vägen Charlotta Levay ser en comeback för det akademiska samtalet **40**
Vi mot dem Dan Korn varnar för indelningen av världen i onda och goda **42**
Hellre bråk än tystnad Håkan Boström framhåller konflikt för ett gott samtal **44**
Var ska vi mötas? Karin Stensdotter trevar i en offentlighet utan gränser **46**
Vi mot dem Katarina Barrling om vårt behov av att samspela **48**
Det lyfter inte Sanna Rayman förlorar tid på nätets mångfald och kakofoni **50**
Digitaliserad arvsynd Thomas Idergard efterlyser moraliska resonemang i offentliga samtal **52**
Det är bara på låtsas Torbjörn Elensky är illusionslös om det offentliga samtalet **54**
Pendeln har svängt Wilhelm Behrman gläds åt ett friare samhällsklimat **56**

”

När 60-talsvänstern gjorde uppror mot småborgerlighetens sippa konventioner red den på en flodvåg av köns-hormoner.

Wilhelm Behrman, sid 56

58 TRADITION

Sven-Johan Spånberg om John Addington Symonds.

62 CIVILISATION

- Poesi* Torsten Rönnerstrand läser den nyvalda akademiledamoten Jila Mossaed **62**
Historia Lars Lönnroth om Alexander den store **64**
Kulturhistoria Hillevi Hellberg synar dandyn **66**
Litteratur Peter Landelius läser Javier Marías **68**
Journalistik Ida Andersen om italienska tidningar **70**
Krönika Erik Thyselius vurmar för Tyskland **71**
I korthet Charlotta E Lindell om Black Tudor **71**

72 SVENSKA FACKBÖCKER 2018

Specialektion med 26 recensioner av titlar ur årets utgivning av svensk facklitteratur.

104 RECENSIONER

- Bengt E Y Svensson söker säker insikt **105**
Katarina Barrling vinkar adjö till medelklassen **109**
Johannes Ljungberg begraver Gud **111**
Hanna Sisteck vaskar smutsig byk **113**
Jan Knutsson kollar kommande konflikter **115**
Ninna Rösiö tar eliten i örat **118**
Klas Eriksson hyllar staden **120**
Ulrika Carlsson filosoferar med pekpinne **121**
Ylva Herholz blickar mot öster **124**
Håkan Arvidsson promenerar med snillen **126**
Benny Carlsson värnar ett mirakel **128**

130 IVÅR TID

Bengt Ohlsson fumlare vidare i korsningarna.

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör och vd:

PJ Anders Linder

Redaktörer: David Andersson,
Jan Söderqvist och Mats Wiklund

Redaktionssekreterare:

Katarina O'Nils Franke

Vik. redaktionssekreterare:

Marcus Nilsen

Redaktionsråd: Louise Belfrage,
Peter Elmlund, Thomas Gür, Peter

Luthersson och Nathan Shachar

Korrektur: Catharina Lewenhaupt

Layout: Petter Carnhagen

och Maria Haack

Bildredaktör: Maria Haack

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Nästa nummer: 12 februari 2019

Annonser: redaktionen@axess.se

Material: Redaktionen tar inte
ansvar för insänt obeställt material.

Material insänt till Axess kan lagras
och publiceras elektroniskt.

Ekonomiansvarig: Inger Berg

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 5 tr.
111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Vinjetbilder: Johan Patricny

Porträttteckningar: Johan Patricny

Villkor och personuppgifter:

www.axess.se

Prenumerationsärenden:

Helår 9 nummer: 674 kr.

Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31

e-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display,
Sans, Text & Big), Archer

ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Allduplo

Ida Andersen
Författare och kulturskribent

David Andersson
Författare och redaktör i *Axess*

Håkan Arvidsson
Historiker och författare

Katarina Barrling
Docent i statsvetenskap
vid Uppsala universitet

Wilhelm Behrman
Psykolog

Susanna Birgersson
Fristående skribent

Martina Björk
Fil dr i latin vid Lunds
universitet

Annika Borg
Teologie doktor och skribent

Henric Borgström
Ekonomijournalist

Håkan Boström
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Ulrika Carlsson
Lektor i filosofi vid Higher
School of Economics i Moskva

Benny Carlsson
Professor i ekonomisk historia
vid Ekonomihögskolan,
Lunds universitet

Adam Cwejman
Ledarskribent i
Göteborgs-Posten

Ann-Sofie Dahl
Docent i internationell politik,
bosatt i Köpenhamn

Torbjörn Elensky
Författare och kritiker

Klas Eriksson
Doktorand i ekonomisk historia
vid Stockholms universitet

Bo G Hall
Fil dr och författare

Anna Victoria Hallberg
Fil dr i litteraturvetenskap

Erik Hedling
Professor i filmvetenskap
vid Lunds universitet

Hillevi Hellberg
Skribent och översättare

Ylva Herholz
Journalist och författare

Josefin Holmström
Författare och kritiker,
fil dr i litteraturvetenskap

Henrik Höjer
Fil dr i historia samt
vetenskapsjournalist
och författare

Thomas Idergard
Jesuitpater och verksam vid
Sankta Eugenia katolska
församling i Stockholm

Blanche Jarn
Redaktör i nättidskriften
Smedjan

Lars Anders Johansson
Redaktionschef på
Timbro och chefredaktör i
nättidskriften *Smedjan*

Andreas Johansson
Heinö
Förlagschef på Timbro

Åsa Karlsson
Fil dr i historia och
huvudredaktör för Svenskt
biografiskt lexikon

Gunilla Kindstrand
Kulturjournalist

Jan Knutsson
Sveriges ambassadör
i Saudiarabien

Dan Korn
Folklivsforskare,
författare och rabbin

Martin Lagerholm
Litteraturkritiker och
kulturskribent

Peter Landelius
Författare, översättare
och fd ambassadör

Charlotta Levay
Docent i företagsekonomi
vid Lunds universitet

Charlotta E Lindell
Journalist

Johannes Ljungberg
Fil dr i historia

Lars Lönnroth
Professor emeritus i
litteraturvetenskap

Katrine Marçal
Författare och journalist

Martin Neuding Skoog
Fil dr i historia, verksam
vid Stockholms universitet
och Försvarshögskolan

Axel Odelberg
Journalist och författare

Bengt Ohlsson
Författare och journalist

Tommy Olofsson
Författare och professor
emeritus i kreativt skrivande

Anders Olshov
Grundare av och chef
för tankesmedjan
Intelligence Watch

Karin Pihl
Ledarskribent vid
Liberala Nyhetsbyrå

Sanna Rayman
Debattredaktör i
Dagens Samhälle

Carl Rudbeck
Fil dr i litteraturvetenskap

Joakim Rådström
Frilansjournalist

Torsten Rönnerstrand
Docent i litteraturvetenskap

Ninna Rösiö
Fri skribent,
tidigare minister i UD

Hanna Sistek
Frilansjournalist

Alfred Sjödin
Fil dr i litteraturvetenskap
vid Lunds universitet

Jakob Sjövall
Statsvetare

Isak Skogstad
Lärare och skoldebattör

Staffan Skott
Författare och journalist

Sven-Johan Spånberg
Professor emeritus i
engelska vid Umeå
universitet

Karin Stensdotter
Författare och arkitekt

Bengt E Y Svensson
Professor emeritus
i teoretisk fysik vid
Lunds universitet

Erik Thyselius
Projektassistent vid
Axel och Margaret Ax:son
Johnsons stiftelse

Johan Tralau
Professor i statskunskap
vid Uppsala universitet

Susanne
Wigorts Yngvesson
Professor i etik vid Enskilda
högskolan i Stockholm

Mats Wiklund
Redaktör i Axess

RED@AXESS.SE

DEBATT OCH LÄSARBREV

I början av en ny epok

FÖR BARA NÅGOT ÅR sedan odlades idén att populismen hade nått sin topp. "Peak populism" blev ett begrepp. "Peak naivitet", skulle man också kunna säga. Det fanns aldrig något stöd i data, bara fromma förhoppningar kokade på en ytterst tunn soppa bestående av en feltolkning av ett parlamentsval i Nederländerna och lättmoden över att det omöjliga – att Marine Le Pen flyttade in i Elyséepalatset – faktiskt inte inträffade. I skuggan av rubrikerna fortsatte stödet för populistiska partier att växa.

Partipolitik är som bekant ett nollsummespel. Populistpartiernas framgångar sker uteslutande på bekostnad av de etablerade partierna. De nya partiernas värde är de gamla höst.

Däremot är inte partiernas kris nödvändigtvis demokratiens kris. Valdeltagandet har på sina håll slutat att sjunka. Alternative für Deutschland hämtade den största väljargruppen från soffan. Populisterna erbjuder i vissa fall ett alternativ för misströstande väljare som redan hade gett upp.

Kanske är vi nu i början av en ny epok i de liberala demokratiernas historia. Masspartiernas era tycks definitivt vara förbi. En tid när majoriteten av väljarna i de europeiska demokratierna inte bara röstade på utan också identifierade sig med ett specifikt parti.

Temat i senaste numret av Axess (nr 8/2018) är "populism i praktiken". Anders Widfeldt visar förtjänstfullt mångfalden av utfall som politiskt ansvar medfört för populisterna, bara i våra tre grannländer. Redan där tar bränslet slut för den som vill dra självklara slutsatser om vad som händer när man ger populisterna makt. Olika saker händer. Det beror på.

Och oavsett vad som händer förblir väljarna ytterst ansvariga. De är möjligen irrationella och ofta okunniga men bär ändå ansvaret för sina handlingar, påminner Anders Sundell. Och drar klokt nog slutsatsen att okunskap inte utgör skäl nog att frånta dem ansvaret.

Tre texter belyser eliternas ansvar. Peter Santesson förundras med all rätt över den osäkerhet med vilken eliter ofta omtalas – som om något

samhälle någonsin vore tänkbart utan ganska så distinkt avgränsade eliter och som om det vore känsligt att ens påpeka existensen av eliter.

I Jörgen Huitfeldts text ställs en mer homogen elit – den mediala och den politiska – till svars för "halvlögner, överdrifter och tillskapandet av ad hoc-regler som syftar till att göra tillvaron så svår som möjligt för motståndaren". Exempelen är många men inte alltid övertygande bevis på att eliten verkligen har jävlats med Sverigedemokraterna, än mindre att det haft konsekvenser för väljarstödet.

DET ÄR NOTERBART att varken Huitfeldt, Sundell eller Santesson använder populismetiketten. Det finns sannerligen goda skäl att vara restriktiv men åtminstone Huitfeldts text illustrerar tomrummet i en analys som helt bortser från det idépolitiska innehållet. Som Karin Svanborg-Sjövall ger flera exempel på sker det just nu ett intensivt ideologiskt utvecklings- och påverkansarbete både inom och mellan de populistiska partierna – till vänster och höger, i nord och syd.

Ingen tänkte någonsin tanken att de gröna partiernas genombrott på 1980-talet utgjorde annat än ett tillägg till det utbud som redan fanns. De populistiska partierna är de enda som på egen hand ritat om kartan. Den bedriften ger mer styrka än de ibland blygsamma väljarandelarna. 17,5 procent är förvisso inte så tokigt men ändå en piss i Mississippi jämfört med att ha vänt upp och ner på ett halvt sekel av blockpolitik.

Andreas Johansson Heinö

Klargöranden och korrigeringar

ANNE NEVILLE VAR inte, som hävdas i recensionen i nr 8/18, änka efter någon av Rickard III:s bröder utan efter prins Edward, son till Henrik VI. Där emot var Annes syster Isabel gift med och änka efter George, hertig av Clarence och bror till Rickard III.

Det hänger på karaktären

Fram till helt nyligen gällde den vildaste ideologiska striden liberalismen: Vem är liberalast av alla liberala liberaler? Vad är verkligen liberal politik? Vilket prefix visar på den djupast kända, ärligast menade, radikalast tänkbara liberalismen? I debatten har Timbroliberaler stått mot ledarsidesliberaler, batongliberaler mot socialliberaler, Systembolagsliberaler mot legaliseringsliberaler, sabunkister mot mångkulturalister.

Så central har denna kamp varit att till och med den mörkröda kulturredaktionen på *Aftonbladet* har blandat sig i leken och år efter år utdelat medalj till en i deras ögon ovanligt anständig liberal. Men kampen är

nu avblåst. Avblåst och oavgjord. Visst pyrdet lite här och där och visst försöker en och annan veteran blåsa nytt liv i striderna, men publiken har gått hem.

DE VÄLDSAMMA reaktionerna på den kanadensiske psykologiprofessorn Jordan B Peterson visar tydligt vad som kommer att engagera framöver. Det är ingen vågad gissning att de följande årens ideologiska diskussioner kommer att handla om konservatism, inte om konflikten mellan konservatism och liberalism, utan om själva konservatismen. Inte bara här i Axess, nej, på kultursidor och ledarsidor över hela landet, i tv-soffor och i radioprogram kommer detta knippe av föreställningar

Plakatteater

12 Riksteatern äventyrar sitt mandat med politisk aktivism.

Digital jakt på tjuvjakt

14 Ny teknik används i Afrikas viltvård.

Ostadigt på andra sidan broen

16 Blockuppdelningen luckras upp i dansk politik.

Magi på rutin

18 I Schweiz är politikerna anonyma och väljarna i opposition.

I korthet

19 Kåre Willoch. Litterära referenser

Sökandet fortsätter

VART ÄR VI PÅ VÄG? Regeringsbildningscirrus, check. Fritt fall istället för fungerande Svenska Akademien och Nobelpris i litteratur, check. Två fundamentala institutioner har den här hösten uppenbarat att de är människor: inkonsekventa, bitvis grälsjuka, konfliktradda, svekfulla, uppblåsta, lögnaktiga och halsstarriga. Men vår svenska belägenhet handlar inte enbart om att Sverigebildens skalas av som en lök, utan även om vad det gör med vår egen självbild och tillit. Vi är inte vana vid dessa gupp på det svenska samhällsbyggets asfalterade vägar. Och tanken smyger sig på: Tänk om det vi tagit för givet inte stämt med verkligheten? Har det funnits skönhetsfläckar på och avgrunder i det till synes välfungerande, förgivet tagna? I Sverige i slutet av anno 2018 behövs sannerligen pynt och glitter, ledighet, högtidsstämning och utsmykningsbelysning.

Jag är nog inte ensam om att så här vid årsskiftet vilja låta samhället och världen ta en paus från själ och ande. När jag bläddrar i ett månadsmagasin för kvinnor och hittar ett reportage om att "mobildetoxa" från sociala medier lägger jag därför ifrån mig tidningen och går en promenad istället. Efter att ha stått en stund och betraktat den magnifika dimma som breder ut sig över vattnet vid Skeppsholmen i Stockholm och sveper in stunden i en försonande mjukhet släpper tanken på att tiden definitivt är ur led när sådana reportage behövs. Men några reflektioner biter sig fast.

KVINNAN I REPORTAGET beskriver, botad nu, att hon "äter en croissant utan att behöva fotografera den". Jag drar mig till minnes en brunch där två personer satt framför mig och tog foton av de amerikanska

att vägas, mätas, närstuderar och jämföras. Vad är konservatism, egentligen? Är vi inte konservativa allihop, egentligen? Har konservatismen redan segrat, egentligen?

När konservatismen får nya anhängare, uppstår fragmentisering och en ny typ av positionering. För kategorisering och etikettering tycks vara en mänsklig instinkt. Chica livsstilskonservativa kommer inte att vilja förknippas med reaktionära glesbygdskonservativa, den eleganta bildningskonservatismen kommer att le överseende åt den allvarsamma plikt-konservatismen.

Är konservatismen främst en politisk försiktighetsprincip eller består den i grunden av en uppsättning dygder? Form eller innehåll? Med illa dolt förakt kommer processfundamentalisterna att distansera sig från kungakramarna. De som vill fylla konservatismen med kristet grundade värderingar kommer att reta gallfeber på dem som anser utgångspunkten vara estetisk snarare än etisk. Oändligt många statsvetare kommer att uttala sig om var gränsen mellan nationalkonservatism och främlingsfientlighet går.

AFTONBLADETS KULTUREDAKTION planerar redan nu för att lägga ner sitt hummerknivsevent och istället börja dela ut rävsvarsar till särskilt antiindividualistiska, konsumtionskritiska, vänstern välbehagliga kulturkonservativa opinionsskribenter.

För kategorisering och etikettering tycks vara en mänsklig instinkt.

Buden kommer att vara många på vad som bör stå i centrum i en pånyttfödd svensk 2010-talskonservatism: till exempel de små gemenskaperna, kunskap och bildning, ordning och reda och gränsbevakning, historien och kulturarvet, arkitektur och stadsplanering, plikter och skyldigheter, omsorg om de svagaste, en stark stat och ett återupprättat samhällskontrakt.

Inget av ovanstående kan undvaras i ett land där civilsamhället gjorts symbiotiskt beroende av staten, där gymnasieelever varken behärskar syntax eller logik, där lärare, poliser och socialsekreterare flyr offentlig sektor, där forskningen lever i skuggan av universitetens uppsvällda administrationsavdelningar, där kulturpolitikens tillkämpade mångfaldsperspektiv gjorts viktigare än den svindlande upplevelsen att ana hur människor en gång levde, tänkte och trodde, där stadsarkitekterna fortfarande låter bygga rostbruna lådor istället för riktiga hus för riktiga människor, där allsköns rättigheter är naturgivna men varje skyldighet är förhandlingsbar, där sexualbrotten ökar, de kriminella gängerna dödar barn, och pensionärer avråds att öppna när det ringer på dörren.

Men vi kommer inte åt rötan utan att

börja tala om "karaktär". Bränn värdegrundsmapparna, riv sönder målstyrningsdokumenten, makulera kontrollprotokollen och börja leta efter människor med karaktär. Platsannonsernas managementvokabulär måste bytas ut och rådande HR-filosofier förkastas. För uthållighet är viktigare än laganda, noggrannhet, ärlighet och intellektuell ödmjukhet är viktigare än flexibilitet, driv och påstådd kreativitet. Passion för digitalt ledarskap väger fjäderlätt i jämförelse med verklig integritet.

Karaktär – det är mitt bud. ✨

Av Susanna Birgersson

pannkakorna med hemgjord glass så länge och ur så många vinklar att allt var en smält sörja när de började äta. Men så småningom lossar även tanken på det signifikanta och absurda dessa fenomen avslöjar om vår samtid. Det konstruerade, de skapade behoven, bruset och pockandet sjunker undan i slingorna av dimma som rör sig, höstfärgerna och regnet som börjar droppa.

Hemkommen från promenaden hör en vän av sig och är angelägen om att få någ-

Vi är alla på väg till det vi inte vet någonting om.

ra besked av mig. Vi är båda präster och har liksom inga transportsträckor i våra samtal när det kommer till livets allvar. Min väns mor är mycket gammal och har sedan länge tappat bort den hon var och vilka hennes närmaste är. Min mamma har slutat äta och dricka nu och trots näringslösning

kan det kan gå fort, sa vännen efter ett kort inledande hej. Mamma hade velat att du skulle begrava henne. Är det okej med dig och kommer du att åka bort den närmaste tiden? undrade hon.

DE TVÅ KONKRETA, kondenserade frågorna bar på lager av liv, omsorger, förtroenden och minnen. Det är okej, svarade jag och decennier av passerat liv rusade förbi inom mig, som skarpa blyxtbelysta bilder. Frågan "Vart är vi på väg?" har trots allt ett svar: Vi är alla på väg till det vi inte vet någonting om. Livet går väldigt fort, måhända är det en banal sanning och ofta en ångestskapande sådan. Men insikten om livets ändlighet kan hjälpa oss att urskilja och skilja vad som är viktigt och omistligt från det som enbart är vårt jagande efter vind.

En gåva från en arbetskamrat har gett mig pauser det här året: boken *Med dig vill jag leva mina dagar*. 365 texter av Dietrich Bonhoeffer. Bonhoeffer var tysk präst och motståndsmän, han avrättades strax före andra världskrigets slut. Som evangelisk-luthersk teolog släppte han aldrig Kristus ur sikte. I en av jultexterna skriver

Bonhoeffer att vi behöver bli klara över hur vi i framtiden vill tänka kring vad som är högt och vad som är lågt i mänskligt liv. Jag tror att varje människa förr eller senare behöver nå den klarheten. Ytterligare ett år tillryggeläggs snart och för oss levande fortsätter sökandet. ✨

Av Annika Borg

Plakatteater

Med sin politiska aktivism och fixering vid Sverigedemokraterna håller Riksteatern på att äventyra sitt mandat. Bristen på respekt för konsten och publiken oroar, skriver **Gunilla Kindstrand**.

IKVÄLL SKA DET BLI teater i byn.

Riksteatern är på besök och med lokal bärhjälp har en skolsal förvandlats till scen och salong. Vi är ett fentiototal som fyller stolsraderna.

Mannen på sitsen intill tycker inte att jag ska förvänta mig så mycket. ”Du vet, hit ut skickar de bara de små och uppfostrande uppsättningarna”, viskar han.

Jag svarar mumlande och undvikande, men redan i pausen måste jag ge honom rätt. Under en timme har de två skådespelarna fått slita hårt för att skaka liv i ett förutsägbart manus om ensamkommande flyktingar. Till kaffet serveras jag inte bara en kaka, utan också en skriven manual för hur jag bör samtala om migration med mina bordsgrannar. Innan vi går ut i den kyliga kvällen sticks små kort i våra händer med uppmaningen att ta del av Riksteaterns rekommenderade aktiviteter i samma ämne. Jag är säker på att fler än jag tänker: Hur tung ideologisk överrock orkar en teaterföreställning bära?

Men varför ska man intressera sig för en 85 år gammal teaterinstitution en höst när de politiska kriserna avlöser varandra? Jo, för att klyftan mellan städer och lands-

bygder är djupare än på mycket länge och en av de underliggande orsakerna till läsningarna. År efter år visar kulturvaneundersökningarna att det är städernas invånare som får gräddan av den gemensamt finansierade kulturen. Till landsbygden och småorterna når bara rännilar. Obalansen är på väg att gröpa ur legitimiteten för kulturpolitiken. Just Riksteatern är en av de få kulturinstitutioner som fortfarande har i uppgift att famna hela Sverige. I en ekonomiskt allt iskallare tid är det relevant att diskutera hur den dryga kvarts miljard kronor som medborgarna skickar in i Riksteatern varje år ska hanteras, fördelas – och färgas.

RIKSTEATERN GRUNDADES 1933 med motiveringen att ”*det är icke blott huvudstadens befolkning som har berättigat anspråk på att komma i åtnjutande av förstklassig teaterkonst. Nationen i övrigt kan med skäl resa samma anspråk.*” Orden kom från dåvarande ecklesiastikministern, socialdemokraten Arthur Engberg. I samband med kulturutredningen för snart tio år sedan var det många som antog att Riksteaterns tid snart skulle vara till ända. Systerorganisationen Rikskonserter lades ner 2011. Riks-

att teaterledningen ansett uppsättningen alltför snäll mot Bert Karlsson och befarat att publiken skulle få ”fel budskap” och ”missuppfatta” avsikten.

PÅ PAPPERET ÄR Riksteatern en partipolitiskt obunden organisation, men i praktiken var det länge sedan det fungerade så. Flera gröna ministrar har låtit sig användas i marknadsföringen och ju närmare valet vi kom, desto mer kom det att handla om just partier. I Almedalen sjösattes ett större projekt riktat mot Sverigedemokraterna. Blågult skrudade zombielika skådespelare gick omkring i gränderna och delade ut ironiska flygblad. Rader av dystopiska affischer hånade SD:s kulturpolitik. Allt under devisen ”motarbetat av@riksteatern”.

Veckan före valet hårdnade tonen och Riksteatern lanserade en film på sociala medier där den verkställande direktören Magnus Aspegren vädjade till oss att inte rösta på SD.

Direkt efter valdagen kom uppföljaren. Nu var tonen mer auktoritär. Vd:n var besviken på väljarna. Han kungjorde att hans organisation nu såg sig tvungen att lägga in en extra växel för att på det lokala planet förstärka arbetet mot de mörka

**Inställda pjäsen *Främling*:
inte tillräckligt hård
mot Bert Karlsson.**

FOTO: URBAN JÖRÉN

Men leder Riksteaterns konfrontativa aktivism verkligen till ökad sammanhållning i Sverige? Är det inte snarare så att polariseringen ökar i politiseringens spår?

utställningar hankade sig fram ända till 2017. Riksteatern slank undan slagskuggan genom att flytta sig närmare makten och blev snabbt den institution som känsligast kunde översätta den rödgröna regeringens ambitioner. Sedan några år har Riksteatern haft allt mindre fokus på ”den förstklassiga teaterkonsten” och alltmer på opinionsbildningen kring till exempel klimat, HBTQ, feminism, etnicitetsfrågor och då särskilt i det Engberg kallade ”nationen i övrigt”.

Riksteatern har en bred scenisk verksamhet som omfattar många olika uttryck. En del av de turnerande uppsättningarna produceras med hjälp av andra teaterhus, vilket skänker repertoaren en välgörande bredd och variation. Det verkar vara svårast att försvara den konstnärliga friheten inne i Riksteaterns egna repetitionslokaler. 2016 satte regissören Alexander Öberg upp pjäsen *Främling*, en nyskriven satir om flyktingpolitik genom tiderna, speglad via asylkungen Bert Karlsson. *Främling* lades ner dagen före premiären. Orsaken var länge hölj i dunkel, men sent omsider berättade dramatikern Gertrud Larsson

krafterna. ”Men summa summarum: vi är på rätt sida om OK”, sammanfattade han.

SENASTE ÅREN har Riksteatern upprepåt ifrågasatts för sin tilltagande aktivism och sin fixering vid Sverigedemokraterna. Hittills har kritiken, mig veterligen, aldrig handlat om att försvara SD:s kulturpolitik. Det är heller inte avsikten med den här artikeln. I fokus står istället Riksteaterns alltmer propagandistiska hållning, klåfingrandet på de konstnärliga produktionerna och den bristande respekten för publikens egen reflektionsförmåga. I sina filmer varnar Aspegren för att Sverige ska gå åt samma håll som Ungern och Rumänien. Det verkar inte ha föresvävat honom att hans strategi är på väg att leda oss in på just den vägen, med sin genompolitiserade hållning till konstnärlig verksamhet. Manegen är välkrattad om ett nytt styre skulle vilja driva en helt annan politisk linje via landets största turnéteater. Politiseringen är ju så att säga redan insläppt i de innersta rummen. Man bör hålla i minnet att delar av Riksteaterns styrelse, däribland ordföranden, alltid utses av sittande regering.

>>

I sin framtida replik på den här artikeln kommer Riksteaterns ledning med största sannolikhet att hänvisa till att de representerar en folkrörelse med demokratiska ideal och att allt som omfattas av kritiken är förankrat i stadgarnas demokratiparagrafer. Men frågan är vad det innebär att vara en folkrörelse. Jag är själv en av de cirka 40 000 medlemmarna i Riksteatern. Min enda relation till rörelsen är det inbetalningskort på 150 kronor som kommer en gång om året och som ger mig rabatt på en del föreställningar. Det är inte helt olikt ett medlemskap i en varuhuskedja. Riksteatern kan lika gärna beskrivas som en myndighetsliknande organisation med ett stort grundanslag från vår gemensamma skattkista (270 miljoner kronor) och med en rad specifika uppdrag från regeringen. Bland annat har man tilldelats en diffus och, mot bakgrund av det här resonemanget, oroande expertstatus gentemot de regionala teatrarna i Sverige.

I regeringens riktlinjer uttrycks förstås specifika förväntningar. Där står det bland annat att Riksteatern ska ha en så bred publik som möjligt och verka för att vidareutveckla scenkonstens betydelse för sammanhållning och öppen demokratisk dialog i hela landet. Men leder Riksteaterns konfrontativa aktivism verkligen till ökad sammanhållning i Sverige? Är det inte snarare så att polariseringen ökar i politiserings spår? Hur ska publiken i till exempel Bjuv, Bromölla och Ljusnarsberg bemötas? Där ställde sig var tredje väljare på fel sida om det som Riksteatern kallar "OK".

DEN HÄR ARTIKELN är skriven i oro. Oro över att en av Sveriges största – och för landsbygden viktigaste – institutioner är på väg att äventyra sitt mandat. Oro över att det som var tänkt som ett öppet samtalsrum ersatts med beskäftig förmyndarretorik. Oro över den uppenbara bristen på respekt för såväl konsten och konstnärerna som för publiken.

Vi är inte en skock.

Vi är inte röstboskap.

Vi är tänkande, självständiga individer som kör många mil i vinterkvällarna i hopp om att få ta del av högklassig scenkonst. Ibland föder föreställningarna en lust att utforska det egna jaget och världen. Ibland förpassas de in i glömskan redan på vägen hem. Det är risker vi gärna tar. Men glöm aldrig att det är i mötet mellan oss och scenen som Riksteatern hämtar sitt existensberättigande.

Utmana oss gärna, men uppfostra oss aldrig. ✨

VILTVÅRD

Digital jakt på tjuvjakt

Utmaningarna är många och stora för Afrikas viltvård. Men med ökad digitalisering kan tjuvjakt förhindras. Ett internationellt projekt där Linköpings universitet deltar visar att tekniska lösningar kan nå framgång, skriver **Joakim Rådström**.

AFRIKA ÄR ÖVER 30 miljoner kvadratkilometer stort. Mer än en tredjedel av hela kontinenten består av savann, på många håll sparsamt bebodd men med unika bestånd av fantastisk fauna – noshörningar, lejon, elefanter, zebbor, giraffer, antiloper, gaseller. Djur som bebor stora ytor och vandrar långa sträckor, från ett vattenhål till ett annat, från områden med sämre tillgång till betesmark eller bytesdjur till land med mer rikligt med föda.

En enkel kalkyl visar ganska omgående hur omöjlig uppgiften är att freda allt land i Afrika från intrång och tjuvjakt. Ytorna är för vida, vinsterna för våldsverkarna för stora, lönerna för vakterna för låga och tillgången till personal för bristfällig. Lösningar behövs, gärna av nytänkande och framtidsinriktat slag.

Det svensksfinansierade Project Ngulia i Kenya kan mycket väl vara ett sådant. I form av ett internationellt projektkonsortium samlar detta initiativ olika tekniska lösningar för att förhindra tjuvskytte av framförallt noshörningar. Projektet drivs i Nguliaoområdet i nationalparken Tsavo West, men kan få revolutionerande betydelse för många fler nationalparker i Kenya likaväl som i andra länder.

BAKGRUNDEN ÄR PRIMÄRT den alarmerande minskningen av svarta noshörningar – från cirka 70 000 individer på 1970-talet till 2 410 år 1995. Även om antalet idag växer långsamt, och ligger någonstans på strax över 5 000 noshörningar, är tjuvjakt fortfarande ett betydande problem ur ett flertal synvinklar. I politiskt instabila regioner är krisen vanligen ännu större.

– Men våra och andra organisationers närvaro i projektområdet kan delvis förklara minskningen av tjuvjakten. Sedan vi började 2014 har bara en tjuvskjutning rapporterats, och noshörningspopulationen

har ökat från 64 till 100 djur, säger Angela Kabari, projektledare vid Project Ngulia.

Angela Kabari och hennes kolleger arbetar i fält i Kenya med att prova ut digital viltövervakning och förhindrande av tjuvjakt. De har ett nära samarbete med de kenyanska viltvårdsmyndigheterna, Kenya Wildlife Services, som utgör testpiloter och kunder till projektkonsortiet.

I Sverige provar å sin sida Linköpings universitet relevant teknisk utrustning i Kolmårdens djurpark för att se vad som kan användas i de afrikanska nationalparkerna. Drönare, värmekameror, radar, fjärrstyrda övervakningskameror och annan apparatur kopplas till mjukvara som läser av vem som rör sig i parken och var.

– Sedan kan algoritmer särskilja tjuvskytter från bland annat noshörningar, säger Fredrik Gustafsson, professor i sensorinformatik vid Linköpings universitet och en av nyckelpersonerna inom Project Ngulia.

FREDRIK GUSTAFSSON är synnerligen engagerad i att bredda sin forskning till nya områden och tillämpa resultaten på olika håll i samhället. Bland annat har han tagit fram en app som bestämmer positionen hos besökare i shoppinggallerior och har dessutom forskat kring riktade hörapparater för att hörselskadade ska kunna följa konversationer bättre. Tillsammans med några kolleger har nu Fredrik Gustafsson skapat en smartmobil-app som ska erbjudas gratis till viltparker i till att börja med Kenya. Appen ska sedan kunna knytas till vilka tekniska system som än väljs, såsom drönare.

– Genom att ansluta flera parker till samma molntjänst får myndigheterna nytta av tjänsterna, säger Fredrik Gustafsson när vi träffar honom för en lunch i Stockholm, mellan hans många möten med olika samarbetspartner.

En elefanthjord i Zakoumas nationalpark i Tchad övervakas ovanifrån.

FOTO: JEFF HUTCHENS/GETTY IMAGES

FORSKNINGEN OCH utvecklingen av appen för viltövervakning i Kenya har hittills finansierats genom anslag från svenska Vinnova (ansökan "Smart Savannahs"/Smarta Savanner), Kolmårdenstiftelsen och Postkodlotteriet, samt forskningsbidrag från Linköpings universitet och det strategiska forskningscentret Security Link. Hittills har ingen finansiering utgått från den kenyanska staten, även om de bidrar i betydande utsträckning genom eget arbete utan ersättning.

– Vi arbetar på många fronter för att göra det här till en hållbar lösning. Detta är på alla sätt ett icke-vinstdrivande projekt, och KWS (Kenya Wildlife Service) har rätt att använda våra produkter utan avgift, säger Angela Kabari.

Samtidigt är utvecklingsarbetet kostsamt, och Project Ngulia arbetar för att försöka ordna ny finansiering och nya partnerskap för att stödja verksamheterna under 2019. Bland annat vill man ta fram en robust sensornod med solpanel, batteri, nätuppkoppling och påmonterade kameror, som ska kunna sättas upp i fält och skicka över information till viltvårdare flera mil bort.

– Men om marknadsekonomin skulle fungera som den borde, och värdera vilda djur mer, så borde kommersialisering vara

det snabbaste sättet att skala och replikera vår lösning till andra länder och områden, lägger Angela Kabari till.

*Ytorna är för vida,
vinsterna för vålds-
verkarna för stora,
lönerna för vakterna
för låga och till-
gången till personal
för bristfällig.*

EN UTMANING FÖR ATT hitta ytterligare samarbetsparter till Project Ngulia har varit "guilt by association" i inställningen till drönare och den teknik som används inom projektet. På detta sätt har exempelvis ett antal svenska företag följt projektet ett längre tag, men i slutänden beslutat sig för att inte satsa på det.

– De har bland annat tyckt att projektet har haft med övervakning att göra, vilket de inte har velat bli förknippade med. När man övervakar tjuvskytter och noshörningar kan tekniken användas för att

övervaka civila personer också, förklarar Fredrik Gustafsson.

Vi besöker Kenya, och tar oss till huvudstaden Nairobis ikoniska stadsviltreservat, alldeles intill den myllrande afrikanska miljonmetropolen. Så nära staden ligger Nairobi National Park att inkommande flygresenärer kan beskåda zebrajordar från planet. Turister kan på samma foto fånga giraffer och skyskraporna i Nairobis stadssilhuett.

I denna nationalpark, som etablerades redan 1946, kan man beskåda fyra av de fem "Big Five" – lejon, leoparder, bufflar och noshörningar – som är så åtråvärda bland Afrikaturister. Denna dag visar sig dock inte noshörningarna självmant i själva safariparken, men i den intilliggande rundvandringsparken ("Safari Walk") går en gammal hanne och betar av inlagt foder.

Viltvård är högt prioriterat i Kenya, och Nairobi National Park är imponerande välskött. Ändå dog elva noshörningar när de hade druckit från ett salthaltigt vattenhål efter att ha förflyttats av KWS mellan två parker tidigare i år. Storleken, den tjocka huden och hornen på mulen har ingen betydelse när det gäller tjuvjägarnas kulor eller hälsovådligt vatten. Noshörningarna behöver tveklöst fortsatt skydd. 🌿

Ostadigt på andra sidan Broen

Gamla sanningar och lojaliteter gäller inte längre i dansk politik. Blir valåret 2019 året då blockpolitiken går i graven? frågar sig **Ann-Sofie Dahl.**

GAMLA SANNINGAR och lojaliteter gäller inte längre i dansk politik. Blir valåret 2019 året då blockpolitiken går i graven? frågar sig Ann-Sofie Dahl.

Undra på att Danmark är Jimmie Åkessons favoritland. Här på andra sidan Sundet är det nämligen Sverigedemokraternas motsvarighet, Dansk Folkeparti, som bestämmer vem som blir landets nästa statsminister.

Till skillnad från i svenska riksdagen där de flesta verkar göra sitt bästa för att kringgå honom och hans parti befinner sig Åkessons danska partiledarkollega i den privilegierade positionen att han i stort sett fritt kan välja vilket av de två blocken han vill samarbeta med.

Blir det *blå blok* eller *rød blok* som välsignas med DF:s stöd vid nästa val? Ingen som vet, ingen som vet.

Medan Sverige har sitt riksdagsval bakom sig, om än i skrivande stund ännu inte någon avklarad regeringsbildning, närmar sig Danmark med raska steg sitt nästa folketingsval. När det blir är det heller ingen som vet, mer än möjligen statsministern, eftersom Danmark inte har fasta valdagar – vilket är en av flera anledningar till att politik är så väldigt mycket mer spännande och roligt på den här sidan Broen. En dansk vet aldrig när det är dags att traska iväg till valurnan nästa gång.

FÖRMODLIGEN VET INTE ENS statsministern det än, för det är först i juni nästa år som det allra senast måste ske; oceaner av tid i ett land där det mesta går i en rasande fart. Då är det fyra år sedan Venstres Lars Løkke Rasmussen fick nycklarna tillbaka till statsministeriet, dem som han dessförinnan på förra valnatten 2011 hade förklarat var ”kun til låns” till socialdemokraten Helle Thorning-Schmidt.

Nu är Løkke inte lika mycket gambler som sin företrädare, Anders Fogh Rasmussen. Fogh excellerade i att pricka in precis rätt tidpunkt för att gå på gång på gång förlänga sin borgerliga tvåpartiregering mellan Venstre och Konservative under de åtta år som han var landets statsminister. Sedan for han till Bryssel för att bli Natos generalsekreterare sommaren 2009.

Lars Løkke Rasmussen har i och för sig bara haft en chans att visa sina talanger på området, och då drog han ut på det i det längsta och förlorade som sagt på kuppen. Men till våren blir det nog, gissar de flesta.

När statsministern väl trycker på sin valknapp går det också undan; de danska valrörelserna är bara tre veckor långa så det gäller för partierna att ha valaffischer, färdigtryckta och redo att hängas upp i lyktstolparna.

Hur det sedan går är det alltså sannolikt Dansk Folkeparti som avgör.

Att DF i mångt och mycket bestämmer i dansk politik är inte det minsta nytt. Så har det varit under alla de år när Danmark styrts av borgerliga regeringar från hösten 2001 när Anders Fogh Rasmussen blev statsmi-

har de danska väljarna så smått kunnat upptäcka att Pia Kjaersgaard faktiskt var betydligt mer borgerlig än sin efterträdare.

Kristian Thulesen Dahl – även känd som ”Tulle” – må se ut som en ungmoderat i förskingringen med sin välkammade bena och prydliga slipsknut, men under hans ledning har partiet tagit åtskilliga steg vänsterut. Även om Jimmie Åkesson känner stor samhörighet med Danmark befinner sig den vänsterretorik som hans vänner i Dansk Folkeparti producerar i välfärdsfrågor och mycket annat rätt långt från hans egen icke-socialistiska linje.

UNDER DET SENASTE ÅRET har Thulesen Dahl dessutom bedrivit en intensiv uppvaktning av den likaledes nya partiledaren för Socialdemokraterna, Mette Frederiksen, som inte sett direkt missnöjd ut över uppmärksamheten. Alltmedan Kristian Thulesen Dahl har flyttat sina folkepartister vänsterut har Mette Frederiksen gjort en liknande manöver med sitt socialdemokratiska parti i omvänd riktning, mot mitten.

Där mötas så de två – och som vanligt i Danmark handlar det om invandrings-

Blir det blå blok eller rød blok som välsignas med DF:s stöd vid nästa val? Ingen som vet, ingen som vet.

nister och DF och dess dåvarande partiledare Pia Kjaersgaard är ut och är in levererade de avgörande stödrösterna i folketinget.

PÅ DEN TIDEN var det ingen som tvivlade på att DF hade sin hemvist i det borgerliga lägret. Visserligen har fru Kjaersgaard och hennes parti alltid haft en uppenbar fäbless för en omfångsrik offentlig sektor, som genom deras förtjänst knappast blev mindre under VK-regeringarna. Det samma kan sägas om världens högsta skatetryck, som i stort sett också låg kvar på samma nivå.

Officiellt sett räknas DF fortfarande in i det borgerliga blocket, och gick vid det senaste valet rentav om Venstre som största parti i *blå blok*. Men alltsedan DF fick en ny partiledare i Kristian Thulesen Dahl

politiken. Och där har socialdemokraterna verkligen gjort en politisk förflyttning under Mette Frederiksens ledning. Att identifiera vilket av deras båda partier

Lars Løkke Rasmussen: ingen gambler.

FOTO: CHRISTOF STACHE/TT

FOTO: PEDER ALTON/TT

som står bakom olika budskap om att värna "Det Danmark du kender" är emellanåt inte helt enkelt.

TILL ALLMÄN FÖRVÅNING har till och med socialdemokraternas forna regeringspartner, Socialistisk Folkeparti, hakat på det invandrarkritiska spår som Mette Frederiksen slagit in på. De båda ytterlighetspartierna i *rød blok*, Enhedslisten och Alternativet, är däremot mindre roade av den nya kursen. För att inte tala om Det Radikale Venstre, som förr i tiden hade den roll som DF nu övertagit, som dansk politikens stora kungamakare. Det gjorde deras tidigare partiledare, Margrethe Vestager, med besked som ekonomi- och inrikesminister i Helle Thorning-Schmidts regering. Så till den milda grad att det idag inte är någon alls som vill samarbeta med hennes forna parti, som dessutom befinner sig i uppenbar otakt med den danska folkviljan i invandringsfrågan.

En kanske lite oväntad effekt av Kristian Thulesen Dahls livliga flörtande med socialdemokraterna är att det därmed har uppstått ett vakuum på högerkanten. Där har nu ett nytt parti dykt upp, Nye

Borgerlige, som i dagsläget ser ut att med lätthet klara den låga *spærregrænsen* på bara 2 procent till folkettinget.

Nye Borgerlige har dock mest bara ställt till det för statsministern med sitt ultimatum om totalstopp för all invandring. Om inte de kraven uppfylls kan Løkke glömma allt stöd från deras sida, har partiledaren Pernille Vermund låtit meddela. Men att göra det skulle kräva att Danmark lämnade en hel drös med internationella konventioner, och det har statsministern inte minsta avsikt att göra.

Lars Løkkes eget förslag om att öka arbetskraftsinvandringen var inte någon större hit ens i hans eget parti, som alltmör drar åt två olika håll i just den eviga invandringsfrågan. Utlännings- och integrationsminister Inger Støjbergs falang är utan tvekan den som syns och hörs mest, inte minst utanför landets gränser, men en mer klassiskt liberal gruppering är på stark frammarsch. Med finansminister Kristian Jensen som trolig ny partiledare den dag Løkke lämnar lär det vara den senare som har framtiden för sig i Venstre.

Lars Løkke Rasmussen har det med andra ord just nu rätt svettigt, även om

det varit förhållandevis lugnt i hans trepartiregering, VLAK – för Venstre, Liberal Alliance och Konservative – under hösten. Fast spänningen mellan det ultraliberala regeringspartiet Liberal Alliance och stödpartiet Dansk Folkeparti ligger där under ytan, och kan när som helst bubbla upp till full storm igen.

DET PARTI SOM klarat regeringstiden bäst är faktiskt Konservative, som klokt hållit sig undan de många bråken och nu kanske rentav är på väg att ta sig upp ur positionen som Folketingets minsta parti. Det är samma parti som en gång i tiden, under Poul Schlüters år som statsminister var det största borgerliga i Danmark.

Fast vad hjälper väl det när Kristian Thulesen Dahl verkar vara på väg att överge den borgerliga skutan och segla iväg ut på nya farvatten med sin nya väninna Mette? Förvisso har S och DF idag mycket gemensamt, från välfärdspolitiken hela vägen över till invandringen. Så kanske 2019 blir det år när den traditionella politiska blockindelningen i rött och blått går i graven i Danmark.

Bäva månne den danska borgerligheten. ✨

Albert Rösti: mest känd för sitt namn.

FOTO: KEYSTONE/GIAN EHREZZELLER

FOLKOMRÖSTNINGAR

Magi på rutin

I Schweiz härskar stabilitet, och regeringskriser är okända företeelser. Om landet där politiker är anonyma och medborgarna i opposition, skriver **Axel Odelberg**.

DENNA HÖST präglad av mandatmatematik, Åkessonångest, Kristersonkakel, Björklunds barn, utspelsultimat och andra sarkasmretande fenomen på politikens tillor, påminner jag mig ett land där sådant inte förekommer.

Kina säger ni kanske, där kommunistpartiet regerar oinskränkt sedan 1949 och Xi Jinping kan behålla makten så länge han gitter. Inga regeringsbildarkonvulsioner där, utan stabilitet och klara besked. Men nej, det är inte Kina jag får i tankarna utan ett betydligt mera närliggande land som för övrigt är ett av världens mest demokratiska, rikaste och mest välfungerande, vilket möjligen är den andra sidan av samma mynt.

I detta land är regeringskriser och långdragna regeringsbildarprocesser okända företeelser. Regeringens sammansättning påverkas nämligen föga av resultatet i parlamentsvalen. Den är densamma valperiod efter valperiod. Ministrar kommer och går men regeringens partipolitiska fördelning består.

Dess sammansättning styrs nämligen av något som kallas den Magiska formeln eller Zaubersformel, Formule magique eller Formula magica som den heter på tre av landets fyra officiella språk. Den definieras av sifferserien 2-2-2-1 och har tillämpats vid varje regeringsbildning i landet sedan 1959.

Bakom sifferserien döljer sig en regering – förbundsrådet kallad – bestående av två

ledamöter vardera från de tre största partierna i parlamentet och en representerande det fjärde största. De utses av parlamentet bland parlamentets ledamöter efter varje val. Inom denna sjuannaregering utnämner parlamentet slutligen en ordförande som byts varje år enligt ett rullande schema, mot någon annan av rådets ledamöter. Hen kallas landet president.

DET HANDLAR sålunda om en permanent samlingsregering. Den lägger aldrig några lagförslag som inte rådets alla medlemmar är överens om. Därav förstår man att utrymmet för stora reformer och politiska experiment är högst begränsat i detta land, som är besatt av tanken på samförstånd.

Till de reform- och experimentbegränsande faktorerna hör också att regeringen inte gärna lägger förslag som dess ledamöter misstänker kommer att möta så mycket motstånd bland befolkningen att det genererar en medborgarinitierad folkomröstning mot regeringens lagförslag.

I dagens läge består förbundsrådet av två ministrar från socialdemokraterna, två från nationalkonservativa SVP, två från det liberala FDP och en från kristdemokraterna. I år, 2018, är presidenten sosse. Han heter Alain Berset, men eftersom presidenten byts varje år minns få vad hen heter.

Politiker är överhuvudtaget rätt anonyma figurer i detta land där politik inte är ett yrke utan ett förtroendeuppdrag och politikers maktutövning begränsas av

Västeuropas lägsta skatteuttag. Möjligen är namnet på SVPs partiordförande känt men i så fall inte för att SVP är landets största parti utan mest för att han heter Albert Rösti, dvs Albert Potatiskaka.

ÄR DETTA DÅ ett land utan opposition? Icke! Medborgarna utgör oppositionen. Lagförslag som godkänts av parlamentet vinner laga kraft först efter 90 dagar, om ingen dessförinnan mobiliserat 50 000 namnunderskrifter mot förslaget. Då blir det folkomröstning.

Så var det till exempel för några år sedan då regeringen moderniserade landets flygvapen med ett jaktplan av svenskt ursprung. Det ville inte folket. En majoritet röstade nej, Sverige stod där med besvikelsen och landets flygvapen med en flotta alltmör ålderdomliga amerikanska F-18-plan.

Konkordanzdemokratiet eller Harmonidemokrati kallas landet sin speciella form av styre. Denna upptagenhet med samförstånd och kompromisser beror på landets speciella historia och befolkningens religiösa och lingvistiska sammansättning. På detta lands begränsade yta ska fyra språk och två antagonistiska religiösa inriktningar samsas, vilket 1847 utlöste ett kort inbördeskrig.

Harmonidemokratin kan vara en förklaring till att det har gått så osedvanligt bra för landet sedan dess. Villkoren förblir sig förutsägbart lika för skolor och näringsliv och andra verksamheter år efter år. Landet tillhör Europatoppen i BNP per capita. Det största problem som detta exportberoende lilla land brottas med tycks vara en ständigt allt hårdare valuta, trots att styrräntan på -0,75 procent är världens lägsta.

UNDER DE SENASTE 45 åren har växelkursen mot svenska kronor mer än sjufaldigats från 1,25 till över 9 kronor. Som de flesta läsare säkert redan räknat ut är landet ifråga Schweiz. Kanske skulle schweizarnas Magiska formel ha varit något för talmanen Anders Norlén att testa i sina regeringsbildarmödor, det vill säga en regering bestående av två ministrar från sossarna, två från moderaterna, två från SD och en från centern medan Björklund han blir utan, liksom Lövin, Fridolin och Sjöstedt.

Det skulle bli ett slimmrat kabinett, fördömligt oförmöget att ställa till det med populistiska utspel, aktivism, politiskt korrekta lagförslag och ultimativa löften. Nästan som en expeditiönsminister... ✨

Ta inget av det goda för givet

Kåre Willoch var statsminister under 1980-talet då den berömda *høyrebølgen* sköljde in över Norge. Han har nyss fyllt 90 år och tar fortsatt aktiv del i debatten. Detsamma gäller i högsta grad den halvsektel yngre Torbjørn Røe Isaksen, som först var utbildningsminister och nu är näringsminister i Erna Solbergs regering. Isaksen är inte bara skicklig som praktisk politiker utan också en reflekterande intellektuell, som skriver väl, nu senast i samtalsboken *Alt med måte* (Cappellen Damm), där han och Willoch vänder och vrider på politikens innehåll och villkor.

Vad hände egentligen under högvågen? Ja, framförallt att Høyre fick ett par stora valframgångar, nådde upp över 30 procent och kunde bilda regering. Själva sakpolitiken var nog så omskakande när det begav sig men ter sig som ganska stillsamma självklarheter idag. Det handlade, som Willoch själv säger, i hög grad om "en reaktion mot den vänstervåg som man nästan kan säga hemsökte Arbeiderpartiet" på 1970-talet.

Det stora maktpartiet hade tappat markkontakten i synen på näringsliv, skola och kriminalpolitik och landet behövde styras in på en mer balanserad kurs. Sverige gjorde en liknande resa, fast med ännu mer socialistisk och marknadsliberalt skum på vågtopparna. Allt oftare på sistone har det slagit mig hur ofta uppblossande opinioner

speglar att den som hade initiativet i förra ronden gick för långt.

På liknande sätt blir ett av bokens misslyckanden också ett av dess viktigaste resultat. Røe Isaksen gör tappra försök att engagera Willoch i det nya i dagens situation: att

Kåre Willoch minns hur det gick till.

FOTO: TORE MEEK/TT

värderingsfrågor väcker starkare engagemang än fördelningsfrågor, att nya medier förändrar arbetsvillkoren för den som har politiskt ansvar, att det gamla partisystemet är satt under press.

Men Willoch är inte så piggt på att prata populism, sociala medier eller egen omprövning utan föredrar att återvända till teman som spelade stor roll under hans tid vid rodet: betydelsen av att ekonomin är i gott skick och att belöningssystemen fungerar så att människor sporrar att göra sitt bästa. Han

resonerar engagerat om miljön, men är orolig för att politikerna ska försöka rädda klimatet genom detaljstyrning istället för att skapa fasta spelregler och låta marknadsekonomin fungera inom dessa.

Man hör ofta bekymrade funderingar om att politiker och allmänhet har kommit att ta freden för given och glömt bort att demokratier måste kunna försvara sig mot yttre fiender. Frågan är om inte ännu fler har glömt att även marknadsekonomin kan bli hotad och måste försvaras.

Denna glömska gäller dock inte Willoch. Han har personliga minnen av de planekonomiska ambitionerna hos efterkrigstidens socialdemokratiska regeringar. Han vet vad regleringsiver, kontrollmani och överdriven jämlikhetsiver kan leda till, och han gör en betydelsefull insats genom att påminna om det. Allra helst som han i samma andetag varnar för vad girighet, finansmarknadsexcesser och privat monopolmakt kan ställa till med.

Ekonomin ska inte vara politikens mål. Men ekonomin spelar en avgörande roll för vad politiken och hela samhället kan göra. Dess betydelse ska varken över- eller undervärderas.

Alt med måte. Allt med måtta.

PJ Anders Linder

SENT FÖR ORDEN

Dan Korn skriver i detta nummer av *Axess*:

"En text är så mycket mer än orden som står där. Referenserna är en sorts koder som ger samförstånd mellan författare och läsare. Om läsaren förstår vad författaren syftar på skapas en känsla av gemenskap, men den obegripliga texten stöter läsaren ifrån sig."

Han exemplifierar med upprorsmannen Thomas Paine som i appeller och skrifter hänvisade till israeliterna och Bibeln för att få stöd för revolutionen mot det engelska kolonialväldet i Amerika. Paine förstod att det skulle gå hem hos ättlingarna till engelska puritaner som ju flydde religiös förföljelse.

Korns text fick mig att minnas min pappa och en episod under den så kallade oljekrisen under 1970-talet. Myndigheterna uppmanade medborgarna att inte försvara sin hamstrade bensin på vinden. Detta var farligt och därför förbjudet.

– Men vad bryr sig en vind om förbud, konstaterade pappa och fick skratt och uppskattande kommentarer från sina arbetskamrater. Alla förstod referensen. Den var självklar för hans generation: "Kyssande vind" av Hjalmar Gullberg.

Idag är den bara gångbar hos 70-plusare och de yngre av oss med turen att ha haft svensklärare med bildningsideal. Men den hårda sanningen är att tiderna förändrats och därmed inställningen till kultur och litteratur. Jag undrar om det överhuvudtaget är värt att idag våga ge sig på litterära referenser. Vilka skulle fungera? Möjligen ett eller annat citat av Strindberg ("kom som ett aprilväder"), Karin Boye ("visst gör det ont när knoppar"), Selma Lagerlöf ("prästen i predikstolen").

Av svenska författare är nog Astrid Lindgren den minsta gemensamma nämnaren.

Med Astrid är man alltid på den säkra sidan: alla förstår och ingen behöver känna sig dum. Men lite andefattigt känns det ändå att hon för så många tycks vara den enda källan att ösa ur när det gäller att kommentera och referera samtidigt med litterära hänvisningar.

Inga som helst jämförelser i övrigt men det är en njutning att se *Att vara eller inte vara Shakespeare* på *Axess TV* just därför att de litterära referenserna till Shakespeares verk pepprar handlingen så osökt och avslappnat: finkultur och folklighet i skön förening.

Nej, alla fattar förstås inte alla referenser, blinkningar och allusioner. Men de stora författarskapen är heller aldrig självklara och stimulerar ständigt till nya upptäckter och insikter.

Mats Wiklund

Av **Susanne
Wigorts
Yngvesson**

Alltid sedda överallt

Ända sedan Augustinus har föreställningen om en allseende makt upptagit konstnärer, författare och filosofer. Historien visar att begreppet ger utrymme åt både andliga och sekulära tolkningar.

1

Allseende är en påtaglig teologisk och filosofisk tankefigur som finns i den ”västerländska” idéhistorien. Den präglar tänkare alltifrån antiken och fram till vår tids övervakningssamhälle. En av alla dem som har synliggjort sin inre kamp, rådbråkat sitt förnuft och sitt samvete i både världslig och andlig mening är Augustinus (354–430). Han återkommer gång på gång i sina *Bekännelser* till allseendet, det vill säga att genomskådas i ande, själ och kropp.

För Augustinus är Guds allseende både längtan och fasa. I bekännelserna läggs raster på raster

av synlighetens fångenskap och befrielse. Skillnaden mellan fångenskap och befrielse är att allseendet före omvändelsen handlar om viljan att göra sig själv sedd och seende i förhållande till världen sådan den framstår, det vill säga att tro sig behärska tingens ordning utifrån sin mänskliga kapacitet. Att begära världen är att erövra den och tro sig kontrollera den. I texten konstrueras samtidigt bekännelsen av den Augustinus som kan göra sig själv allseende av sitt eget liv som han bedömer i retrospektiv. Det är ju författaren som förfogar över ordet och bilden utifrån en position där han ser sitt jag med ambition att genomlysas varje vrå som har hållits i mörker – åtminstone är det den bilden han förmedlar till läsaren.

Augustinus skapar en skenbar genomlysning

**Susanne Wigorts
Yngvesson** är professor i etik vid Enskilda högskolan i Stockholm.

”

Vad det handlar om är skillnaden mellan att se och att genomskåda. En människa kan leva i världen utan att se den alls.”

och med skenbar menar jag inte öarlig utan att språkets byggstenar begränsar historien och bygger nya verkligheter. Augustinus synliggörande av sin egen berättelse är därför inte en allseende blick, men den etablerar en berättelse om allseende där den allseende själv låter honom se sig sådan han är: ”Skulle någon vara skicklig nog att skapa sig själv?” frågar han i Första boken. Frågan rymmer en paradox eftersom hela bokprojektet är en konstruktion av hans eget minne och ett synliggörande av sig själv som gestalt i texten. Augustinus skapar sig själv medan han skriver och han fortsätter att skapa sig själv där läsaren nästan 2 000 år senare får känslan av transparens genom Augustinus förmodade uppriktighet. I sökandet efter sin förflutna person vänder han sten på sten och monterar sitt livs historia inför Guds ögon och inför våra. Men Gud ser ju redan allt. Varför bekänna något över huvud taget? När han i Fjärde boken uppmanar Gud ”Se mitt hjärta, min Gud, se mitt innersta! Se vad jag minns...” är det då en vädjan till sig själv att orka se igenom det som kroppen och hjärtat minns i de årsringar som gjort honom synlig i historien?

Hans övertygelse som författare är att Gud vet allt. Vad det handlar om är skillnaden mellan att se och att genomskåda. En människa kan leva i världen utan att se den alls. Hon kan använda sina ögon och ändå vara blind. Augustinus beskriver detta på följande sätt: ”Jag vände nämligen ryggen mot ljuset och ögonen mot det som blev upplyst; mina ögon såg därför det som blev ljust, men inte själva ljuset.” Att se med trons blick är alltså att se på ett annat sätt än det rent biologiska. Augustinus talar om ett ”inre öga” där allt är genomlyst. Det är ett allseende som människan har svårt att uthärda. Det är därför Gud som aktivt genomför rörelsen som får Augustinus att motvilligt se sig själv: ”du drog mig fram ur det gömställe bakom min egen rygg dit jag flytt när jag inte ville se mig själv; du ställde mig mitt framför mina ögon [...] du tvingade mina ögon att se på mig”.

Tankefiguren med den förfärande självinsikten om ens dolda monster återkommer senare i bland annat Oscar Wildes roman *Dorian Grays porträtt* (1891). Hos både Augustinus och Wilde inträder ett allseende utifrån en föreställd gudsposition »

”

Hos både Augustinus och Wilde inträder ett allseende utifrån en föreställd gudsposition där personernas eget jag blir genomlyst och de görs medvetna om sig själva som om de vore den andre inför sitt eget liv.”

där personernas eget jag blir genomlyst och de görs medvetna om sig själva som om de vore den andre inför sitt eget liv. Att stå mitt framför sina egna ögon är inte att likt Narcissus se reflektionen av sitt ansikte i en spegelbild, utan att se sig så som andra kan genomskåda mig. Det är en förfärlig erfarenhet enligt Augustinus, men nödvändig: ”Jag såg och blev förfärad, och hade ingens stans att fly bort från mig själv.”

Genom Augustinus uppfattas åtminstone tre olika kategorier av seende; dels det genom vilket vi uppfattar *världen som perception*, som färger, former och avstånd; dels ett *gudomligt seende där ingenting är dolt*, en gudomlig blick som ser honom sådan han är både i hans förflutna, i hans nu och i hans framtid; dels det seende han kallar för *ett inre öga* som kan vara fantasi, minne eller drömmar men också den blick där Gud låter människan se sig själv till ande, själ och kropp. De två senare tankefigurerna är båda exempel på allseende. De hänger samman med intention och ibland med uppenbarelse, att människan genom synliggörandet förstår samband som inte kan förstås endast genom att betrakta tingens yta.

Delvis påminner fenomenet om konstnärens och författarens skapande där den skapande kastas mellan att vara allvetande och allseende av sitt eget verk och att vara i händerna på något okänt, ett redskap för något som ska skapas. Den kanadensiska författaren Margaret Atwood beskriver rörelsen med skrivandet som att hon går in i något pågående: ”Inspirationens källa är en mörk brunn som för nedåt.” Hennes författarkolleger känner igen sig i författarprocessens element som ”mörker, tomhet, förvirring”, men att man genom vägen framåt vet att man ”så småningom ska få förmågan att se”. Erfarenheten påminner om Augustinus genom att skapandet först går genom mörker och förvirring för att sedan få se ljuset och förstå sambanden. Även om berättelsen kan ha allvetarens perspektiv så skapas den ur mörker.

Allseendet har även behandlats i populärkulturen, bland annat i Matrix-trilogin (1999, 2003, 2003), där Neo i första filmen får se världen sådan den egentligen är. Den hinna som fördunklar den brutala verkligheten blir uppenbar för Neo genom en pånyttfödelse från Matrix till världen sådan den är. Men det är först när hans inre öga ser världen genom kärleken, det är först då hans hjärta och medvetande avkodar den programmerade och falska verkligheten. Det är först då som Neo kommer sanningen på spåret, sanningen om alltings konstruktion. I ett möte med Skaparen/Arkitekten i den sista filmen tar han sig in i den Allseendes kontor och får tala med Arkitekten själv. Det avslöjas där att Neo och allt som finns endast är en del av en programvara. Allt är predestinerat, förutsett av Arkitekten som har nästan total kontroll på allt som Neo och hans utbrytargrupp har haft för sig i olika programuppdateringar. Även Oraklet som de har satt sin tillit till är en del av Skaparens dataprogram. Motståndsrörelsen och det som de har uppfattat som verklighet är en bugg i systemet

som ska övervinnas för att Arkitekten slutligen ska få allmakten, den totala kontrollen över allt och alla. Berättelsen fångar den våta dröm som varje totalitär ordning rymmer genom kontroll, teknik och styrning av tankesystem.

Jag har ingen aning om vad som försiggick i konstnären Hieronymus Boschs huvud, men flera av hans motiv är fruktansvärda och suggestiva med sina groteska föreställningar. Prästen och konstnären Hieronymus Bosch levde omkring 1450–1516 i den nederländska handelsstaden Hertogenbosch, som var känd för sina orgelbyggare och klockgjutare. Hans liv har beskrivits som tillbakadraget. Vägen mellan bostaden och ateljén var endast några meter tvärs över torget. Som medlem i *Den heliga jungfruns brödraskap* omslöt hans vardag med en andlig medvetenhet i den rådande reformationstiden. Likt Augustinus eftersträvar Bosch att synliggöra allt. Genom raster av surrealistisk realism vävs skildringar samman med abstrakta symboler och föreställningar som hör till fantasiernas landskap. Blickar mellan gestalter i tavlan blir ett spel där konst-

nären ibland låter blicken stanna i bilden mellan figurerna och ibland se ut ur tavlan på oss som betraktar den. Blickarna kan bli ikonografiska där de öppnar tidens rum mellan då och nu, mellan motivet och mig.

Triptyken *Världens skapelse* är designad som ett altarskåp. Det finns två dörrar som öppnas och innanför dem detaljerade framställningar av paradiset före syndafallet och efter den yttersta dagen. På den högra halvan visas vad som utspelas i helvetet, en förvriden värld av demoner, lidande och frossande i vällust. Dörrarna på triptyken föreställer Skaparen och världens tillkomst. När den samtida konstnären Michelangelo (1475–1564) målade taket på Sixtinska kapellet 1508–1512 så gestaltade han storslagna detaljer där Skaparen föreställs med en kropp som en människas, jämnstor med Adams. När Bosch mot slutet av sitt liv målar *Världens skapelse* 1504–1510 (delvis samtidigt som Michelangelo målar sitt mästerverk) så är Gud även här avbildad som människa, men i miniatyr i förhål-

lande till det som skapas. Gud sitter knappt synlig på en tron i vänstra hörnet, svävande i ett mörkt universum. Det som framträder i bilden är istället världens kosmos som innesluts i ett klot som svävar i den mörka rymd där Gud betraktar världen utifrån. Här tycks Skaparen knappast vara kapabel till vare sig allmakt eller allseende, utan är snarare en *Deus otiosus*, en Gud som överger världen efter födelsen och sedan låter den fortgå i sin bubbla. Där Michelangelo låter beröringen framträda mellan människan och Skaparen, så är Ordet det som Bosch låter Skaparen visa. Sittande på sin tron håller Gud en bok i knäet och ovanför skapelsen hänvisas det till Psaltaren 33:9: "Han talade och allt blev till, han befälde och det skedde." Det är alltså Ordet som synliggör världen, det vill säga att det som är synligt har sitt ursprung i det osynliga. Det är samma paradox som gäller för vårt biologiska öga där pupillen, som släpper in ljuset, är den mörkaste punkten i ögat. Ljuset filtreras genom mörkret.

Innan Bosch påbörjade *Världens skapelse* så målade han *De sju dödssynderna och de fyra* »

”

Där Michelangelo låter beröringen framträda mellan människan och Skaparen, så är Ordet det som Bosch låter Skaparen visa.”

Lustarnas trädgård.

FOTO: ALAMY

Augustinus läser av Sandro Botticelli (1480).

FOTO: ALAMY

yttersta tingen (1485–1500). Här är hela motivet en abstraktion av Guds öga som svävar i en mörk rymd omgiven av fyra klot eller cirkulära rum som föreställer döden, yttersta domen, himmelen och helvetet. I gudsögats pupill visas den uppståndne Kristus som ser på bildens betraktare och pekar på såret i sidan. Under honom lyder inskriptionen: "Cave cave deus videt" (Akta akta Gud ser). I ögats regnbågshinna gestaltas människors liv i detalj utifrån de sju dödssynderna.

Verket är målat som bordsskiva. Bosch vill alltså att betraktaren ska vända sig nedåt och därmed själv inta den föreställda gudspositionen. Det uppstår en förskjutning i maktperspektiv som gör symboliken omvälvande. Framställningen innebär att konstnären gör allseendets rörelse för Gud och indirekt ställer frågan om den allseende kan se sig själv som allseende? Rörelsen imploderar av sin egen synlighet. Behöver den som uppenbarar sig själv bli uppenbarad? Behöver den allseende betraktas för att bli sedd?

Samtidigt som allseendet öppnar för olika förståelser hos både Augustinus och Bosch blottlägger det också föreställningen om predestination och profetiskt skådande, det vill säga möjligheten av att veta och se vad som kommer att hända i framtiden och efter döden. Siandets seende hör till profeternas gåva, i antiken till oraklen och sibyllornas uppgift eller till spågmornas. Att tolka tidens tecken genom drömmar, stjärnor eller inre röster och se in i framtiden är ett sätt att behärska kaos, att varna eller ingjuta mod i folk. Att se det som ännu inte har hänt kan vara att skapa en vision eller *worst case scenario* om vad som kan komma. Dessa framtidsbilder är inte fastsatta utan kombineras med varningar eller råd om hur man bör agera för att uppnå visionen eller avstyra ett skräckscenario.

Siandets seende är den form av betraktande som kännetecknar den politiska kontrollen genom övervakning. Tankefiguren påminner om den teologiska, men i den politiskt sekulära diskursen är det människan som intar tronen för allseendets position. Sociala beteenden och normer förväntas styras med teknik för kontroll och mätbarhet. Tekniska apparater förstärker genom algoritmer det som ska uppmärksammas, såsom vissa typer av beteenden, samband och utseenden. Likt den teologiska idén om predestination så syftar den politiska övervakningen också till att styra och förändra beteenden innan de har ägt rum. I dess totalitära former är kontrollmaskineriet en oförblommerad dröm om allseende och allvetande. Det gestaltas i skönlitterär form i Orwells roman *1984*, i Boyes roman *Kallosain*, i Falladas roman *Ensam i Berlin*, i flera av Philip K Dicks noveller liksom i Atwoods roman *En tjänarinnas berättelse*. Gemensamt för dessa fiktiva scenarier är att ingen någonsin kan vara säker på att inte vara övervakad, att man i förlängningen blir fångar i tankesystem där ingen kan lita på någon. Fenomenet känns igen från alla erfarenheter av totalitära system. Gemensamt för dem är också att berättelserna skapar en outtalad abstrakt eller metafysisk dimension av allseendet som inte finns i texten men som alstras av texten i mötet med läsaren och i själva skrivandet.

Filosofen Jeremy Bentham (1748–1832) gick från att vara en troende kristen till att bli ateist och häcklare av de filosofer som motiverade mänskliga rättigheter på naturrättslig grund. Han slutade sina dagar som skelett i kostym på University College London. Där sitter han fortfarande till allmänt beskådande. Trogen sin idé om kunskap och transparens så skänkte han sin kropp till vetenskapen efter sin död. När organen var bortskurna och köttet rensat från benen så klädde man skelettet och monterade ett vaxhuvud på toppen. Det äkta huvudet vilade på golvet mellan fötterna tills besökarna en dag fick nog och tyckte det var så groteskt att det gömdes undan i arkivet. En gång om året tar personalen fram hans huvud för att se att håret inte har fallit av.

Bentham är inte upphovspersonen, men väl

utvecklaren av idén om panoptikon – *pan* som i all och *optikon* som i seende – det vill säga principen om allseende. Han var medveten om den teologiska ambivalensen inför allseendet, den som till exempel Augustinus ger uttryck för. Han insåg den politiska potentialen när han stal eller lånade idén och omsatte den till en sekulär utopi om kontroll och utveckling. Han är så upplivad över sin upptäckt att han inte drar sig för skrytsamhet:

Jag smickrar mig själv med att det nu kan finnas föga tvivel om att systemet besitter de fundamentala fördelar jag har tillskrivit det: jag menar den uppenbarade allestädesnärvaron av övervakaren (om teologerna tillåter mig uttrycket), kombinerad med den yttersta möjligheten för hans verkliga närvaro.

I citatet förstår vi att det inte endast är idén om Guds öga i abstrakt mening som Bentham lånar utan även den kristologiska beaknelsen om den förkroppsligade guden. Men han tänker sig inte att byggnaden eller övervakaren *per se* ersätter Gud. Han är ju som ateist inte intresserad av existensfrågan om det gudomliga. Det är istället den filosofiska, sociala och psykologiska föreställningen om ett allseende som effektiv politisk princip som är kärnan i hans argument.

Guds öga får alltså gestalt genom en arkitektonisk konstruktion som i detalj, intill centimeter, beräknade den bästa effekten för social korrigering och kontroll. Syftet var inte ett totalitärt system utan möjligheten att forma människor för att bli goda medborgare för samhällets gemensamma bästa. Senare filosofer har beskrivit hans politiska vision som ett socialliberalt program. Drygt etthundra år senare gestaltades det i sina värsta former genom program för sterilisering, lobotomering, kategoriseringar efter ras, sexuell läggning et cetera – allt för att uppnå det allmännas bästa i dessa ”förbättringsinsattningsrättningar”. Grundläggande politiska friheter blir i panoptikonets tankefigur en paradox. Syftet är att alla individer ska få dessa friheter men innan idealet är uppnått så behöver alla oönskade beteenden korrigeras i ett socialt panoptiskt program. I byggnaden kontrolleras detta av övervakaren som bor i tornet i mitten av byggnaden. I samhället kontrolleras det av staten som genom lag har instrumenten att korrigera oönskade element och beteenden.

Men denna yttre kontroll är inte möjlig utan individens inre själsliga kontroll: att individen ”vid varje ögonblick ges anledning att tro” att hon är övervakad. Genom denna föreställning och känsla kommer hon att korrigera sig själv. Bentham flyttar därmed det yttre allseendet från byggnaden och in i varje människas psyke. Återigen lånar han från den kristna teologin och här gäller det botgöringen. Förlåtelsen, som är det centrala motivet i den kristna syndabekännelsen, omvandlas till det goda medborgarskapets belöning.

Dagens utbyggda övervakningssystem behöver inte längre några byggnader. Vi bär allseendet

Uppstoppad filosof: Jeremy Bentham kan beskådas på University College London. FOTO: TT

med oss i våra mobiler och Gudsögat har ersatts av satelliternas allseende ögon.

Enorma data registreras om varje individs rörelser, konsumtionsmönster, sociala beteende, ideologiska och religiösa övertygelser och sociala nätverk. Den fråga som Bentham ställde sig är *hur* man uppnår den mest effektiva övervakningen, men den fråga vi diskuterar idag är istället *hur* individer, företag, organisationer och stater kan *skydda* sina uppgifter. Modern övervakningsteknik har gift sig med politiska visioner och ambitioner om allseendets kontroll över både nutid och framtid. Människan drömer om att behärska framtiden. I den judiska teologin identifieras detta med det profetiska uppdraget och i den kristna föreställningen har det bland annat uttryckts genom tro på predestination, det vill säga förutbestämmelsen, att avläsa tecknen och därmed kontrollera det som ska komma. Inom samtida övervakning hittar vi liknande idéer inom företag som *Beware*, som samlar information om medborgare som förväntas begå brott men som ännu inte har gjort det eller det kinesiska *Skynet*, som bygger samman myndigheters data – polis, bank, skattemyndigheter, arbetsgivare – med avancerad teknik för ansiktsigenkänning. Allseendet i samtida sekulär mening utsträcker sig mot framtidens utmålad dystopier som bör förhindras med hjälp av lagrad information om oss som lever i detta nu. Förutsägelser är dock alltid riskfyllda projekt. De stämmer sällan med verkligheten, men kan likväl kontrollera den. ✿

”Dagens utbyggda övervakningssystem behöver inte längre några byggnader. Vi bär allseendet med oss i våra mobiler och Gudsögat har ersatts av satelliternas allseende ögon.”

Av Johan
Tralau

2

Vanärad i all evighet

Individer som hånas och förnedras på Youtube är skyddslösa. I denna underhållningsvärld med gigantiska ekonomiska intressen sätts mellanmännsliga moraliska regler ur spel.

Johan Tralau är professor i statskunskap vid Uppsala universitet.

En människa som utsätts för vanära på internet kan få sitt liv ödelagt. Den som blir känd för omogna monologer på Youtube, ett misslyckat framträdande i ett talangprogram eller för att ha ringt in till radion en sen natt för att få ur sig sin frustration över att den nya tekniken inte fungerar kan hånas i ett till synes oändligt arkiv av klipp och remixar. Hela programkoncept i tv och plattformar på nätet grundar sig i hånets ekonomi. Ändå har detta kommit att betraktas som någon sorts naturfenomen – en olycka som drabbar vissa människor utan att någon bär ansvar för det. Detta är, tror jag, en grundläggande förändring i vårt samhälles moraluppfattning.

Hånets ekonomi, och det som kan hända personer som blir kända genom internet, borde idag vara en välkänd företeelse. Låt oss börja med en liten pojke. Jag låter namnet vara osagt, men jag tror att de flesta 12–13-åringar i Sverige känner

till hans namn, hans utseende och öde. För ett antal år sedan ville pojken som så många andra i hans ålder få uppmärksamhet och status. Han startade därför, som miljoner andra, en kanal på Youtube. Den rymde inget originellt – några klipp bara, där pojken talar om skolan, skolmaten och lärarna, använde orden ”negrar” och ”böj” (med tillägget ”nu är det inget fel med att vara det”), något könsord, och en del svordomar. En äldre generation kan tycka att det är märkligt att vilja lägga ut något sådant till allmänt beskådande, men vi måste förstå lockelsen hos den glans, den aura och de oerhörda inkomster som framgångsrika youtuber kan få. Pojken är alldeles uppenbart minderårig, knappast mer än elva år gammal. Att en minderårig person säger något drastiskt, kanske i förhoppningen om att själv åstadkomma en viral video och tjäna fantasisummar, är ingen sensation.

Men videon blev verkligen viral. Den spreds, den delades, den kopierades och lades ut på nytt. Framförallt hånades den. Jag vill inte citera någon enda av dessa kommentarer, som handlar om pojken utseende, dialekt, glasögon och framtidsutsikter – en ström av hån, närmast hat mot en för de kommenterande okänd person som säger omogna saker i några videoklipp.

Denna hånstorm ledde förmodligen till att den unga pojken själv, eller hans föräldrar, snabbt tog bort Youtubekanalen. I alla händelser finns den inte kvar. Men internet glömmor som bekant inte. Andra hade redan kopierat videorna. De spreds, och det gjorde också hånet, när andra lade ut klippen igen och igen. Arkivet lever, och den som en gång har gjort bort sig på nätet kan få leva med detta, år efter år, troligen ett helt liv, som en ständigt påminnelse om vad man gjorde i tolvårsåldern. Andra får uppmärksamhet genom att håna pojken, och därför förs bilderna vidare, i original eller omklippta, igen och igen.

Jag tror att om någon hade beskrivit en sådan serie händelser för 30 år sedan, så hade de flesta tyckt att någon måste vara ansvarig för att detta händer trots att objektet för samhällets hån försöker dra tillbaka sina alster från offentligheten – och man hade då rimligen ansett att den plattform som tillhandahåller möjligheterna att lägga ut videorna igen och igen är ansvarig för detta. Men vi verkar ha nått ett stadium i den samhälleliga och tekniska utvecklingen när vi betraktar denna sorts händelseförlopp som ett oblitt öde som man inte kan göra något åt. Det är naturligtvis omöjligt för Youtube att kontrollera alla de videor som läggs ut, företaget har inte ekonomiska resurser att göra något sådant, föräldrarna har rimligen ansvar för vad deras barn gör på internet, och så vidare – argumenten för detta är mycket lätta att hitta. Och allt detta är säkerligen sant. Men det har i praktiken blivit orimligt, utan en kontrollerande och mycket sträng uppfostran som i Sverige och många andra länder är nästan omöjlig, att kontrollera allt som barn gör på internet, liksom det har blivit mycket svårt att klara ett vanligt

”

Vi verkar ha nått ett stadium i den samhälleliga och tekniska utvecklingen när vi betraktar denna sorts händelseförlopp som ett oblitt öde som man inte kan göra något åt.”

»

”

Juryn möter henne med kyla och sarkasm. En hittills helt okänd person med svag självkänedom krossas av en grupp vuxna kändisar.”

liv utan en smartmobil. Det finns en åldersgräns för Youtube: tretton år gäller i Sverige. Man kan undra över denna låga åldersgräns, och om vilket omdöme 14–15-åringar har. Det är i alla händelser uppenbart att pojken inte hade uppnått den åldern när han lade ut de klipp som sannolikt fortfarande förföljer honom. Men få verkar tycka att något sådant går att kontrollera längre, liksom det inte går att hindra att hans videor läggs ut gång efter annan. Den hånade elva–tolvåringen förefaller helt enkelt få skylla sig själv, också senare, som tonåring och som vuxen man, för framtiden och androm till varnagel.

Youtube är nu den främsta scenen för hånets ekonomi, men de videor och ljudklipp som används kommer också från andra källor. Ta till exempel *Idol* i TV 4, som i stor utsträckning bygger på att hoppfulla unga människor sjunger för en jury som antingen hånar dem eller hyllar deras talang och gråter lyckotårar för kamerorna. Ett klipp som få kan ha missat visar en mycket ung kvinna som tillhör den första kategorin. Uppenbarligen har programmets producer valt ut denna kvinna utan sångröst till audition, och resultatet är rimligen det avsedda. Detta är ett klipp som utan tvivel är kraftfull marknadsföring för programmet. Juryn möter henne med kyla och sarkasm. En hittills helt okänd person med svag självkänedom krossas av en grupp vuxna kändisar.

Och klippet lever. Det har setts många miljoner gånger på Youtube, och kommentarerna är förutsägbara: den unga kvinnan sägs vara värdelös. Ytterst få skriver om själva situationen, alltså ett underhållningsformat som grundar sig i något som skulle kunna kallas vuxenmobbing – om det nu inte vore så att så många av de personer som utsätts för det faktiskt inte ens är vuxna.

Det är inte svårt att föreställa sig hur den unga kvinnans liv har påverkats av beslutet att delta i *Idol*. Med så många miljoner visningar på Youtube är hon ett känt ansikte. Och arkivet rör

sig. Det finns stora mängder remixar av klippet, med musik och manipulation av bild och ljud. Det finns ingen ände. Kanske kommer den unga kvinnan att finnas där, i en ständig loop av hån, så länge internet finns.

Är verkligen ingen ansvarig för detta? Etiskt är fallet mer komplicerat än det med den minderåriga pojken. Hon är äldre och därför i högre grad ansvarig för sina handlingar och dessas konsekvenser, för henne själv och andra.

Men hon är inte myndig.

Är det rimligt att en minderårig person kan fatta ett beslut som innebär att en kommersiell tv-kanal gör henne till en ikon för dåligt omdöme och sekundärskam för all framtid? Åldersgränsen för att delta i *Idol* är sexton år.

Men inte heller tycks någon upplevas vara ansvarig för spridandet av de bilder där hon hånas gång efter annan – som om hon vore utvald av en grym ödesgudinna som ingen kan ställa till svars. Jag vet inte om TV 4 har gjort några försök att få klipp borttagna från Youtube. Men låt oss förmoda att det finns kommersiella hänsyn.

I alla händelser är det anmärkningsvärt att vi har fått ett system – den största underhållningsplattformen i världen – som i vissa fall tycks vara bortom moraliska överväganden. Youtube tar förvisso regelbundet bort videor med innehåll som anses opassande. Således har nyligen bland annat en satirfilm om svensk politik, liksom Sverigedemokraternas film om Socialdemokraternas historia, tillfälligt tagits bort från Youtube. Filmer som är oförenliga med copyright raderas ofta mycket snabbt.

Men enskilda som enbart blir föremål för andras hån tycks stå utan skydd. En anseelig mängd av kommentarerna och klipp drivs av hånets egen ekonomi, och det är svårt att se att de minderåriga personer som har nämnts här skulle ha något sätt att någonsin kunna ta bort de videor som fortsätter att jaga dem. Är efter år vevas deras dåliga omdöme och deras personliga misslyckanden.

Ett sista fall: på Youtube finns ett klipp med en ljudfil. Det är utifrån källangivelserna svårt att bedöma huruvida klippet är autentiskt eller inte, men det står att det rör sig om en kvinna som ringer in till radion på natten, eventuellt P 4, för att klaga på att hon inte får in Sveriges Radios kanaler ordentligt. Kvinnan blir medan hon lämnar meddelandet upprörd på ett sätt som måste beskrivas som obalanserat.

Den som har den minsta inlevelseförmåga kan föreställa sig olika skäl till att en äldre kvinna lyssnar på radio mitt i natten, och att hon blir förtvivlad över att detta tas ifrån henne på grund av att tekniken har blivit obegriplig eller helt enkelt inte fungerar längre.

Det framgår inte var hon har lämnat meddelandet. Man får lätt intrycket att hon skulle ha ringt in till Sveriges Radios kundtjänst, för hon nämner möjligheten att lämna sitt telefonnummer, vilket väl skulle vara märkligt om hon var klar över att hennes intalade meddelande faktiskt

FOTO/ISTOCK

skulle sändas. Men de meddelanden som lämnas hos organisationens kundtjänst får naturligtvis inte lämnas ut till andra, varför denna hypotes skulle innebära att någon anställd på Sveriges Radio hade kopierat ljudfilen och lagt ut den i strid med de flesta normer som man kan föreställa sig. Mer troligt är kanske att hon har lämnat ett meddelande till något av de radioprogram som sänds på natten, varpå någon redaktör har fattat beslutet att sända det. Vi måste då förmoda

FOTO: ISTOCK

att kvinnan därmed var medveten om och implicit hade godkänt att det meddelande som hon talade in kunde offentliggöras.

Men det löser inte den moraliska frågan för oss som betraktar eller lyssnar på detta, eller för de företag som har tjänat miljarder på att distribuera inspelningar av enskilda människors mest förödmjukande misslyckanden.

Är det rimligt att radion offentliggör ett meddelande som rings in spontant av en person i affekt som inte förefaller vara i balans psykiskt? I en tid när allt kan mångfaldigas utan ände och spridas på internet är frågan mer brännande än någonsin.

Klippet finns i flera versioner på Youtube, och det har spelats upp hundratusentals gånger. Kommentarererna är närmast oväntat aggressiva, med könsord, tal om kvinnans död och idéer om vilka sexuella handlingar som hon borde utsättas för. Men klippet har fått spridning också i andra medier.

I Kanal 5-produktionen *100 höjdare* spelas ljudfilen upp, och fyra medelålders komiker – programledarparet Filip Hammar och Fredrik Wikingsson, med David Batra och Johan Glans – sitter under ett sju minuter långt inslag och hånar kvinnan, bland annat med antydningar om att hon skulle vara psykiskt sjuk. Inslaget avslutas med ytterligare en uppspelning av vad en av programledarna kallar kvinnans ”underbara falsett”.

Detta är hånekonomins toppkonsumenter – offentliga personer som i sitt eget tv-program raljerar över en okänd äldre människa som har haft otur att ringa in och i upprört tillstånd lämna ett meddelande.

Ljudfilens ursprung är alltså inte känt. Jag har vänt mig till Sveriges Radio och fått svaret att

man har undersökt frågan men inte kan utröna varifrån klippet kommer, eller om det faktiskt har sänts i radio. Det förefaller, med tanke på tonläget i ljudfilen, inte troligt att det skulle röra sig om någon sorts satir. Det går förstås att föreställa sig (även om det verkar långsökt) att den som först lade ut klippet på Youtube själv hade talat in det långa meddelandet som en sorts obegripligt skämt och låtit påskina att det var ett autentiskt meddelande som lämnats hos, och eventuellt sänts av, Sveriges Radio. Detta är åtminstone teoretiskt möjligt. Man skulle helst önska att klippet inte var autentiskt, utan att humorstjärnorna på Kanal 5 hånade en fantom, en person som aldrig har funnits. Men personen i ljudfilen låter varken som en skådespelare eller som någon som skämtar. Och om klippet är autentiskt leder detta till ett antal besvärande frågor.

Viktigast av allt är själva offentliggörandet. Det rör sig om en person vars röst är igenkännbar för dem som känner henne. Vi vet inte varför hon lyssnar på radion mitt i natten, men det behöver inte påpekas att svåra smärtor, personliga problem och psykiska besvär kan ge sömnsvärigheter. Vem som helst som hör klippet blir hursomhelst omedelbart klar över att personen som talar framstår i dålig dager.

Möjligheterna att vanäras för evigt på internet är närmast oändliga. Det finns åtminstone tre olika sätt att förhålla sig till detta.

För det första kan man betrakta denna ocean av hån som en zon bortom gott och ont, en underhållningsvärld som man inte kan göra något åt – en värld som förändrar liv för alltid utan att någon bär ansvar för det. Kanske är detta en del av en ny sorts ödestro, en idé om krafter som vi överhuvudtaget inte kan kontrollera.

För det andra kan man tänka att den som gör sig sårbar för hånets ekonomi genom att lägga ut en video eller bara råka ringa ett radioprogram har gjort sig förtjänt av att hånas. Det innebär i så fall att man får skylla sig själv om man inte i alla livets skeden, också under barndomen eller vid svåra provningar i livet, har omdömet att aldrig någonsin offentliggöra något som kan användas som underhållning och hatobjekt i denna nya ekonomi.

Det finns en tredje möjlighet. Vi kan välja att betrakta de medier och plattformar där icke-offentliga personers misslyckanden sprids som åtminstone delansvariga för detta. Men detta kräver det omdöme och den överblick som en redaktör bör ha – modet att säga att ett uttalande, en video eller en text inte bör publiceras eftersom detta skadar en enskild icke-offentlig persons anseende och framtid.

Bakom denna utveckling ligger oerhörda ekonomiska intressen. Och där grundläggande mellanmänniska moraliska regler sätts ur spel måste vi söka efter nya sätt att ge enskilda rättsligt skydd mot ett sådant öde. För arkivet självt kommer inte att skydda något: det rör sig, lever och remixar sig i en ström av hån mot alla dem som man kan skratta åt. ❀

”

Viktigast av allt är själva offentliggörandet. Det rör sig om en person vars röst är igenkännbar för dem som känner henne.”

Back to basics

Forskning visar lärarens betydelse för kunskapsinhämtning. Det är dags att rensa ut progressiva pedagogiska metoder och införa lärarledd undervisning.

Av Isak Skogstad

3

Isak Skogstad är lärare och skoldebattör.

Allt börjar med en bra lärare. Det har vi fått höra från politiker till både vänster och höger i valrörelsen. Och vem säger emot? De flesta har nog haft både en eller flera lärare som betytt något alldeles extra för oss.

Nyligen, när jag deltog i ett panelsamtal om vikten av en kunskapsskola för att mota faktaresistens i samhället, kom en kvinna fram till mig. Jag kände genast igen henne. Det var min tysklärare från gymnasiet. Hon var otroligt skicklig. Tack vare hennes höga krav, djupa ämneskunskaper och tydliga förväntningar lyckades hon skapa ett stort intresse för det tyska språket inom mig. Jag kunde inte låta bli att genast ge henne en stor kram och tacka för den undervisning hon gav mig. Men enstaka anekdoter, om än både behjär-

tansvärda och fina, utgör ingen grund för bevis. För att förstå värdet av skickliga lärare måste vi vända oss till forskningen. Under de senaste åren har en mängd studier presenterats om vad som gör skillnad i klassrummet. Nu vet vi exempelvis att duktiga lärare har en större inverkan på elevernas kunskaper än vad vi tidigare har trott. Faktum är att forskare till och med har kunnat mäta det i termer av kronor och ören. Eric Hanushek, en av världens ledande utbildningsekonomer verksam vid Stanforduniversitet, har publicerat studier som visar att även om en lärare bara är något bättre än snittet så genererar det en ökning av elevernas framtida livsinkomster med nästan 100 000 kronor. Det kanske inte låter som så mycket, men som bekant leder många bäckar små till en å. En skicklig lärare som undervisar en liten klass med 20 elever genererar inkomstökningar på flera miljoner kronor. Lägg därtill att de flesta lärare dessutom undervisar flera hundra klasser under loppet av sin karriär och man förstår vilka enorma summor det rör sig om.

För att effekten av en god lärare ska nå sin fulla potential måste just läraren undervisa eleverna. Det kan låta som en självklarhet, men är det inte. Under de senaste decennierna har undervisningsmetoderna i skolan alltmer förändrats från lärarledd till elevledd. Under 1960-talet utgjorde andelen katederundervisning, alltså den form av undervisning i vilken läraren tydligt leder eleverna i helklass och förmedlar kunskaper, cirka 60 procent av elevernas lektionstid. Sedan dess har katederundervisningen minskat drastiskt i omfattning, samtidigt som andelen lektionstid som eleverna ägnar åt eget arbete skjutit i höjden. Den senaste Pisaundersökningen från 2015 visade att elever upplever att läraren leder undervisningen i mindre utsträckning jämfört med det internationella genomsnittet.

Vad beror det på? Det finns inget enkelt svar. En anledning kan vara att lärarutbildningarna har gått vilse i ett pedagogiskt träsk där gamla och sedan länge daterade idéer lever kvar. Jag själv, som genomgick den nya lärarutbildningen som infördes 2011, fick uppleva hur mycket av utbildningen som präglades av socialkonstruktivistiska idéer om lärande, i vilket kunskap inte ansågs vara något som en lärare kunde – eller för den delen skulle – förmedla till en elev. Nej, tvärtom var kunskap något som eleverna själva skapade inom sig när de fick arbeta fritt utifrån sina intressen. Detta trots att det under flera decennier har funnits rigorös och empirisk forskning som visar på att katederundervisning är den enskilt mest effektiva undervisningsmetoden.

Det verkar dock inte som om en pedagogisk modenyck har bringat lärarutbildningarna ur balans. Redan för femtio år sedan kritiserade Arne Helldén de pedagogiska institutionerna. Helldén var själv en folkbildare av rang, en akademiker som arbetade som folkhögskollärare och på sin fritid kämpade flitigt för att återupprätta skolans kunskapsuppdrag. Han varnade att lärarhögskolornas progressiva pedagogiska ideal, som exempelvis att läraren inte skulle undervisa och

”

För att effekten av en god lärare ska nå sin fulla potential måste just läraren undervisa eleverna. Det kan låta som en självklarhet, men är det inte.”

FOTO: NOSTALGORAMA

”

Ämnesinnehållet skulle gå från att vara fastställt och förmedlas via läraren till anpassningsbart efter elevernas intresse och förvärvas genom eget arbete och grupparbete.”

att eleven inte skulle vara elev, skulle få förödande konsekvenser såväl för skolans kunskapsuppdrag som för lärarnas yrkesstolthet.

Tyvärr verkade det som om att Helldén i viss mån fick rätt. Lärarnas yrkesstolthet har under de senaste decennierna sjunkit till botten. I TALIS, en internationell undersökning av bland annat lärarnas yrkesvardag, framkom det att Sverige hamnar i botten i botten i vad gäller hur stor andel av lärarna som anser att deras yrke värderas högt – endast 5 procent! Samtidigt har söktrycket till lärarutbildningarna gått ned under en lång tid. Emil Bertilsson, forskare vid Uppsala universitet, studerade i sin doktorsavhandling hur studentunderlaget på lärarutbildningarna förändrades mellan 1977 och 2009. Han fann att studentunderlaget med tiden blev allt sämre. Till en början skedde förändringen långsamt, för att sedan börja gå riktigt fort på 1990-talet. Vad han fann var att ingen annan grupp studenter uppvisade en lika påtaglig nedgång i studiemeriter, oavsett om man mätte skolbetyg, poäng på högskoleprovet eller föräldrarnas utbildningsnivå, som lärarstudenterna. Skickliga studenter valde helt enkelt bort läraryrket.

Av debatten att döma kan man få intrycket att läraryrkets sjunkande status har att göra med försämrade arbetsvillkor. Visst finns det anledning att tro att låga löner och dåliga arbetsvillkor har haft en negativ påverkan, men det räcker knappast som ensam förklaring. Faktum är att så kallade externa motivationsfaktorer sällan lockar individer till läraryrket – snarare tycks lärare generellt mer lockas och drivas av inre motivationsfaktorer, som exempelvis att göra gott för nya generationer unga. Istället borde vi börja rikta blickarna mot andra faktorer som kan ha givit upphov till en förändrad karaktär av läraryrket, och således också undervisningens utformning. Ett exempel är läroplanerna, som under en mycket lång tid har varit svensk skolans i särklass viktigaste styrdokument. Studerar man de olika läroplanerna sedan 1950-talet framträder en bild av en lärare som har omstöpts från att vara kunskapsförmedlare till ett slags social coach.

Låt oss gå tillbaka ända till år 1946. Då tillsattes

en skolkommision, med bland andra Alva Myrdal som ledamot. De förslag som lades fram skulle få långtgående konsekvenser för synen på skolan och lärarrollen. Erfarenheterna av andra världskriget låg färskt i minnet, och det fanns en rädsla för att en ny våg av totalitära idéer skulle få fäste i samhället. Eftersom det tyska skolsystemet ansågs ha präglats av strikt disciplin och auktoritära undervisningsmetoder drogs slutsatsen att det måste ha bidragit till att diktaturen kunnat växa fram. Något som en ny svensk, jämlik och demokratisk enhetsskola sätta stopp för.

Det fanns dock ett problem. Kommissionen ansåg nämligen att den dominerande pedagogiken var allt för traditionell. Den beskrevs av kommissionärerna som ett ”starkt medeltida inslag” i vilket lärarna fokuserade på ”likformighet och kontroll uppifrån”. Kommissionen fann lösningarna i progressiva undervisningsmetoder, som ansågs vara långt mer demokratiska än katederundervisning. Kunskapsförmedlingen skulle således tonas ned till förmån för en mer stödjande lärarroll som skulle hjälpa eleverna individuellt. Eleverna skulle i sin tur ”lära att lära”, och det var inte längre tal om att lärarens uppgift var att förmedla specifik ämneskunskap.

Lärare protesterade men fick inte gehör. Skolkommisionens uttalade mål var att ersätta auktoritetsskolan med aktivitetsskolan. Pedagogiken skulle gå från så kallad klassundervisning till aktivitetspedagogik, vilket med andra ord betyder självständigt lärande. Ämnesinnehållet skulle gå från att vara fastställt och förmedlas via läraren till anpassningsbart efter elevernas intresse och förvärvas genom eget arbete och grupparbete. Doktoranden Tomas Wedin skriver i en ny artikel om att den nya, icke-auktoritära, synen på lärarens roll och de demokratiska inslagen i skolverksamheten samt de individualiserade undervisningsmetoderna ansågs vara den bästa vägen för att stärka demokratin. Wedin framhåller även att en anledning till att individualisering betonades var för att möta de farhågor som fanns gällande införandet av enhetsskolan.

Vi spolar bandet framåt till år 1962. En ny läroplan har lanserats, och i denna betonas ytterligare att skolans uppgift ska vara att stimulera varje elev att utveckla ”sina inneboende förutsättningar” och att skolan måste ge eleverna möjlighet att ”efter sitt eget intresse välja ämnen och aktiviteter”. Faktum är att lärarens uppgift att individualisera undervisningen till och med beskrivs som en av de mest ”angelägna läraruppgifterna”. Att låta elever med särskilda behov få specialundervisning var det inte heller tal om, nu skulle lärarna individualisera undervisningen ”inom klassens ram”. Hur gör man det i en klass med tjugofem till trettio elever? Det går självfallet inte, såvida inte eleverna arbetar individuellt. Dessutom betonades skolans sociala roll allt tydligare. Lärarna skulle ha mottagningstid för att underlätta kontakten med föräldrar och även ta reda på orsaken till elevens eventuella frånvaro för att kunna säkerställa att åtgärder vidtog vid upprepade

**Auktoritär pedagog:
Stig Järrel som Caligula
i filmen Hets.**

FOTO: HETS (1944) © AB SVENSK
FILMINDUSTRI, FOTO: LOUIS HUCH

Progressiv pedagog: Alva Myrdal.

FOTO: AFTONBLADET/STADSMUSEET STOCKHOLM

frånvaro i samråd med övrig skolpersonal.

Lärarkåren började protestera. I slutet av 1960-talet pågick en intensiv debatt i medierna om den nya skolans problem. Debatten fördes inte minst i lärarnas tidningar, i vilka lärare påpekade att disciplinproblemet hade ökat kraftigt, och då inte minst i förorterna, och att lärarnas arbetsförhållanden i de nu stora och heterogena klasserna var alltför svåra. I en gemensam skrivelse gick lärarnas organisationer ut våren 1970 och krävde att ny parlamentarisk utredning skulle tillsättas. Så föddes utredningen om skolans inre arbete, SIA. Vid läsning av betänkandet som presenterades hösten 1974, *Skolans arbetsmiljö*, är det tydligt att skolan ses alltmer som en institution för social gemenskap än för kunskapsförmedling. Bland annat införandet av samlade skoldagar, vilket innebar att skolan även skulle få ansvaret för eleverna utanför själva lektionstiden. Därtill skulle alla klassföreståndare avsätta minst en timma varje vecka, så kallad kontaktlärartid, då de träffade sina elever. Steg för steg fortskred förskjutningen av att lärarnas huvudsakliga uppgift är undervisning till att alltmer betona det sociala uppdraget.

En ny läroplan infördes år 1980. I den fortsatte fokus att ligga på vikten av att frångå katederundervisning; "fria aktiviteter" ansågs vara självklart i skolan, och i läroplanen stod att "individualisering måste så långt det är praktiskt möjligt få präglade arbetet". Faktum är att det till och med stod svart på vitt att "kravet på elevaktiva arbetssätt utesluter en ensidig katederundervisning". Som om inte det var nog föreslogs inrättandet av en ny lärarutbildning i syfte att skapa ett slags enhetslärare, där djup i ämneskunskaper skulle ersättas av bredd. Helt i enlighet med reformideologins intentioner skulle den kunskapsförmedlande läraren nu ersättas av en lärare som var med socialt stödjande än kunskapsförmedlande.

Utvecklingen, eller snarare avvecklingen, fortsatte. Införandet av 1994-års läroplan var spiken i kistan för katederläraren. När Skolverket i efterhand analyserade hur lärarens roll kom att förändras med införandet av denna läroplan kunde de konstatera att den tolkning som blev dominerande inom såväl skolväsendet som i den fackliga sektorn var att "kunskap inte går att förmedla eller överföra från en individ till en annan", att "lärande

förutsätter stark egenaktivitet från den lärandes sida" samt att katederundervisningen inte sågs som "någon framkomlig väg för elevers lärande".

Nu började även en tydlig förändring i undervisningsmetoderna synas. Med tanke på de tidigare läroplanerna kan det tyckas märkligt att det inte skedde tidigare, men det kan förklaras av ett inneboende motstånd i stora delar av lärarkåren. Ett motstånd som inte levde vidare när de äldre lärarna började gå i pension och ersättas av en ny generation. De hade inte sällan fått höra på sina lärarutbildningar att de var pionjärer som en gång för alla skulle omforma skolan och undervisningen från traditionell till modern. Att de nya lärarna själva dessutom hade mycket svaga studiemeriter kan även ha utgjort ett hinder för att bedriva katederundervisning, eftersom det förutsätter mycket goda ämneskunskaper. Att låta eleverna själva söka efter sin kunskap är å andra sidan mycket lätt, och kräver knappast några högskolepoäng.

I dag ser vi resultaten. Doktoranden Gabriel Heller Sahlgren har med färsk data kunnat visa att elevcentrerade undervisningsmetoder är vanligast i Sverige näst efter Mexiko i hela OECD. Även om vi är bland de värsta är vi inte ensamma. När konsultföretaget McKinsey lät analysera den senaste Pisaundersökningen fann de att över hälften av eleverna i Europa får för lite katederundervisning. Om den lärarledda undervisningen hade ökat i alla europeiska länder skulle kunskapsresultaten ha gått upp med cirka 4 procent. Det kan låta som en liten ökning, men det motsvarar mer än ett halvt år av skolundervisning. Därtill hade det fått en kompenserande effekt. En stor dansk studie med över 56 000 elever i 825 olika skolor kunde nämligen visa att elevcentrerad pedagogik inte bara hade en negativ påverkan generellt för elevernas kunskapsresultat, de fann även att den negativa effekten var mycket högre för elever vars föräldrar hade en låg socioekonomisk status.

Att återupprätta lärarens roll som kunskapsförmedlare torde vara det enskilt viktigaste uppdraget för våra politiker. Det kommer att kräva stora reformer. Dagens lärarutbildning behöver stöpas om från grunden. Bland annat behövs en kortare påbyggnadsutbildning för dem som redan har en högskoleexamen med fokus på kognitionsvetenskap och metodik. Genom att undvika högskolepedagoger hade man kunnat rensa ut de progressiva pedagogiska ideal som verkar sitta i väggarna på lärarutbildningarna. Det hade även underlättat för akademiker att byta yrke mitt i livet, vilket är eftersträvarsvårt i tider av extrem lärarbrist. Det som är i särklass viktigast är dock att ta fram en ny läroplan, som måste vara helt befriad från reformideologins försök att omintetgöra katederläraren. Det förutsätter också att den progressiva skollagen skrivs om, så att formuleringarna om att eleverna ska ges inflytande över utbildningen försvinner.

Även om det skulle visas sig att vi har modifierat politiker som vågar driva dessa förslag kommer skolan inte att förändras över en natt. Eftersom det tog flera decennier att göra sig av med katederundervisningen, kan vi bara hoppas att det inte tar lika lång tid att bygga upp den igen. ✨

”

Att låta eleverna själva söka efter sin kunskap är å andra sidan mycket lätt, och kräver knappast några högskolepoäng.”

Politikerna drev på bostadsbyggandet och förvärrade obalanserna på bostadsmarknaden. Flera faktorer visar att en kris är att vänta.

På väg mot en krasch

Av Anders Olshov

Sverige befinner sig i högkonjunktur, befolkningsökningen är stor och Riksbankens minusränta stimulerar ekonomin, men på ett avgörande område har läget förändrats: den historiskt stora diskrepansen mellan utbud och efterfrågan på bostadsmarknaden börjar märkas. Det har aldrig byggts så många dyra lägenheter i förhållande till hur köpsvag efterfrågan är. Den rekordstora och dyra nyproduktionen matchar inte alls befolkningsökningen bestående av nästan uteslutande flyktingar och anhöriga till dessa med begränsade möjligheter, att för överskådlig tid, av egen kraft hyra, än mindre köpa en bostad.

De nyanlända är generellt lågutbildade, har låg anställningsbarhet och svag köpkraft. Medianinkomsten 2015 för personer födda i Afrika låg efter fem till nio års vistelse i Sverige på 10 100 kronor i månaden och från Asien på 10 600 kronor i månaden, vilket kan jämföras med 26 200 kronor i månaden för personer födda i Sverige.

DEN SVENSKFÖDDA befolkningen – med jobb och höga inkomster – är i sammanhanget konstant, bor billigt utan fastighetsskatt i det gamla beståndet, betalar låga räntor och gör i den mån det finns lån ränteavdrag. Något större behov av att flytta finns inte, även om det självfallet alltid finns en viss rörlighet på bostadsmarknaden och köpare som vill bo i nybyggt. Därför färdigställdes det omkring 20 000 lägenheter per år under lång tid, inte 48 000 såsom 2017.

Den kraftiga ökningen, mer än en dubblering av byggandet, förklaras av både de låga räntorna och den goda konjunkturen, men drevs även fram politiskt som ett svar på flyktingvågen. Statliga SCB publicerade i maj 2015 en prognos som visade att befolkningen kommer att öka med en miljon invånare till och med 2025. Året efter bedömde Boverket att Sverige behöver 710 000 nya bostäder 2016–2025. Den dåvarande bostadsministern Mehmet Kaplan (MP) och hans efterträdare Peter Eriksson använde siffrorna flitigt och manade på kommuner och bostadsföretag att bygga mer. Byggbonus till kommuner, statligt stöd till nya hyresrätter med rimlig hyresnivå och stöd till svensk industriell bostadsbyggnation infördes, liksom deltagarna i Sverigeförhandlingen erbjöds ny infrastruktur om kommunerna kunde lova att det byggdes tillräckligt många bostäder. Statligt ägda Akademiska Hus gav löftet att bygga 11 000 studentbostäder fram till 2021 och ytterligare 10 000 mellan 2021 och 2026.

Det politiska målet att klara bostadsförsörjningen och ge rum åt de många nyanlända som snart skulle lämna förläggningarna överordnades andra mål. Prognoserna från Migrationsverket, SCB och Boverket om befolkningsökningen och bostadsbehovet blev centrala i den samhällspolitiska debatten. Ingen hänsyn togs till att kostnaderna för nyproduktionen skulle öka ytterligare om volymerna steg på en redan het marknad. Ingen ifrågasatte Boverkets beräkningar av bostadsbehovet, trots att nyanlända från utomeuropeiska länder sannolikt inte har

”

Det är inte konstigt att Riksbanken är oroad. Men den största boven i dramat är myndigheten själv.

Innergård i en nybyggnation i Stockholms innerstad.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

samma behov i form av standard och yta som boende i Sverige. Det togs ingen hänsyn till de nyanländas betalningsförmåga att efterfråga en bostad. Det togs heller ingen omedelbar hänsyn till att regeringen i november 2015 gjorde en helomvändning i flyktingpolitiken. Migrationslagstiftningen ersattes successivt med en ny lagstiftning med syftet att kraftigt minska antalet asylsökande som tar sig till Sverige. Först i februari 2017 skrev Migrationsverket ned sin bedömning av antalet som beviljas uppehållstillstånd.

DET SKULLE BYGGAS och det blev byggt. Det omfattande utbudet av nyproduktion går nu att skåda runt om i landet, men det har skett på en överhettad marknad till höga kostnader. När köparna märker att de nyproducerade bostadsrätterna är svårsålda drar de öronen åt sig. Bostadsutvecklarna tvingas att sänka priserna på nybyggda bostadsrätter, ge rabatter eller ombilda dem till hyresrätter. Marknadskorrekturen är på gång, men blir dramatisk först när räntorna stiger kraftigt. Där är vi ännu inte, men den amerikanska centralbanken Federal Reserves räntehöjningar till i dagsläget 2–2,25 procent och med fler på gång ger en vägledning om vart vi är på väg.

Det är här det utländska intresset kommer in. Internationella analyshus och banker följer världens länder i sin jakt på affärsmöjligheter, avkastning och riskreducering. Flera har varnat för att bostäderna i Sverige är övervärderade. Enligt brittiska Oxford Economics råder en övervärdering på 165 procent, vilket

gör Sverige till en av de högst värderade marknaderna i världen tillsammans med Hongkong, Kanada, Nya Zeeland och Australien.

För investerarna på de finansiella marknaderna finns det uppenbara obalanser i Sverige som måste korrigeras. De har Sverige under lupp och väntar på rätt tillfälle att utnyttja svagheter. När den svenska bostadsmarknaden kraschar – priserna går ned markant och drar med sig resten av ekonomin i en negativ spiral – kommer svenska tillgångar att säljas, kronan att försvagas och ansemliga summor pengar att byta ägare. Det var vad som hände vid den förra krisen 1992–94.

ÅTER ÄR SVERIGE ett "case", ett land där det kommer att erbjudas spekulationsmöjligheter. Det finns några faktorer som gör ett krisscenario troligt:

- Riksbanken har målat in sig i ett hörn. Inflationsmålet på 2,0 procent skall nås till varje pris, även med minusränta mitt i brinnande högkonjunktur, med en dopad växelkurs i strid med eurosamarbetets intentioner och med tillgångspriser som har skenat. Den svenska penningpolitiken är det yttersta beviset på hur normtänkandet gått över styr. Den skapar de obalanser som senare skall fälla ekonomin. Med minusränta och svag växelkurs i dagsläget har Riksbanken få vapen att ta till i händelse av en kris. Stiger inflationen kan den till och med, om den följer sina modeller, tvingas höja räntan i ett läge med svagare konjunktur och förvärra krisen.

- Det politiska systemet är oförmöget att vidta åtgärder. När fastighets-skatten avskaffades behölls ränteavdraget, vilket gynnar fastighetsägare och stimulerar stort boende och låntagande. I sin iver att vinna den breda medelklassens gunst vågar de politiska partierna inte genomföra reformer för att få bostadsmarknaden att fungera bättre.
- Den stora flyktingvågen till Sverige stimulerade ekonomin kortsiktigt, men innebär kostnader som gör kraschen större när ekonomin vänder ned.
- Nyproduktionen av bostäder är på historiska rekordnivåer. När överskott uppstår brukar nyproduktionen rasa och dra med sig konjunkturen nedåt i en negativ spiral.

DEN SVENSKA KRONAN har försvagats från 8,80 till 10,30 per euro de senaste fem åren. Det kan förstås som att investerare saknar förtroende för Riksbanken och den förda penningpolitiken. Den framåtblickande valutamarknaden oroar sig redan nu för vad som ska ske när konjunkturen når sin topp och gradvis försvagas, för osäkerheten på bostadsmarknaden och hur kronan skall klara framtida stormar.

Bostads- och fastighetsägare har tjänat pengar på att bo eller äga fastigheter nästan varje dag under två decennier, men varje fest har ett slut. I boken *Annorlunda nu* går professorerna Carmen M Reinhart och Kenneth Rogoff igenom finanskriser under åtta århundraden. Varje gång har experter påstått att den rådande situationen har få likheter med tidigare kriser och att det är annorlunda nu, men författarna visar att de finansiella sammanbrotten, ofta med stark koppling till bostads- och fastighetsmarknaderna, återkommer med konsekvent frekvens, varaktighet och våldsamhet.

"Åtgärder mot skuldsättningen är en förutsättning för att vår penningpolitiska strategi ska lyckas." Orden är riksbankschefen Stefan Ingves. Den hjälp han fått av politikerna är alltså främst att elda på en redan överhettad bygg- och bostadsmarknad som ökat skuldsättningen. Det är inte konstigt att Riksbanken är oroad. Men den största boven i dramat är myndigheten själv. Inget har påverkat bostadspriserna och skuldsättningen mer än den egna penningpolitiken.

Anders Olshov är chef för och grundare av tankesmedjan Intelligence Watch.

TEMA

MONOLOGERNAS TID

Vad händer med det offentliga samtalet när allt fler vill tala och allt färre orkar lyssna?

Rampfeber

Även akademiker förväntas framföra tydliga budskap med självförtroende för att få genomslag. Men en vetenskaplig världsbild förutsätter att argumentet i sig segrar.

Av Anna Victoria Hallberg

För några år sedan läste jag boken *Tyst. De introvertas betydelse i ett samhälle där alla hörs och syns* (2013) av den amerikanska juristen och författaren Susan Cain. Där diskuteras varför introversion, liksom de närliggande egenskaperna känslighet, allvarsamhet och blyghet, har blivit ett andra klassens personlighetsdrag. Det extroverta idealet, som hon menar är förhärskande i västvärlden, bygger på värderingar om att den ideala människan är sällskaplig och trivs i strålkastarljuset. Att agera socialt dominant är numera liktydigt med att vara framgångsrik.

Susan Cains iakttagelser får en fördjupad betydelse i anslutning till begreppet "det offentliga samtalet". Hur påverkas samtal i offentligheten om det tvärsäkra sättet att prata bedöms som mer sympatiskt än det trevande, trots att det inte finns någon bevisad korrelation mellan bestämda svar och goda idéer? Att framföra tydliga budskap med självförtroende har blivit det förväntade sättet att vara på, för att få offentligt genomslag. En mer försynt inställning uppfattas som socialt osäker och lite problematisk eftersom det modesta – till skillnad från det omedelbara – kan behöva tolkas.

Också vetenskapssamhället har anammat extroverta principer för att nå effekt. Som akademiker ska du kommunicera din forskning på ett personligt och profilerat sätt. Den hämmade sociala professorn, som har svårt att formulera sig kärnfullt, är på utdöende. Allt oftare premieras sociala aktiviteter framför reflektion även inom akademien: vetenskapsmarscher, opinionsarbete och förväntan på utåtriktade verksamheter driver och sekunderar lättillgängliga budskap.

Inom ramen för det offentliga samtalet finns det en accepterad tankefigur som går ut på att vi behöver bli bättre på att mota "fake news". Populismen är på frammarsch. Samtidens mantra lyder att vi måste mobilisera mot den faktaresistens som hotar vårt samhälle. Till vår hjälp, för att komma tillrätta med vår tids faktamotstånd, tillskyndar forskare. Problemet i den offentliga debatten är inte en befogad oro för alternativa fakta eller relevansen i begreppet postsanning utan hur diskussionen förs. Stöttestenen är att i konflikten mellan forskare och populister delar båda grupperna upplevelsen av att ingen lyssnar trots att världen håller på att urarta. På så vis drivs stämningen upp och extroverta

personlighetstyper från båda sidor kan i en lätt docerande ton framföra sitt ärende. Samtalet förvandlas till monolog, där åhörarna beaktar en röst i sänder. Vetenskapliga rön är sällan lättillgängliga och entydiga på det sätt de ibland framställs för att passa in i det offentliga samtalets inkluderande utgångspunkter. Detta vet naturligtvis både populisterna och forskare, som ändå landar i en malström av simplifierade förkunnelser där tvärsäker attityd övertrumfar tankeutbyte. Hur hamnade vi här?

En viktig mening är vetenskapen öppen – den är fri att läras ut till den som söker upp den. Men den kan inte utan vidare bli tillgänglig för alla. Man måste förstå vetenskapens språk och använda dess metoder för att nå kunskap. Filosofen Georg Henrik von Wright skriver i *Vetenskapen och förnuftet* (1998): "En vetenskapsman är i regel angelägen om att meddela sina rön och få dem erkända som bidrag till ett stort byggeskapandet av en vetenskaplig världsbild." Den idealbild av vetenskapen som von Wright intresserar sig för utgår från den introverta rörelsens betydelse för tankeverksamheten, den som placerar tvivel före visshet. En vetenskaplig världsbild förutsätter att argumentet i sig segrar. En sådan långsam logik kan inte överföras till det offentliga samtalet, som drivs av rapp tydlighet och energi enligt extrovert modell: här härskar antal delningar på sociala medier och personlig karisma. Forskare som tar argumentet i sig-positionen för given riskerar att först bli förvånade över bristen på genomslag och därefter anpassa sig till extroverta kommunikationsmönster.

Vi bevittnar just nu en jippofiering av det offentliga samtal där forskare ingår, vilket på sikt kommer att leda till en negativ förändring av forskningsprocessens introverta natur. Alla dessa hap-peningar, som är en förlängning av vår tids förhärskande ideal om strålkastarljuset, borde få större konkurrens av de centrala skäl som ligger bakom varför akademiker bör ingå i det offentliga samtalet, där jag vill påstå att en av de viktigaste anledningarna är denna: forskare kan artikulera, finslipa och förmedla en konträr attityd mot de fenomen i kulturen och samhället som majoriteten tar för givna.

I framtiden behöver forskare därför motsätta sig den extroverta norm som felaktigt fastslår att det dominanta är det skickliga.

MONOLOGERNAS TID

Endast för extroverta.

FOTO: ALAMY

”Allt oftare premieras sociala aktiviteter framför reflektion även inom akademien: vetenskapsmarscher, opinionsarbete och förväntan på utåtriktade verksamheter driver och sekunderar lättillgängliga budskap.”

Om man läser Susan Cains bok tycks dessutom mänsklighetens behov av introspektiv känslighet för kulturell och social landvinning indikera det extroverta idealets stora brister.

Anna Victoria Hallberg är fil dr i litteraturvetenskap.

Akademien visar vägen

Samhällsdebatten är rörig, oöverskådlig och skrikig. Men motreaktionerna växer med det akademiska samtalet som föredöme.

Av Charlotta Levay

Det är lätt att utmåla en mörk bild av dagens offentliga samtal, i en tid av postsanning, nättroll och alternativa fakta. Folk lyssnar inte, pratar i munnen på varandra och försöker sätta godtyckliga restriktioner för vad som får sägas. Man kan ibland fråga sig om det ens är ett samtal.

Men det gäller att ha realistiska utgångspunkter och inte bara jämföra med ett tänkt idealtillstånd. Jag minns tiden före internet och längre tillbaka än så, när etablerade kultursidor brukade ha högstämnda artiklar om "vänsterns framtid", utan att förklara varför det skulle vara av allmänt intresse. Den rent politiska debatten hade kanske mer spänst, men handlade mest om skatter och den offentliga sektorns storlek.

Idag finns debatten överallt och handlar om allt möjligt. Den är rörig och oöverskådlig, de som skriker högst hörs mest, och ofta väcker rena idiotier störst bifall. Det är lätt att vilja logga ut totalt och söka skugga från det starka ljuset från dumhetens och förnumstighetens sol.

Men det finns också starka motreaktioner, en ny och välgörande skepsis mot det som sägs i offentligheten. Skribenter som plagierar avslöjas blixtnabbt genom enkla sökningar på nätet. Det har uppstått ett brett intresse för epistemologi och argumentationsanalys. Sådant som universiteten länge försökt lära ut till ibland måttligt intresserade uppsatsstudenter har plötsligt blivit stekhet.

På årets bokmässan anordnades ett "bootcamp i källkritik" för unga. På internets diskussionsforum kritiserar deltagarna ofta varandra för olika typer av bias och missledande argumentation. En favoritanklagelse har blivit "halmgubbe", det vill säga att någon bemöter en karikatyr av motståndarens åsikter istället för dennes verkliga ståndpunkt. Så finns internetålderns speciella variant av argumentationskritik – Godwins lag, enligt vilken varje diskussion på nätet förr eller senare urartar därför att någon börjar jämföra med Hitler eller nazisterna.

Det finns dock mer att lära av det akademiska samtalet än

enstaka principer och tumregler. Akademien rymmer förvisso sin dos av grälsjuka och härskartekniker. Det värsta exemplet jag hört om var en framstående professor som på ett seminarium tippade stolen bakåt, sträckte handen mot bokhyllan bakom och tog en bok på måfå som han sedan slog upp och började läsa i, liksom för att markera att vilken bok som helst var intressantare än det pågående samtalet. Ändå har det goda argumentet rätt stora chanser att om inte segra så i alla fall väcka anklang vid akademiska seminarier, konferenser och skriftliga meningsutbyten, även om det framförts av en junior eller på annat vis obemärkt deltagare.

Det akademiska samtalet handlar i grunden om ett förhållningssätt: här bedriver vi inte allmän debatt utan ägnar oss åt ett gemensamt sökande efter sanning. Man kan gärna hävda sin uppfattning med emfas, men inte för att den är ens egen utan för att man faktiskt är övertygad om att den stämmer och att det hittills inte framkommit något vägande skäl emot den. *Hittills* är ett nyckelord. Ska det vara någon poäng med att föra samtal måste man lämna öppet för att någonting kan hända under samtalets gång, även med en själv – man kan få höra någonting man inte tänkt på, man kan behöva förtydliga, justera eller kanske till och med byta ståndpunkt.

Den rent politiska debatten styrs självfallet av andra regler än den akademiska, det är oundvikligt. Inom politiken måste deltagarna redovisa ståndpunkter som redan diskuterats fram och förankrats i en hel parti- eller intresseorganisation, och då går det inte bara att ändra sig så där på studs. Men varför måste just den politiska debatten vara normgivande för hela det offentliga samtalet?

Även den mer politiska debatten visar faktiskt tecken på akademisering. Enligt vad jag kan minnas styrdes urvalet på *DN Debatt*, landets främsta debattsida, en gång i tiden av undertecknarnas cv. Det var idel inflytelserika personer som delade med sig av sina planer och beslut. Inte sällan var det oändligt tråkigt, även om maktfaktorn var hög. Numera är artikelförfattarna ofta forskare som tar upp ett ämne de själva valt och vill sätta på den politiska agendan.

MONOLOGERNAS TID

FOTO: FREDRIK PERSSON/TT

”Det akademiska samtalet handlar i grunden om ett förhållningssätt: här bedriver vi inte allmän debatt utan ägnar oss åt ett gemensamt sökande efter sanning.”

Det är nästan så att man kan undra om det finns någon lämplighetsgräns för det offentliga samtalets akademisering. Förhoppningsvis går det att undvika akademiens typiska avarter – titel-

sjuka, revirbevakning, bundenhet till ett visst paradigm, fixering vid detaljfrågor och en ogrundad övertygelse om att det finns en neutral ståndpunkt från vilken det går att betrakta världen och fälla sin dom.

Det goda akademiska samtalet, det som den offentliga debatten gärna kan hämta obegränsad inspiration från, består av en levande praxis, en tradition som förs vidare genom mänsklig direktkontakt och är kopplad till institutionaliserade plattformar för fritt sanningsökande, det vill säga universitet. Och det förutsätter ett genuint intresse för det sanna.

Charlotta Levay är docent i företagsekonomi vid Lunds universitet.

Vi mot dem

Att indela världen i goda och onda är populärt men farligt.
Alla som inte håller med blir ens fiender.

Av Dan Korn

På tåget från Köpenhamn till Hamburg träffade jag för snart 30 år sedan en amerikansk journalist som skrev ett resereportage om Europa. Vi hade ett långt samtal och journalisten skrev om det i en artikel för *Rolling Stone Magazine*. Han skickade mig ett exemplar av tidningen som tack. Att läsa artikeln var dock som att försöka tyda ett chiffer. Journalisten refererade hela tiden till företeelser jag inte hade en aning om. Man måste ha en mycket god allmänbildning i amerikansk popkultur för att förstå vad han menade.

En text är så mycket mer än orden som står där. Referenserna är en sorts koder som ger samförstånd mellan författare och läsare. Om läsaren förstår vad författaren syftar på skapas en känsla av gemenskap, men den obegripliga texten stöter läsaren ifrån sig. För några århundraden sedan förstod man de syftningar till antika klassiker som den tidens litteratur var full av. David Hume skriver i *Om den mänskliga naturen* (1738) att vi blivit så vana vid Jupiter, Mars och Venus att vi ser dem som verkliga och levande. Vår tids läsare har inte samma förhållande till dessa namn. Men vi har i gengäld föreställningar om en mängd saker som 1700-talets läsare inte skulle ha förstått.

Det som främst av allt kändes hemvant för äldre tiders läsare, men som i vår tid gått förlorat, är referenserna till *Bibeln*. När Thomas Paine 1776 argumenterade för revolution mot det brittiska styret i Amerika argumenterade han samtidigt för demokrati på ett sätt som var mycket gångbart då, men som knappast hade fungerat idag. Han hävdade att de forna israeliterna hade levt i en demokratisk stat och att det hade varit syndfullt att istället införa kungadöme i det forna Israel. Paine var inte särskilt religiös, men han förstod att detta språkbruk skulle gå hem bland nordamerikanerna, som till stor del var ättlingar till 1600-talets puritaner. Judith Shklar har i flera uppsatser visat hur viktig *Bibeln* var för dem som skapade USA:s konstitution. De jämförde hela tiden moderna händelser med Bibelns berättelser och frågade sig om det som hände nu skulle jämföras med en viss berättelse i Bibeln eller kanske hellre med en annan. Bibeln var alltså något mer än bara en referens. Bibeln var en vägvisare för hur 1700-talets människor såg på sin samtid.

I vår tid har vi skaffat oss andra referenser. Modern litteratur och populärkultur har ersatt Jupiter, Mars och Venus. Istället för Bibeln som moraliskt rättesnöre har vi fått andra världskriget. Få

människor läser Bibeln, men i varje pressbyråkiosk är hyllorna fulla av historiska magasin som skulle vara ofullständiga om inte varje nummer hade åtminstone en artikel om andra världskriget. En aldrig sinande ström av böcker och dokumentärfilmer görs om andra världskriget ur varje tänkbar aspekt. Andra världskriget har blivit vår tids moraliska rättesnöre. John Milton jämförde Oliver Cromwell med Moses. I hur många kommentarer och inlägg som helst på sociala medier hösten 2018 har det diskuterats huruvida Ulf Kristersson kommer att bli en nutida Franz von Papen.

Gubben Lutterlögn, som Fritiof Nilsson Piraten berättade om, sade:

Små hönor ska inte försöka o lägga stora ägg för då blir de slarviga i ändan!

Andra världskriget är ett alldeles för stort ägg för vår tid. En jämförelse mellan Ulf Kristersson och Franz von Papen förutsätter tanken på Jimmie Åkesson som Adolf Hitler. Man kan vara kritisk mot SD utan att för den sakens skull tro att de planerar en ny Wannseekonferens. Vår tid kännetecknas mer av världsfred än av världskrig och Förintelsen är ett brott mot mänskligheten så stort att varje jämförelse med vår tid endast relativiserar brottet. Det är inte bara hönans ända som blir slarvig av ett för stort ägg. Vi blir själva slarviga både i tal och skrift av dessa orimliga jämförelser. Inte ens de gräsligaste övergrepp nu kommer i närheten av systematiskt och industriellt mördande.

För att förstå världen omkring oss gör vi oss alla bilder av hur världen ser ut. De dualistiska världsbilderna, där världen alltså är indelad i två sidor, en god och en ond, är enkla och därför populära. Karl Marx världssyn kan tas som exempel. Hans historieteori utgående från Hegels modell med tes, antites och syntes blir krångligare än hans syn på världen som indelad i proletariet och bourgeoisie. Tudelningen går mycket lättare hem än tredelningen. Synen på människan som antingen ond eller god är mycket populärare än den krångligare, att de flesta av oss är lite mittemellan. Men den dualistiska synen innebär en fara. Den som ser världen uppdelad mellan goda och onda ser givetvis sig själv som tillhörande den goda sidan. Alla som inte håller med en blir fiender. De är

MONOLOGERNAS TID

Thomas Paine: idag föga gångbar.

FOTO: ALAMY

"Man kan vara kritisk mot SD utan att för den sakens skull tro att de planerar en ny Wannseekonferens."

onda och bör bekämpas. Och som redan Thomas Hobbes konstaterade på 1600-talet är de som menar sig kämpa för godheten villiga att vara mycket brutalare och elakare än de utan sådana illusioner. Det som driver bråkstackarna i dagens hätska debattklimat är inte deras ondska, utan deras tro på den egna godheten.

Dan Korn är folklivsforskare, författare och rabbin.

Hellre bråk än tystnad

För det goda samtalet är konflikt inte nödvändigtvis något dåligt.
Det är snarast en förutsättning för att borra djupare i en fråga.

Av Håkan Boström

När jag för några år sedan gick igenom gamla nummer av *Liberal Debatt* fastnade jag för en replikväxling mellan Herbert Tingsten och Bertil Ohlin, någon gång på 1960-talet. Bägge tongivande liberaler, bägge framstående professorer på sina respektive fält. Tonen var däremot allt annat än framstående, om man med det implicerar saklighet. Tingsten lustmördade Ohlins karaktär, hans psyke och begåvning. Ohlin försökte svara så gott han kunde.

Det offentliga samtalet har egentligen aldrig varit särskilt harmoniskt. August Strindberg visste att ta heder och ära av sina intellektuella rivaler, Tage Erlander utgöt sig över både partikamrater och politiska motståndare i sina memoarer.

Tonen kunde vara ganska hård förr, såväl på dagspressens ”ris och ros”-sidor som i recensioner i tunga akademiska tidskrifter. Åtminstone om vi går några decennier tillbaka. Den mer hänsynsfulla, vissa skulle säga servila, inställningen var till för auktoriteter i mötet med deras underordnade. Eller för de mer formella tillställningarna, utan krav på spiritualitet. Men häcklarna har alltid funnits där i bakgrunden.

Något förenklat kan man säga att det goda samtalet bara är möjligt om parterna erkänner varandras ställning. Ett typfall är relationen lärare–elev. Läraren talar och eleven lyssnar. Jämbördiga parter kan också föra ett gott samtal, givet att bägge söker sanningen. För vad är ett gott samtal? I Sokrates efterföljd avser vi i regel sanningssökandet. Det har sedan dess varit ett ideal för den akademiska dialogen.

Det akademiska samtalet utmärks dock av en mängd särskilda villkor. Frågan som diskuteras är strikt avgränsad. De inblandade är inskolade i jargongen. Både ämnesval och deltagare är därmed kraftigt reducerade. Idealt ska där inte finnas några personliga intressen. Sanningssökandet är till sin natur asketiskt, modellerat på klosterlivet. Den stökiga verkligheten har drivits på porten.

Ändå är föreställningen att det offentliga samtalet skulle kunna ha den akademiska dialogen som modell stark. Men när Platon

gick från att teckna bilden av idealstaten, styrd av förnuftet, till att försöka förverkliga utopin hos tyrannen Dionysios av Syrakusa, slutade det med att han sattes i husarrest.

Det är inte en slump att det offentliga samtalet har så svårt att närma sig det akademiska idealet. Politiker och makthavare har inte som primär uppgift att söka sanningen. Deras plikt är att företräda sina partier och väljare. Att söka makt. Och makten förvandlar filosofin till retorik, ett verktyg i intressets tjänst.

Men de offentliga intellektuella då: Författare, skribenter och tänkare? De måste väl ändå kunna stå upp för det akademiska idealet? Som regel inte. Det är omöjligt att greppa allt vetande. Till yttermera visso: Antalet perspektiv som kan läggas på samhället begränsas bara av de inblandades kreativitet.

Offentligheten präglas inte av avgränsade metodregler eller snäva avgränsningar. Den som vill bli erkänd som intellektuell måste själv skaffa sig sin publik. I regel genom att läsa av sin samtid, och erbjuda den vad den vill ha, om det så är bekräftelse eller häpnad. Om politikern har sitt parti och sina intressen i ryggen så har i regel den intellektuelle bara sin publik. Därav hätskheten i polemiken, prestige, självupptagenheten och personstriderna på det kulturella fältet. Sans och balans är mer efterfrågat i teorin än i verkligheten.

Men de professionellt skolade journalisterna borde väl ändå kunna bidra till en bättre offentlighet? De tvingar ju politikerna att precisera sig och svara på frågor? Den kritiska journalistikens intåg på 1960-talet tog förvisso en del makthavare på sängen. Men vinsten visade sig vara kortvarig. Både politiker och organisationsföreträdare ägnar idag en betydande del av sin tid till att styra mediebilden av sig själva, och till att just inte behöva svara på frågor. Resultatet är rentav negativt då det offentliga uppträdet i allt högre grad förvandlats till ett spel, en teater om man så vill.

I verkligheten är inte ärlighet och sanningssökande de enda,

Tage Erlander var inte alltid en mysigubbe.

FOTO: TT

"Sans och balans är mer efterfrågat i teorin än i verkligheten."

eller ens främsta, krav som ställs på offentliga aktörer. Framgång byggs symboliskt, inte bara av logos, utan av etos och patos. Sedan tillkommer det ständigt närvarande kravet på utstrålning av en publik som söker underhållning, espri och personlighet. Publiken måste hållas vaken.

Dessa villkor är eviga. Om fler än ett fåtal utvalda har tillgång till de stora arenorna kommer deltagarna att slåss för sin plats i rampljuset. Om konflikterna dessutom är på riktigt kommer inte det offentliga samtalet att vara någon tebjudning. För det goda samtalet är konflikt inte nödvändigtvis något dåligt. Det är snarast

en förutsättning för att borra djupare i en fråga. Men allt beror förstås på vilka vapen som används.

Digitaliseringen har gett plats för fler röster i offentligheten än någonsin tidigare. Det är ett framsteg för demokratin. I grunden handlar det om en liberalisering. Trötta auktoriteter och kottier har fått maka på sig. Etablerad kunskap ifrågasätts. Möjligheten att föra initierade och begåvade samtal bland likasinnade är kanske bättre än någonsin tidigare. Det görs också. Men den stora, gemensamma arenan blir förstörd en kakofoni när ingen styr. Det kaos som Platon varnade för breder ut sig, och kanske står tyrannerna redan i farstun. Men innan vi hör sammar varningarna bör vi nog betänka att Platons "lösning" på problemet lätt kan leda till det värsta tyranniet av dem alla: den absoluta ordningens tyranni.

Håkan Boström är ledarskribent i Göteborgs-Posten.

Var ska vi mötas?

En stor del av det offentliga samtalet sker nu på sociala medier.
Men hur orienterar man sig i en offentlighet utan gränser?

Av Karin Stensdotter

Det offentliga samtalet. När jag funderar över det blir jag osäker på vad det egentligen är, hur det definieras. Jag googlar, tittar i gamla kursböcker. Funderar. Och jag minns att jag en gång i tiden lärde mig att själva grundförutsättningen för det offentliga samtalet är det offentliga rummet, närmare bestämt grekernas agora, torget eller platsen dit alla hade tillträde, där politik, samhällsfrågor, religion och filosofi dryftades och där besluten fattades.

Jag kommer ihåg det därför att i slutet av åttioalet, då jag pluggade till arkitekt, fanns tämligen plötsligt en massa internationellt riskkapital i omlopp och det landade bland annat i svenska förorter, där centrum glasades in. Det centrala offentliga rummet blev privatiserat, var alltså inte längre offentligt. Något vi diskuterade och fann väldigt oroande.

Det kan man ju nu tycka var nästan gulligt, för hur många samhällsomdanande rörelser har startat i ett blåsig förortscentrum?

Om man nu skulle försöka sig på en snabb sammanfattning av samtalets plats efter agora skulle det väl bli något i stil med: Gutenberg, böcker och press, radio, teve och nu på sluttampen: internet och sociala medier. Inte så att det har flyttat, det har istället brett ut sig, och den senaste arenan, de sociala medierna, tycks däremot, till skillnad från torget, erbjuda den plattform som behövdes för att en genomgripande politisk förändring skulle bli möjlig. Här har andra och nya politiska aktörer funnit en plattform som etablerade medier inte erbjudit dem.

Det i sin tur har förmodligen påverkat hela det offentliga samtalet som utöver att det blivit hårdare och mer polariserat också har blivit än mer oöverskådligt. Och globalt. Endast våra språkkunskaper begränsar oss.

Att en stor del av det offentliga samtalet dessutom sker just på sociala medier innebär faktiskt att det tagit steget in i en sorts virtuella inglasade förortscentrum – rum där samtalet inte förs inom ramarna för svensk lagstiftning och där de alltså enkelt kan stoppas av utomstående aktörer – om dessa en dag får lust. Något som redan visat sig vara problematiskt och som säkert kan bli värre.

Ett annat och än mer uppenbart problem för den medborgare som vill ta del av ett vettigt offentligt samtal för att kunna orientera sig och begripa det samhälle hon lever i är just mängden information och diskussioner. Hur hittar man i ett kaos där professionella opinionsbildare och politiker showar med festliga mössor

och/eller gapar på varandra i falsett och där en sorts undervegetation av följare och svansar morrar, hatar och hotar? Den här delen av offentligheten, inte samtalet, måste nog kallas dysfunktionell. Men den tar stor plats.

Man måste alltså försöka hitta en frekvens, ett röstläge i det offentliga samtalet där förnuft och saklig debatt fortfarande dominerar. Och naturligtvis vet man inte förrän efteråt om den information man tog del av var riktig, var den som stämde.

Itvå frågor som varit stora under senare år tycker jag ändå att jag just via det offentliga samtal jag själv omger mig med har visat sig fungera. Den första är det som nu kallas migrationskrisen 2015. I svenska medier framställdes den ungefär som en folkfest. Ballonger och nallar på landets järnvägsstationer. Självt följde jag händelserna via direktrapportering från Ungern och så småningom Balkan (tack vare en Twitterbekant vars namn jag fortfarande inte vet) med fördjupningar från fransk-tyska Arte. Jag fick en helt annan bild och jag begrep, långt tidigare än mina svensk-svenska vänner, att det här kommer att bli svårt att stoppa, men det kommer att bli nödvändigt att stoppa.

Den andra frågan är det senaste svenska valet. Jag insåg att om jag ville ha en vänsterregering så borde jag rösta på S, om jag ville ha en borgerlig regering på M eller KD. Om jag däremot inte visste vad jag ville ha för regering eller bara ha en regering i största allmänhet, så var L eller C de bästa alternativen. Här kom den i min bubbla bästa informationen från den lilla men mycket proffsiga nätsajten *Kvartals* valbevakning.

Nu efter valet kan jag dessutom konstatera att den politiska delen av det offentliga samtalet också haltar. Jag begär inte att alla partier ska kunna förhandla med varandra och komma överens. Däremot tycker jag att det är en rimlig begäran att de försöker. Att de sedan kan misslyckas är rätt självklart.

Men så ser det inte ut.

Att dra några entydiga slutsatser av detta är omöjligt. Det offentliga samtalet är på väg, om det leder eller följer den politiska och sociala utvecklingen vet vi inte. Däremot kan man konstatera, bland annat tack vare det offentliga samtalet, att vi befinner oss i en tid där stora politiska och sociala förändringar just nu sker.

Karin Stensdotter är författare och arkitekt.

MONOLOGERNAS TID

Ekklesia: mötesplats i det antika Messina.

FOTO: ALAMY

Vi mot dem

Människan har ett naturligt behov av att samspela med andra.
Det innebär både fördelar och risker.

Av Katarina Barrling

Aven de som stod vid sidan av kunde inte låta bli att ryckas med. Den egna åsikten skulle ofördröjligen offentliggöras. Även den som inte var tilltalad kunde bli så medryckt att han gjorde en helt annan människas sak till sin, och började svara i hennes ställe.

Vad är detta? En dag på Twitter? Nej, det är en domstolsförhandling, i Finland, på 1500-talet. Men beteendemönstret känns igen från vår tid, och vad det speglar är människans naturliga behov att "svara" andra människor, även när hon inte själv är tilltalad, även när hon inte har med saken att göra. Socialpsykologen Johan Asplund benämner fenomenet "social responsivitet" (*Det sociala livets elementära former*, 1987). Det innebär att människan lever upp i andra människors närvaro, att hon vill samspela med dem – "svara" – även när detta samspel innebär risker. Människan är social – och responsiv.

Asplunds teori belyser mycket av det som sker i sociala medier idag, och som därmed även får återverkningar på det offentliga debattklimatet i stort. I sociala medier framträder denna responsivitet på ett mycket mer obegränsat sätt än det normalt sett finns utrymme för i ett modernt samhälle.

"Social" har här inget med trevlig att göra, utan rör människans behov att vara med andra människor, liksom bin är sociala, utan att behöva vara det minsta trevliga. Responsiviteten kan alltså vara otrevlig och stridslysten lika gärna som vänlig och omtänksam.

På sociala medier uppträder människor alltså på sätt som liknar det vid 1500-talets domstolsförhandlingar. De lägger sig i samtal som de varken inlett eller inbjudits till. Å ena sidan finns vänligheten: människor som rusar till när någon är i nöd, i sorg, som uppmuntrar, tröstar, skickar pengar och erbjuder skjuts tvärs över landet. Å andra sidan fientligheten: människor som muckar gräl, hetsar på dem som redan grälar, angriper varandra, anklagar varandra. Och ta alla dessa till synes avsiktliga missförstånd av vad motparten säger – ett synnerligen effektivt sätt att hålla samtalet igång. För att ge understöd åt sina svar, och öka sannolikheten att få svar tillbaka, delas (till exempel genom att "retweetas") motpartens utsagor för att visa hur okunniga, fräcka och oresonliga de är. Eller för att återgå till det finska 1500-talets rättegångar: "Man föll gärna motparten i talet och underströk sina åsikter genom att höja rösten ända tills man skrek för full hals." Trots att

detta beteende innebar en uppenbar risk för (ytterligare) bestraffning. De dömande sitter ju och bevittnar skådespelet. Numera skriker vi i skrift, men minst lika högt, till synes obekymrade om vilka domar omgivningen fäller över oss för vårt uppträdande.

Den som tycker att beteendet är ociviliserat har rätt. Det är ociviliserat. Och det är faktiskt inte ett moraliskt fördömande, utan ett konstaterande i sak. Som vi skall se är det nämligen i civilisationsbegreppet som mysteriets lösning finns. För det är ett mysterium att normalt sett sansade människor plötsligt kan börja fara fram som ett jehu. Bara tanken på att de skulle dra igång motsvarande diskussioner vid frysdiken på Ica ter sig absurd. Men även det omvända: att människor skulle uppvisa motsvarande generositet mot fullkomliga främlingar i verkliga livet, som att plötsligt stanna vid busshållplatsen och fråga om någon behöver skjuts. Nej, i livet utanför nätet är denna responsivitet starkt beskuren. Den som bryter mot den löper risk att ses som galen, berusad – eller ett barn.

Saken är bara den att den sociala responsiviteten är mer naturlig för människan än dess motsats, den asociala responslösheten, det vill säga den svala likgiltigheten inför vad andra gör och säger. Men det finns två processer som trycker ned denna mänskliga natur: socialisation och civilisation. Genom uppfostran lär sig barnet att inte följa impulsen att tilltala människor det inte känner. Genom civilisation lär sig hela kulturer motsvarande. I de samhällen antropologer förr kallade primitiva märks den sociala responsiviteten ofta tydligare – liksom i de moderna sociala mediasamhällena.

När människan kastas in i den nya formen för social samvaro i sociala medier är det alltså som om hon kastas tillbaka till naturtillståndet: socialisationens och civilisationens bojar slits upp. Plötsligt tilltalar hon fullkomliga främlingar, kysser och slår ihjäl dem med samma varma själ. Förklaringen ligger i att eftersom vi inte utvecklat strukturerade former för social samvaro – civilisation – i de sociala medierna blir utrymmet för detta mänskliga behov så mycket större.

Domstolsförhandlingen har som bekant förändrats sedan 1500-talet. Idag är få procedurer för mänskligt samspel så till den grad formaliserade. Här råder numera hypercivilisation. Och det civiliserade beteendet uppnås genom asocial responslöshet. Till

MONOLOGERNAS TID

Rättssal vid Linköpings tingsrätt: hypercivilisation.

FOTO: JEPPE GUSTAFSSON/TT

”Den som tycker att beteendet är ociviliserat har rätt. Det är ociviliserat.”

skillnad från social responsivitet kommer den inte av sig själv, utan måste läras in och övas upp: att motstå impulsen att svara, att motstå impulsen att ösa invektiv över människor som i värsta fall lurat, stulit och dödat.

Att tro att det går att finna en snabb lösning på det stundom

aggressiva debattklimatet i sociala medier framstår mot denna bakgrund som fäfängt. Möjligen räcker det inte med mindre än en civilisationsprocess för att ändra det, det vill säga mer asocial responslöshet – mer av det som är mot människans natur. Kanske får vi det. Kanske kommer sociala medier att röra sig i samma riktning som domstolsförhandlingen. Om 500 år vet vi – om vi nu inte hinner bråka sönder varandra före dess.

Katarina Barrling är docent i statsvetenskap vid Uppsala universitet.

Det lyfter inte

Med internet sägs allt gå fortare. Men mångfalden och kakofonin kräver begrundan som förbrukar tid.

Av Sanna Rayman

F allgroparna är många om man ska skriva om det offentliga samtalets framtid. Man måste väja för de uppenbara vinklarna. Exempel på sådana är *Surmagat gnäll om Twitter*, men även motsatsvarianten *Tech-hurtiga löften om att fördelarna med Twitter* överväger. Man bör också ducka för Jürgen Habermas, som ju sade att det offentliga samtalet var oupplyst och fördummande långt innan vi alla blev små Habermasar.

Dagarna före valet ringer det i min jobbtelefon. Det är två tonårstjejer som hör av sig, den ena för bådas talan. Hon förklarar att de sett någon av alla de partiledardebatter som förgyllde våra tv-kvällar där i september och nu vill de komplettera den generaliserade bilden av skolan. Det pratades bara om lärarna, säger hon, inte om eleverna. Vi vill berätta hur det är för oss. "Och alltså, vi vet jättemycket om samhället och så! Så vi vill bidra med vårt perspektiv."

– Okej. Ni vill skriva en debattartikel?

– Nej, vi tänkte om vi kunde få göra ett jättkort klipp, bara en minut eller nåt, så kan ni ta med det i slutdebatten.

– I slutdebatten?

– Ja, alltså den som ska vara i Stockholm med alla partiledare.

– Men *Dagens Samhälle* arrangerar ingen partiledardebatt?

Efter en stund står det klart att flickorna har googlat "debattchef", fått upp mig och dragit slutsatsen att jag är chef över ALL debatt i detta land. Inklusivt SVT:s slutdebatt i tv. Jag får förklara att detta tyvärr inte är verkligheten.

I internetåldern går allting fortare, sägs det. Efter lunch är morgonens nyhet redan genomtröskad i sociala medier och känns som "yesterday's news". När en reporter väl tagit sig fram till den händelse som livesänts på Twitter i timmar har den samtalande kråkflocken redan lyft och avhandlar nu annat – med sedvanlig grälsjuka.

Ett skäl till långsamheten är att mångfalden av kanaler bidrar till en kakofoni som kräver viss begrundan, vilket tar tid. Många skeenden diskuteras också enligt följande mönster:

Händelse > reaktion > rättad händelse > korrigerad reaktion > efterklokhet > ny händelse.

And repeat.

Detta förbrukar tid eftersom vi måste reagera både på den första och den andra informationen och därefter diskutera "vår roll" i

reagerandet. Inte sällan utmynnar det hela i ett umbärligt navelskådande som leder bort från sakfrågan. Lite som att leta efter sin nyckel, hitta en kvast, börja sopa maniskt och sedan undra varför man inte gått hemifrån än.

Medan jag försöker dirigera tjejkarna i rätt riktning inser jag att medielandskapet är en snårskog av asymmetriska aktörer, obegripliga hierarkier och viktiga principer för dem. Detta trots att de anser sig veta jättemycket om samhället. En gymnasist eller högstadielärling på 1980-talet kunde nog särskilja SVT från *Dagens Nyheter* utan större problem, men ju mer samhällsskollen och kunskapsnivåerna sjunker och ju mer kanalerna likformas, desto svårare blir navigationen mellan mediekobbar. Därifrån är steget kort till att begreppet trovärdighet blir liktydigt med "det jag finner värt att tro på".

Dagstidningarna erbjuder årligen sin krympande läsarskara en möjlighet att Facebookskryta om sina resultat från högskoleprovets ordförståelsetest. Mest slående med årets utgåva var avsaknaden av verkligt svåra ord, vilket även bekräftas av provutvecklaren, som i SvD berättar att man ser att nivån på ordkunskap sjunker bland unga provdeltagare – samtidigt som provets medelpoäng alltid ska vara samma (SvD 24/10-18). Den utvecklingen går hand i hand med larmen om hur dagens elever i både skola och högskola presterar sämre språkligt och läsförståelsemässigt än vad samma åldersgrupper gjorde förut. Hur påverkar det ett offentligt samtals kvalitet och förmåga att röra sig framåt?

Svaret kan illustreras med de bruksanvisningar allt fler medier inför – små textsnuttar som avslutar alla artiklar och berättar vilken genre texten tillhör. En nyhet avslutas med en kort passus om att det här är en nyhet och så här fungerar presstetikens regler. En debattartikel avslutas med en snutt om att nu har du läst en opinionstext med åsikter i. En insändare avrundas med påpekandet att den här texten är åsikter som en läsare skickat in. Överallt små kryckor som ska hjälpa till att förstå och avvärja åtminstone de värsta missförstånden. Vällovt, men inte ett gott tecken.

...

I internetåldern går allting fortare, sägs det.

Jag vet inte jag. Om debatten nu är så himla snabb, varför rör den sig inte ur fläcken?

Sanna Rayman är debattredaktör på *Dagens Samhälle*.

MONOLOGERNAS TID

FOTO: ISTOCK

*"Inte sällan utmynnar
det hela i ett umbärligt
navelskådande som leder
bort från sakfrågan."*

Digitaliserad arvsynd

Målet för det offentliga samtalet är att söka det gemensamma goda.
Men det förutsätter förmågan att föra moraliska resonemang.

Av Thomas Idergard

Det direkta svaret på frågan om vilken framtid det offentliga samtalet har är väl den framtid som deltagarna väljer att ge det. En ljus framtid kräver förstås en insikt i vad som saknas eller är fel i samtalet idag, följt av insatser för att rätta till det.

Att det finns problem med det offentliga samtalet rent allmänt, precis som problem med allt annat som involverar oss människor som de begränsade varelser vi är, kan inte förvåna någon som inte ser världen genom progressivismens ideologiska glasögon, det vill säga tror att människan kan manipulera sig själv till att med historiens och den materiella utvecklingens gång bli godare och mer upplyst. Erkänner man istället den metafysiska realitet som klassisk kristen tro betecknar som arvsynen eller ursynen, en grundläggande mänsklig dragning till egoism, kan man förstås bedrövas över många uttryck i samtidens offentliga samtal, som till exempel den skrikiga envägskommunikationen, narcissismen och lättkränktheten, utan att bli så överraskad.

Med digitala medier blir vi inte mer bristfälliga än utan, men de hjälper vår bristfällighet att komma till uttryck och få spridning på nya arenor som ger snabbare och massivare effekt, jämfört med de gamla. Framgångskriterierna på dessa arenor, klick och "likes", främjar heller inte primärt det i oss som är naturligt gott, som förmågan till eftertänksamhet, reflektion och nyans.

Hur märks då den digitaliserade arvsynen? Jesuitordens tidigare generalföreståndare, spanjoren Adolfo Nicolás, myntade för några år sedan begreppet "ytlighetens globalisering" om det vi idag ser försvåras ett genomtänkt och reflekterande offentligt samtal om vart vi är och bör vara på väg i våra mänskliga gemenskaper. När man så snabbt och med minimal ansträngning kan få tillgång till så mycket information, uttrycka egna reaktioner för hela världen och snabbt frammana dem hos andra, kända och okända, kortsluts det mödosamma och noggranna arbete som utgörs av seriöst och kritiskt tänkande.

Vi kopierar, klistrar in och sprider lätt det som *känns*, utan att behöva resonera hur vi har *tänkt* för att komma till våra slutsatser.

Vi kan lätt stänga av allt det som inte hyllar den egna *känslan* inför verkligheten – och blir därför så upprörda när påminnelser om att andra faktiskt kan tycka och tänka annorlunda smiter igenom våra filter. Vi blir enkelt och smidigt "vänner" med lätt bekanta eller helt främmande människor i de sociala nätverken utan att behöva anstränga oss att försöka lära känna dem. Och vi "avfriendar" enkelt dem som inte passar oss, tycker annorlunda, utan att behöva bemöda oss om möten, konfrontation och försoning. Allt detta gör det enkelt att sjunka ner i en konsumistisk attityd till andra, utifrån hur de bekräftar mig och mina känslor, men också i en relativism där yttranden bedöms efter deras ihärdighet och spridning, inte genomtänkta innebörd.

Jag tror att ett offentligt samtal med en god framtid måste motverka denna ytlighetens globalisering, genom att överge alla dess tongivande uttryck till förmån för verkliga möten och för djup, tänkande och argumentation. Våra digitala plattformar ger ju faktiskt tekniska möjligheter inte bara för det impulsstyrda tangenttryckandet utan också för möten över alla tänkbara slags gränser på ett sätt som inte tidigare var möjligt. Och på en punkt måste de djupa och genomtänkta bidragen till den goda samhällsdebatten definitivt övervinna en grundläggande egenskap hos det digitala: de måste stå emot kraven på snabbhet och omedelbarhet.

Men främst behövs en medvetenhet om vad som är målet för det offentliga samtalet. Och det är inte individuell bekräftelse och feelgood över förträffligheten i egna känslor, identiteter och göranden – för sådant behövs fanclubs, inga samtal! – utan sökandet efter det gemensamma goda (bonum commune). Det refererar till det som är gott för alla mänskliga varelser *och* för hela människans person, hennes växt i ekonomiskt, socialt och andligt hänseende. Ett sådant sökande förutsätter bland annat förmågan att föra moraliska resonemang, om vad som allmängiltigt utgör en god person och hur olika slags hand-

MONOLOGERNAS TID

FOTO: EVANVUCCI/TT

"Vi kopierar, klistrar in och sprider lätt det som känns, utan att behöva resonera hur vi har tänkt för att komma till våra slutsatser."

lingar både kommer ur och bygger upp, respektive motverkar, den godheten. Seriösa moraliska resonemang innebär i sin tur en fredlig och icke affektionsstyrd konfrontation med det som också ifrågasätter egna föreställningar och val. Antingen för egen eftertanke

och förändring, eller för att utveckla argument för den egna positionen, eller både och.

Kan vi se ytlighetens globalisering och dess uttryck som något som försvårar samtalet om det gemensamma goda och börja söka det som krävs för att vi ska höja oss från det i denna utveckling som också omedelbart gynnar oss, har vi nog grund för hopp. För precis som den personliga frälsningen kräver räddningen av det goda offentliga samtalet en insikt om, och ett öppet erkännande av, problemen – och därmed, med nödvändighet, om behovet av en verklig förändring.

Thomas Idergard är jesuitpater och verksam vid S:ta Eugenia katolska församling i Stockholm.

Det är bara på låtsas

Det offentliga samtalet är bara skenbart öppet. Allmänheten är inte inbjuden och de som deltar vet precis vad de ska säga.

Av Torbjörn Elensky

Nyligen läste jag om en av mina gamla favoritböcker, Johan Asplunds *Om hälsningsceremonier, mikro-makt och asocial pratsamhet* (Korpens förlag, 1987). Det är en rätt kort sak, som författaren själv kallar "uppsats", vilket jag måste säga tilltalar mig, i en tid av begreppsinfation, där var och varannan artikel gärna dubbas till essä. Det finns mycket att kommentera, men en mening fastnar jag särskilt för, då den blyxtbelyser grundproblemet med vårt offentliga samtal idag: "I genuin kommunikation råder alltid en genuin osäkerhet." Läs om den meningen och sug i dig dess innebörd.

Det offentliga samtalet är ett samtal som bara är skenbart öppet, det pågår mellan aktörer på den offentliga scenen, inte egentligen med allmänheten. Faran idag ligger att det inte ens tycks vara ett samtal. Eftersom det aldrig råder någon genuin osäkerhet om vad en partiledare eller opinionsbildare skall säga i offentligheten råder det inte heller verklig kommunikation i den. Alla vet att ingen av dem kommer att ändra sig under pågående debatt, ingen kommer att påverka den andra på riktigt, som vi kan göra när vi diskuterar med familj, vänner och kolleger. Det pågår endast ett spel, som alla låtsas vara sann kommunikation, samtidigt som alla vet att det är en föreställning med givna roller och satta repliker. Allmänheten upplever det allt oftare som att de medietränade proffsen säger vad de måste för att positionera sig, inte vad de nödvändigtvis själva tänker eller känner. Misstankar om hyckleri, dolda agendor och egennytta frodas, och därmed politikerförakt, som på sistone tycks ha vidgats till ett allmänt förakt för offentliga personer.

När offentliga personer inte kommunicerar genuint med varandra kommunicerar det inte heller genuint med allmänheten. Så har det i viss mån alltid varit, men idag har avståndet mellan ideal och verklighet blivit tydligare än någonsin, då sociala medier exponerar personer mer än någonsin. Närheten till aktörerna såväl i vår offentlighet genom sociala medier, som i de klassiska mediernas intimiserande personporträtt är illusorisk, men skapar förväntningar som de vare sig kan eller vill leva upp till.

För att få tillträde till offentligheten måste man ha en viss roll, som partiledare, journalist, debattör eller åtminstone artist och så vidare. Samtidigt får gränsen mellan offentlighetens aktörer och allmänheten aldrig vara skarp, för i teorin ska det demokratiska samtalet vara öppet för alla, vilket ges uttryck exempelvis i

hur man placerar "vanligt folk" på läktarna i tv:s debattprogram. Intimiseringen i de mediala personporträtten och den illusoriska direktkontakten via sociala medier problematiserar den outtalade överenskommelse om hur vår offentlighet avgränsas. Provokatorer kan utnyttja detta, de kan "trolla" genom att tränga sig på med hån, hat, insinuant frågor, eller bara svåra frågor, som i vanliga fall borde besvaras, men som på grund av att gränsen mellan intimitet och offentlighet blivit så otydlig, upplevs som hotfulla. Att bli *blockad* av någon känd debattör anses som höjden av framgång, det slutgiltiga beviset på att hen inte klarar att argumentera för sin sak. Den offentliga person som framställer sig som varm och nära, vars privatliv och personliga känslor exponeras som underlag för riktigheten i dess åsikter, i både klassiska och sociala medier, men som i möten med opponenter inte är förmögen till genuin kommunikation blir otäck, främmande på ett nytt sätt. Det uppstår ett glapp mellan marknadsföringen och produkten, som undergräver bågges trovärdighet.

Det är vanligt att allt dumt i samtiden skylls på sociala medier, där det bildas bubblor och folks samtalston titt som tätt tycks spåra ur. Rätt många skyller å andra sidan allt dåligt på vad de kallar mainstreammedier (MSM, med en amerikansk akronym), och som jag här kallar klassiska medier. Men det är överlappningen mellan dessa som gjort vår offentlighet dysfunktionell. Det kommer att ta ett bra tag innan vi är mogna för offentlighetens förutsättningar, som de ser ut idag – och de utvecklas fortfarande i en sådan takt att så snart vi tycker oss ha lärt oss något ligger vi efter utvecklingen igen. Knappast någon offentlig person som får "chansen" att marknadsföras genom intimisering verkar villig att avstå från den. Men de som tänker i flera led, med sikte på framtiden, och med ansvars-känsla inför det offentliga samtalet, borde fundera över var de drar sina personliga gränser. Hellre att de håller sig på sin kant med sitt privatliv, men uppvisar en genuin vilja till kommunikation kring de frågor de driver i offentligheten. Det skulle osäkra samtalet, på ett förhoppningsvis fruktbart sätt. Viss förutsägbarhet behövs för att det offentliga samtalet ska fungera, men den genuina kommunikationen kräver också en viss grad av genuin osäkerhet.

Torbjörn Elensky är författare och kritiker.

MONOLOGERNAS TID

*"Alla vet att ingen
av dem kommer att
ändra sig under
pågående debatt."*

Helt förutsägbara.

FOTO: ANDERS WIKLUND/TT

Pendeln har svängt

Samtalsklimatet har blivit friare. Skuldbeläggning och krav på renlärighet har nått vägs ände.

Av Wilhelm Behrman

På kontoret där jag jobbar satt vi för något år sedan vid lunchbordet och diskuterade hur vi skulle omdisponera lokalen inför den kommande personalfesten. Samtalet var tramsigt och skämtsamt och plötsligt yttrade en medelålders man, av diffus politisk beaktelse, ett obscen ord som vi av hänsyn till känsliga läsare kan förkorta till "k-rum".

Det han sa var på sin höjd halvkul. Och som den skottträdda kappvändare jag är drabbades jag genast av katastroftankar och magont, för jag tycker om den där mannen och vill honom inget illa.

Men katastrofen uteblev. 28-åringarna vid bordet reagerade efter en sekunds häpen tystnad med en skrattattack som spred halvtuggad quinoa över lunchrummet. "Jag vägrar att tro att jag hörde det där!" tjöt en av dem med glittrande ögon. Och jag kände igen det där glittret, det var samma skräckblandade upphetsning som man såg i ögonen på Sovjetmedborgare i mitten av 1980-talet när de blev erbjudna att köpa ett par slitna amerikanska jeans eller en tummad *Playboy*.

Det var då jag förstod att det svenska samtalsklimatet var på väg att vända.

Hade det där hänt bara ett halvår tidigare är jag övertygad om att det hade resulterat i gravlik tystnad och allvarliga medarbetarsamtal om sexism inne på regionchefens rum. Men nu skrattade de, våra mest vältränade unga värdegrundsväktare, om än med fasa målad i ansiktet.

Egentligen var det nog förutbestämt att den där vändpunkten skulle komma. Varje repressivt tankesystem med anspråk på att styra människors hela tillvaro, och med tillgång till straffåtgärder som utstötning och skamstraff, når till slut en punkt där ukaserna åtljds med en axelryckning och där kadrernas entusiasm övergår i håglöshet. Ett säkert sätt att frammana ett sådant skifte brukar vara att reglera och skuldbelägga människans mest svårtämjda impulser – sex och humor.

Det där funkade aldrig i längden. Under en tid, när ideologin känns oövervinnelig och skräcken för att trampa fel är akut, orkar de troende vara något sånär renläriga. Men att bannlysa något är att göra det subversivt, och det subversiva blir efter ett tag attraktivt, och, ja – sexigt. När 60-talsvänstern gjorde uppror mot småborgerlighetens sippa konventioner red den på en flodväg av

könshormoner. Tio år senare hade det upprорот stagnerat i vardagsgrå moralism och då var kampen redan förlorad mot det glamourörstande 80-talet. Man dras till de roliga och sexiga, i synnerhet om de doftar lite dissident.

Det är det som händer nu, pendeln har svängt. Prästerskapet kommer att både bjuda motstånd och försöka anpassa sig. Sovjetunionen började på slutet tillverka socialistiska jeans som ingen ville ha. De svenska kulturkommissarierna gav 1981 ut en skrift med den uppfordrande titeln: *Fnitter. En rolig bok av kvinnor – på fullt allvar!* Deras nutida arvtogare satsar på feministisk porr och humorfestivaler för ideologiskt handplockade komiker.

Men de kommer snart att förlora sina viktigaste allierade, ungdomarna. Man orkar inte gå omkring och tycka samma saker hela livet. De tungomålstalande barnhelgon som alldeles nyss uppfosttrade sina opålitliga föräldrar vid medelklassens middagsbord håller på att tröttna, det märks redan. När de blir äldre blir de mer nöjeslystna. Rätt vad det är råkar de snubbla över ett av Jens Garmans cirkeldiagram och kommer på sig själva med att fnissa till, och då är det klippt. Det är liksom roligare att ha roligt.

Än är det inte över, i skrivande stund är Alice Bah Kuhnke fortfarande kulturminister. Men det är påtagligt hur axlarna har sjunkit på den syndfulla delen av befolkningen. Fi fick 0,45 procent i valet. Att lite självvironiskt erkänna att man är för pantad för att förstå begreppet "intersektionalitet" har börjat belönas med en del förstulna fniss och ett och annat: "nä, inte jag heller..."

Tövädret kommer att fortsätta. Inom ett par år kan Jerry Seinfeld börja göra universitetssig igen. Rätt vad det är dyker det upp en museiutställning genomsyrd av lärd fascination över vad intendenterna har hittat i sina samlingar, helt utan normkritisk läxredovisning. Kanske till och med en nyskriven teaterpjäs som inte handlar om migrationspolitik.

Men vad kommer det att innebära för adrenalinhalten i det offentliga samtalet? Kommer polarisering och halmgubbar att bytas mot toleranta brorskålar mellan meningsmotståndare? Det beror på. Det avgörs delvis av dem som nu börjar andas lite friare. Risken finns att bitterhet och revanschlust kommer att vara den dominerande känslan hos de före detta dissidenterna. Man behöver inte vara Per Ahlmark för att bli lite härsken efter ett årtionde

MONOLOGERNAS TID

Men efter ett tag ville man ha roligt också.

FOTO: ARNE JÖNSSON/TT

”Än är det inte över, i skrivande stund är Alice Bah Kuhnke fortfarande kulturminister.”

av misstänkliggörande och ihjältigning. Det finns också en betydande risk för konfirmeringsbias; man är så van vid att bli förban-

nad att man fortsätter att leta efter irritationsmoment och inte märker att vinden har vänt. Och den som söker skall finna. För det är ju inte så att P3 kommer att tas över av MUF eller att Slussens t-banestation förvandlas till en prerafaelitisk konstutställning.

Men vår personalfest blev faktiskt en orgie i underlivshumor, med 28-åringarna som ivriga deltagare. Ett trösterikt tecken i tiden.

Wilhelm Behrman är psykolog.

Plågad av kval och förebråelser

Kritikern John Addington Symonds förändrade bilden av Michelangelo och Whitman och var en pionjär för homosexuellas rättigheter.

Av Sven-Johan Spånberg

Homosexuella handlingar mellan män avkriminaliserades i England år 1967, och femtioårsjubileet uppmärksammades förra året med utställningen *Queer British Art, 1861–1967* på Tate Britain. Där intog Oscar Wilde en självklar hedersplats, han var den som genom rättegångarna och domen mot honom gav *queerness* och homosexualitet ett ansikte. Han förekom på utställningen med bland annat ett charmant porträtt i helfigur från de tidiga Londonåren och med cellporten från fängelset i Reading. En man som aktivt verkade för en legalisering fick däremot nöja sig med ett blektnat ungdoms-porträtt i en monter. Hans namn var John Addington Symonds (1840–1893), en på sin tid framstående litteratur- och konstkritiker och, under de senare åren av sitt liv, en alltmer medveten gayaktivist.

Symonds fick ett liv med vändningar som få hade kunnat förutse. Hans far var en känd läkare från en högborgerlig familj. Det enda avvikande draget hos släkten var att den stammade från 1600-talets puritaner och att den därför fortfarande var frikyrklig. Symonds avskydde dock frikyrkligheten som han beskriver med avsmak i sina *Memoirs*. Redan som liten pojke fann han dess kapell fula och atmosfären där kvävande. Han var och förblev en estet som dyrkade skönhet, och han beskriver hur han som liten kunde sitta i timmar och betrakta bilder av Praxiteles *Eros* i sin fars bibliotek.

Från början verkade hans väg genom livet utstakad. Han gick på Harrow, en av de närmsta privatskolorna i England, och fortsatte sedan till Oxford där han likt Oscar Wilde läste klassiska språk. Han fick högsta betyg, flera prestigefyllda priser och en tjänst på universitetet. En säker framtid verkade vara hans. Men han kom att figurera i utkanten av en skandal med homoerotiska övertoner. Han blev visserligen rentvård och fick behålla sin tjänst, men hans bräckliga hälsa gav vika. Han fick urologiska problem och synsvårigheter som förmodligen var psykosomatiska. Dessa tvingade honom till slut att lämna universitetet, men sjukdomen hade dock det goda med sig att han fick tillbringa

långa perioder i Italien där han studerade måleri och skulptur. Hans receptivitet och minne var fenomenala och han stödde dem med systematiska anteckningar.

”De sista åren av sitt liv ägnade Symonds åt att argumentera för en annorlunda inställning till homosexualitet och en ändrad lagstiftning.”

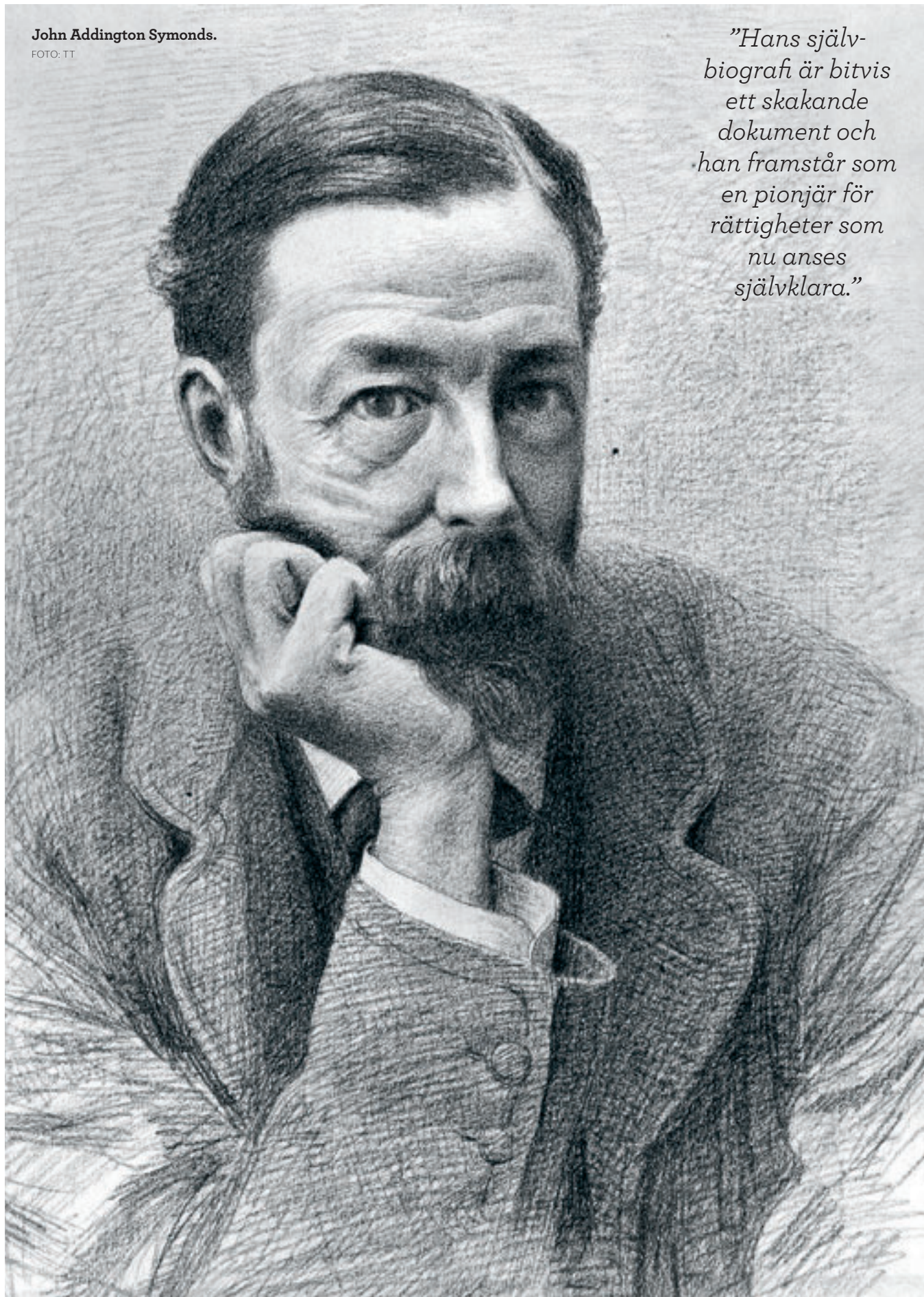
Under sin sjukdom började Symonds skriva artiklar för olika tidskrifter och han etablerade sig gradvis som litteratur- och konstkritiker. Han hade en anmärkningsvärd bredd och skrev om allt från klassisk grekisk poesi, italiensk och engelsk renässans till samtida experimentella författare som Émile Zola och Walt Whitman. Han gav ut böcker om Dante och Boccaccio och översatte självbiografier av Benvenuto Cellini och Carlo Gozzi. Hans febrila verksamhet kröntes av det stora verket *Renaissance in Italy* i sju volymer (1875–1886) och den monumentala biografen om Michelangelo (1893). De blev bägge standardverk i den engelskspråkiga världen och kom ut i nya upplagor långt in på 1900-talet.

Sven-Johan Spånberg
är professor emeritus
i engelska vid Umeå
universitet.

John Addington Symonds.

FOTO: TT

*"Hans själv-
biografi är bitvis
ett skakande
dokument och
han framstår som
en pionjär för
rättigheter som
nu anses
självklara."*

Bakom den framgångsrika fasaden var dock Symonds situation en annan. I memoarerna beskriver han sig som plågad av kval och samvetsförebåelser. Trots att begreppet homosexuell knappast fanns under hans ungdom insåg han tidigt sin natur, och han var en av de första att använda termen redan år 1873. Som ung fantiserade han om att få vara slav till inbrottstjuvar och sjömän. Hans bekännelser förebådar Freuds tankar om barnsexualitet samtidigt som de tyder på en längtan efter ett mindre instängt liv än det han levde med den otillgänglige fadern som tidigt blivit änklings.

Sex mellan pojkar var inte något okänt fenomen på de stora internatskolorna, men Symonds äcklades av råheten på Harrow. En vändpunkt kom istället vid arton års ålder genom läsningen av Platons dialoger *Faidros* och *Gästabudet*. Upplevelsen var omvälvande; plötsligt insåg han vad en relation mellan män kunde innebära. Några veckor senare träffade han sin första kärlek, en något yngre korgosse. Men fadern fick kännedom om förbindelsen och tvingade honom att bryta kontakten. Denne ansåg nämligen att det var olämpligt att hans pojke hyste en intensiv vänskap till sonen till en skräddare. Symonds ångrade bittert att han lytt sin far och ansåg att behandlingen av vännen var ett av de största sveken i hans liv.

Symonds psykiska och fysiska problem fortsatte emellertid. Både hans far och hans läkare, som även var drottning Victorias livmedikus, föreslog äktenskap som en lösning, och 1864 gifte han sig med en kvinna ur en adlig familj. Bröllopsnatten blev en ytterst pinsam upplevelse för paret, och i memoarerna pläderar Symonds kraftfullt för sexualupplysning. De fick fyra döttrar men deras samliv blev fullt av slitningar. I memoarerna tvekar Symonds mellan att se äktenskapet som sitt bästa beslut eller återigen som ett stort svek eftersom han ingått det utan verklig kärlek till hustrun.

Symonds plågade livssyn, som han beskriver den i memoarerna, påminner i mycket om vår svenske Pontus Wikners i *Psykologiska självbekännelser* som tillkom vid samma tid. Båda uttrycker en intensiv känsla av alienation och hopplöshet eftersom samhället och den rådande moralen förnekade dem möjligheten att leva i enlighet med deras läggning. I sina mörkaste stunder såg båda självmord som en möjlig utväg, och Symonds beskriver sig själv som levande död: "I recognized the fact that I was not truly living or alive, nay that I was very seriously dying."

År 1877 blev ytterligare en vändpunkt i Symonds liv, både en kris och en befrielse. Han deltog i en konkurrens om den prestigefulla posten som "Professor of Poetry" i Oxford och hans chanser verkade goda. Flera av hans motståndare började dock ifrågasätta hans moral, speciellt som den framstätt i hans böcker om grekisk poesi, och han såg sig till slut tvungen att dra sig tillbaka. Han nämner överhuvudtaget inte denna händelse i sina memoarer. Tydligt var den för plågsam. Samma trångsynthet drabbade hans huvudkonkurrent, kritikern Walter Pater, som hade ett avgörande inflytande på Wilde och hans generation. Även han tvingades dra tillbaka sin kandidatur därför att hans moral ansågs tvivelaktig. Tjänsten gick till slut till en oförvitlig men garanterat obehaglig person.

Sedan barndomen hade Symonds kämpat med bräcklig hälsa, men under våren 1877 ställdes situationen på sin spets. Det visade sig att han hade fullt utvecklad tuberkulos, och hans läkare förklarade att han inte skulle överleva ytterligare en vinter i England. Slumpen gjorde att han hamnade i Davos, dåförtiden en avlägsen bergsby, där den höga luften gjorde underverk. Han tillfrisknade,

lät bygga ett hus åt sig och familjen och bodde där de sista sexton åren av sitt liv.

En tredje händelse år 1877 var att han slutligen tog det avgörande steget från platoniska, "rena" förälskelser till sexuell handling. En lord i hans bekantskapskrets tog honom med till en bordell för homosexuella där han träffade en ung soldat. Mötet var en befrielse för Symonds, som hävdade att det är bättre och hälsosammare att utföra en handling som samtidigt betraktar som djupt omoralisk än att enbart ge sig hän åt överhettade fantasier. Dessutom såg han deras relation i ljuset av Whitmans poesi som ett demokratiskt möte över klassgränserna. Samma inställning hade han till sina förbindelser med schweiziska bondpojkar och den venetianske gondoljår som blev hans följeslagare under senare delen av hans liv. Trots Symonds goda avsikter och ekonomiska hjälp till dem är det dock svårt att bortse från inslag av sex-turism i dessa relationer.

Tre teman dominerar Symonds sena författarskap: Michelangelos liv och konstnärsgärning, Whitman och hans idéer om demokrati och jämlik kärlek mellan alla, män som kvinnor, och slutligen homosexualiteten i skrifter där han öppet argumenterar för en legalisering. Under dessa år arbetade han även på sin självbiografi där homosexualiteten, "grundbulten i mitt väsen", är ett genomgående tema. Memoarerna var alltför frispråkiga för att publiceras och de kom ut först 1984.

Michelangelo var förmodligen den konstnär som Symonds satte högst. Han är den ende som får ett eget kapitel i volymen om konst i *Renaissance in Italy* och biografien om honom är på över 800 sidor. Dess titel är mycket betecknande, *The Life of Michelangelo. Based on Studies in the Archives of the Buonarroti Family at Florence*. Symonds betonar här att han gått tillbaka till källorna och därför presenterar en sanning som tidigare levnadstecknare inte kunnat eller velat berätta. Biografien kom ut 1893, samma år som Symonds dog. Den blev en stor framgång och kom snabbt ut i en andra upplaga. Symonds kunde där försvara sin publicering av de fakta som omöjliggjorde en förvrängd bild av konstnären.

Biografien är ibland tungläst men den stegvisa redogörelsen för Michelangelos liv och gärning bidrar till ett intryck av stor vederhäftighet. Symonds konstaterar att det är den nakna mansfiguren som är det dominerande motivet i hans konst från ungdomens ikoniska *David* till de fallande kropparna i *Yttersta domen*. Han påpekar även att Michelangelo förblev ogift och att han tycktes sakna intresse för kvinnor. När Symonds därför kommer till analysen av hans dikter och brev tycks hans slutsatser väl underbyggda. Hans arkivstudier bekräftar att Michelangelos brorsonson hade ändrat i sonetterna så att de blev acceptabla för en bredare allmänhet. "Han" hade blivit "hon", "honom" hade blivit "henne". Vidare hade han och senare levnadstecknare försökt få det till att hans kärleksbrev till den unge Tommaso Cavalieri egentligen var avsedda för adelsdamen Vittoria Colonna som Michelangelo hyste en hövisk vänskap för.

Symonds ambition var att omöjliggöra sådana förvrängningar. Samtidigt säger han aldrig att Michelangelo var homosexuell. En benämning som kanske skulle passa bättre är Tiina Rosenbergs "icke-heterosexuell", som hon använder i sin biografi om regissören Ludvig Josephson. Men framförallt är Michelangelo i sin heroiska hängivenhet för konsten det främsta exemplet på konstnären som hjälte. På bokens sista sidor väller Symonds djupa beundran för Michelangelo fram.

Walt Whitman var sedan ungdomen en annan av Symonds

husgudar. En god vän hade 1865 läst Whitmans dikt "Long I Thought that Knowledge Alone Would Suffice Me" högt för honom. Den är en skildring av den stora kärleken. Sedan diktaren träffat den älskade betyder inget annat något för honom, varken kunskap, erkännande eller yttre framgång. Och den han älskar är en man. Precis som Platons *Faidros* gjorde dikten ett överväldigande intryck på Symonds. Både ämnet och den revolutionerande fria versen talade till de djupaste lagren i hans personlighet, och den blev början till en relation med Whitmans verk som varade livet ut.

Under åren kring 1890 fick den amerikanske diktaren en ännu större betydelse för Symonds, som dels skrev ett kapitel om honom i stridsskriften *A Problem in Modern Ethics*, dels en bok *Walt Whitman. A Study*. För dessa behövde han ha visshet. Han frågade därför Whitman om termen "adhesiveness" ("adhesive"=bindande, häftande) som han använder om relationen mellan män även kunde innebära en fysisk sådan. Denne svarade upprört att han aldrig hade kunnat föreställa sig en sådan tolkning. Till yttermera visso beskrev han sig som en karlaktig som avlat sex barn. Men Whitman ljög. De sex barnen var med all sannolikhet en fiktion för inget av dem har, trots intensiva efterforskningar, kunnat lokaliseras.

Sannolikt var Symonds alltför påträngande i sin iver att etablera sanningen om homosexualitetens omfattning. Hans sista projekt var en bok om ämnet, *Sexual Inversion*, som han planerade tillsammans med läkaren och sexologen Havelock Ellis. För denna behövde han fallhistorier och i samband med insamlingen tog han kontakt med konstnärsparet Charles Ricketts och Charles Shannon. Dessa var emellertid ovilliga att erkänna vad som trots allt var en kriminell handling och till slut slängde Ricketts ut Symonds. Denne gav sig emellertid inte utan ropade tillbaka: "But you are, aren't you? You do, don't you?" Han fick inget svar.

Efter Whitmans död 1892 fick Symonds anledning att återkomma till samma problem i en minnesbok, *Walt Whitman. A Study*. Boken är dock främst en djupt känd hyllning till den amerikanske diktaren. Under de dystra åren på 1860-talet gav Whitman honom livsmod. Man behövde inte leva sitt liv insnörd i klassamhällets konventioner och fördomar, och Whitmans optimistiska förkunnelse innebar ett löfte om öppenhet och frigörelse.

De sista åren av sitt liv ägnade Symonds åt att argumentera för en annorlunda inställning till homosexualitet och en ändrad lagstiftning. Han ville verka för ett upphävande av "Labouchere Amendment" från 1885, som gjorde alla sexuella handlingar mellan män kriminella. De främsta skrifterna i denna fråga är *A Problem in Modern Ethics* och *Sexual Inversion*. Den förra är en pendang till den tidiga *A Problem in Greek Ethics* som Symonds skrev redan 1873 och sedan lät trycka i tio exemplar 1883, detta trots skarpa protester från en av typograferna. Den är en lärd kartläggning av gossekärleken i grekisk poesi. Han tycks ha läst allt om temat och han normaliserar det fräckt genom att jämföra det med den kyska kärlek som exempelvis Dante ägnade Beatrice. Sedan påpekar han försåtligt att denna kyskhet i bägge fallen förutsatte äktenskapsbrott och sexuell utlevelse på annat håll.

A Problem in Modern Ethics kom ut 1891, återigen på eget förlag, i en upplaga på 50 exemplar. Den innehåller dels en kartläggning av attityderna till homosexualitet från renässansen och framåt, dels en genomgång av den omfattande litteraturen om denna läggning på tyska och franska och slutligen ett genomarbetat förslag till legalisering. Häpnadsväckande nog går Wikners *Psykologiska självbekännelser* ett eller flera steg längre, de utmynnar i ett revolutionerande förslag om samkönade äktenskap. Detta redan år 1879.

Symonds dog 1893, innan *Sexual Inversion* var färdig. Tanken var

"Michelangelo var
förmodligen den konstnär
som Symonds satte högst."

Walt Whitman.

FOTO: TT

att den skulle innehålla dels de fallhistorier som han hade samlat in, dels större delen av *A Problem in Modern Ethics*. År 1895 hade Havelock Ellis avslutat arbetet och boken kom ut. Förvaltaren av Symonds dödsbo ansåg emellertid verket så komprometterande

att han köpte upp och förstörde hela upplagan. En översättning till tyska som *Das konträre Geschlechtsgefühl* hann komma ut 1896 utan att göra någon större skandal. Under tiden arbetade Ellis om boken och tog bort Symonds bidrag förutom fallhistorierna. Han fann ett nytt förlag

och boken kunde publiceras 1897, denna gång enbart under hans namn.

Det vidare ödet för *Sexual Inversion* blev en sorglig historia. Polisen gjorde en razzia på förlaget och konfiskerade hela upplagan. Förläggaren åtalades, bötfälldes och såg sig nödsakad att gå i landsflykt. Den kom aldrig ut i Storbritannien utan senare upplagor publicerades enbart i USA. Varken dödsboet eller myndigheterna kunde dock förhindra att *A Problem in Greek Ethics* och *A Problem in Modern Ethics* kom ut i flera piratupplagor, den senare så tidigt som 1896, då utan förlagsnamn men under Symonds eget namn.

Rättegångarna och domen mot Oscar Wilde innebar ett avgörande bakslag för Symonds och hans strävanden. Avkriminaliseringen av homosexualitet skulle dröja till 1967 i England. Och Pontus Wikners vision om samkönade äktenskap skulle bli verklighet i Sverige 2009 och i England år 2014. Detta innebär dock inte att Symonds ansträngningar var förgäves. Han förändrade vår bild av Michelangelo och Whitman, och hans skrifter om homosexualitet vittnar om modet att stå emot den förstockade tidsandan. Hans självbiografi är bitvis ett skakande dokument och han framstår som en pionjär för rättigheter som nu anses självklara. ✨

POESI

En natt var huset borta

Den nyvalda akademiledamoten, poeten Jila Mossaed förenar kritik av den teokratiska regimen i Iran med ett intresse för uråldrig mystik, skriver **Torsten Rönnerstrand**.

"JAG LEVER FÖR poesin och sanningen", sade den iranskfödda poeten Jila Mossaed i en intervju i samband med att hon utsågs till ny medlem av Svenska Akademien. Denna självkaraktäristik vittnar om en inställning till det poetiska uppdraget som under de senaste fyrtio åren har varit relativt sällsynt i svenskspråkig poesi. Med några lysande undantag har den poetiska scenen sedan 1980-talet dominerats av skribenter som högst ogärna tagit ordet "sanningen" i sin mun.

För de så kallade postmodernisterna och deras senkomna eftersägare framstod ju varje sanningsanspråk som ett illegitimt uttryck för viljan till makt. Det framgår inte minst av deras hänfulla reaktioner inför den passage i Tomas Tranströmers *För levande och döda* (1989) som lyder: "Jag älskar den där kalfjärilen som om den vore ett fladdrande hörn av sanningen själv".

Att Jila Mossaed inte bara lever för poesin utan också för sanningen ser vi i många av hennes dikter. Ett skämtsamt exempel är dikten "Dikten", som skulle kunna läsas som en lite vanvördig replik till Tranströmers jämförelse mellan sanningen och kalfjärilen: "Sanningen är en envis fluga/ Som inte vill flyga i väg,/ och håller sig fast/ vid de sötaste raderna/ av mina dikter".

Mossaed's passion för sanningen har säkert flera orsaker. En av dem har nog med hennes dramatiska livsöde att göra. I hemlandet Iran var hon i sin ungdom en uppburen författare och radioröst, men efter den islamiska revolutionen 1979 blev det annorlunda. Det religiösa förtrycket och förhagenheten hos de nya ledarna ledde till att hon 1986 såg sig tvingad att gå i landsflykt.

Om detta handlar många av Jilas dikter. Särskilt tydligt är det i *Månen och den eviga kon* (1997), som var hennes första bok på svenska. I "Min dröm" skriver hon: "De avrättar orden/ avrättar glädjen/ avrättar kärleken/ jag pratar om männen/ som sitter på Guds tomma stol".

I Mossaed's senare författarskap är regimkritiken inte lika framträdande, men den finns alltjämt närvarande som en underström. I *Varje natt kysser jag markens fötter* (2009) berättar hon om hur regimens hantlangare, revolutionsgardisterna, trakasserade alla människor som kunde misstänkas vara oppositionella. I denna bok är perspektivet dock delvis ett annat. Det ser vi i en dikt där Jila ser sig själv som medskyldig till förtrycket. Anledningen till självkritiken är att hon som ung röstat för att monarkin skulle avskaffas. En oföruddad konsekvens av detta blev att hemlandet på kort tid förvandlades till en muslimsk teokrati.

*Jag röstade en gång
för monarkins avskaffande
Jag röstade på teokratins makt
utan att veta*

*Jag har röstat för
att tusentals oskyldiga skall avrättas
utan rättegång*

*röstat för att de fattiga ska bli fattigare
bödlar bli presidenter
Jag erkänner
jag har röstat på min flykt*

Jag röstar aldrig mer

DEN NYA REGIMEN ledde alltså till ett förtryck som riktade sig mot alla oppositionella, men poeterna tycks ha varit en särskilt utsatt grupp. Det drabbades Mossaed själv av när hon skulle ge ut en diktsamling som i svensk översättning skulle ha hetat Minnets snabba gaseller. Om regimens reaktion på denna bok handlar en dikt, där hon berättar att hon beslutat att gå i inre exil efter att ha förhört om sina dikter av en polis från säkerhetstjänsten. Där skriver hon: "Det var samma dag / som jag inom-bords lämnade landet."

Att "inombords" lämna landet skulle

Alexander den stores många roller

64 Lars Lönnroth hyllar en ny antologi

Den otidsenlige dandyn

66 Hillevi Hellberg om problem med att vara estet idag

En författare för de uppmärksamma

68 Peter Landelius läser Javier Marías

Italiensk press under press

70 Ida Andersen om kulturjournalistikens problem

Krönika

71 Erik Thyselius vurmar för Tyskland

I korthet

71 Charlotta E Lindell om Black Tudor

Jila Mossaed.

FOTO: BJÖRN LARSSON ROSVALL/TT

dock i längden visa sig vara otillräckligt. Den inre exilen innebar så mycket av hot och förtryck att Jila Mossaed till slut tvingades fly från sitt land. Det blev ett brådstörtat uppbrott som har satt många spår i hennes diktning. Exempel är några rader ur *Ett ljud som bara jag kan*, där hon skriver: "Jag fick ta med mig bara en bok / när jag lämnade allt bakom mig."

TILLSAMMANS MED SIN man och sina döttrar lämnade Mossaed alltså sitt hemland. Efter en dramatisk flykt slog hon sig ner i värmäländska Hagfors. Om uppbrottet och den farofyllda färden mot friheten skriver hon i *Månen och den eviga kon*: "På väg hit / äldrades jag snabbt / jag lurade döden många gånger."

Av dikterna framgår också att Jila Mossaeds första tid i Sverige var ganska svår. I *Varje natt kysser jag markens fötter* (2009) berättar hon att maken efter en kort tid i landsflykt återvände till Iran, och att han vid avskedet från familjen förväntade sig att hennes beslut att stanna kvar i Sverige skulle leda till sinnessjukdom och ensamhet. Mot den bakgrunden förvånar det inte

att Jilas känslor inför exilen till en början var blandade. Det finns många dikter, där kritiken av förtrycket i den islamiska teokratien blandas med hemlängtan till "ett hus", ett mångtydigt begrepp som inte bara står för en byggnad – föräldrarnas villa i barndomens Teheran – utan också

**Ni kan tysta ner mig
/ men jag flyger ut /
ur buren / och
sjunger / på ett
annat språk.**

för det jämförelsevis lyckliga liv hon hade levt i Iran före den islamiska revolutionen.

Mossaeds hemlängtan till "huset" blir emellertid efter hand allt mindre framträdande. Det visar sig i hennes bidrag i antologin *Exilens språk* (2016). Där berättar hon om hur hon länge bar bilden av "huset" med sig, men också om hur den genom åren successivt bleknade bort.

*Under en lång tid hade jag samma
drömmar om
detta sista möte med mitt liv som jag
lämnat
bakom mig. I drömmen vänder jag mig
mot
huset och stirrar länge men vaknar alltid
längtan efter att se huset en gång till.*

*Åren gick och så småningom bleknade
bilden i
mina drömmar. Och drömmen hade inte
samma
effekt på mig som förr.*

*En natt var huset borta! Jag kunde inte
framkalla
det längre. Vi var långt ifrån
varandra.*

*Vad hade hänt. Har jag lämnat
huset för alltid,
undrade jag?*

Av dikten framgår att drömmen om "huset" har ersatts av ett provisoriskt hem i hennes eget inre. Detta provisoriska hem >>

visar sig i textens fortsättning vara det nya språk som hon erövrat med hjälp av poesin. Däräm vittnar de rader i boken *Sju vilda oceaner* (2000) som lyder: "Ni kan tysta ner mig / men jag flyger ut / ur buren / och sjunger / på ett annat språk."

Mossaeds erövring av det nya språket skildras ingående i hennes böcker. I *Sju vilda oceaner* (2000) skriver hon: "Jag trollar / med orden / som inte ens är mina". I *Varje natt natt kysser jag markens fötter* (2009) tillägger hon: "Jag lär mig de okända skogarnas språk." Längre fram i samma bok står det: "Sakta har jag lärt mig / världens underligaste språk / exilens".

ATT HON NUMERA oftast skriver på svenska betyder dock inte att hon helt har förlorat sina persiska rötter. Hon konstaterar att det gamla språket finns kvar i det nya, "som en brinnande tråd som ljusnar" i hennes inre.

I sin diktning har hon dessutom sökt sig tillbaka till den uråldriga kultur som fanns i Iran innan muslimerna tog makten. Ett exempel på det får vi då hon i *Ett ljud som bara jag kan* säger sig längta till "en mytologi begravnen djupt under glömskan". Med detta avser hon bland annat de arkaiska myterna om de fornpersiska gudarna Mitra och Anahita. I dikten "Månen och den eviga kon", som också har fått ge namn åt Mossaeds första diktsamling på svenska, låter hon Mitra själv tala och i den därpå följande dikten "Mitra" berättar hon om vad den forntida guden betytt i hennes liv i Sverige.

Också Anahita förekommer i Mossaeds poesi. Det är nog denna gudinna som hon vill identifiera sig med i "En av er", när hon föreställer sig vara "en forntida persisk gudinna". Anahita var en modergudinna med rötter i de fruktbarnhetsriter som i äldsta tid växte fram i de forntida flodkulturerna. Hon fick också en central roll i zoroastrismen, som Mossaed flera gånger anspelar på i sina dikter. Zoroastrismen går enligt traditionen tillbaka till Zarathustra som ska ha levt i början av det första årtusendet f.Kr.

DET MYTISKA INSLAGEN i Jila Mossaeds diktning betyder knappast att hon skulle vara religiös i ordets vanliga mening. Däremot framstår hon som en sekulär mystiker av samma typ som Tomas Tranströmer och Gunnar Ekelöf. För en svensk lyrikläsare kan hon därför kännas både välbekant och främmande. Förhoppningsvis kan hon bidra till den förnyelse som den svenska poesin så väl behöver. ✨

HISTORIA

Alexander den stores många roller

I en ny antologi visar medarbetarna djupa kunskaper om äldre tiders språk. Det är glädjande med tanke på hur motarbetade dessa språk är, skriver **Lars Lönnroth**.

"LEGENDARISK" ÄR ETT ord som i medierna numera klistras på varenda gränad popartist som ännu inte är helt glömd. Med större rätt kan ordet användas om Alexander den store, den unge makedoniske fursten som på 300-talet före Kristus erövrade det mesta av den antika världen mellan Medelhavet och Indien och därmed startade en ny epok i såväl Europas som Asiens historia, innan han vid 33 års ålder plötsligt dog i en febersjukdom år 323 f. Kr. Hans rykte lever nämligen inte bara i historieböcker utan också i sagor, dikter, romaner och legender på mängder av språk och i de flesta av Europas och Främre Orientens länder sedan mer än 2000 år tillbaka.

Ibland skildras han som en grym tyrann, oftare dock som en ädel hjälte, genial strateg, utforskare av okända världar och förkämpe för upplysning bland vilda barbarer. Fastän han var hedning och levde långt före Jesus skildras han ofta som representant för kristna dygder, men också som ett varnande exempel på att högmod går före fall och att den som gapar över mycket ofta mister hela stycket. Vacker är han givetvis på de bilder som har bevarats, älskad av både kvinnor och män där han drar fram som en stormvind, dessutom vis eftersom han fostrats som barn av självaste Aristoteles, en av Greklands stora filosofer. Han passar, kort sagt, förträffligt för många stjärnroller: som tragisk hjälte, skurk, älskare, krigare, dygdemönster och rollmodell för all världens furstar.

NÅGOT AV DET som berättas om Alexander har underlag i historiska fakta, men det mesta är förstås ren och skär lögn – inte minst de spännande historierna om hur han reser på upptäcktsfärd till havets botten eller högt upp i himlen, framgångsrikt diskuterar filosofi med indiska bramaner eller i fjärran obygdar möter huvudlösa människor med ögon mitt på magen. Här finns moralisk uppbyggelse men framför allt underhållning för såväl hög som låg.

Att skilja fakta från fiktion är ofta svårt när det gäller Alexander, och att överblicka allt som skrivits om honom på alla språk

och i alla tider torde vara omöjligt. Inte desto mindre är detta vad ett antal forskare vid Göteborgs universitet nu har försökt sig på. Det började som en serie tvärvetenskapliga seminarier, företagna av lustfylld vetgirighet helt utanför läroplanen, under medverkan av experter på många döda

och levande språk. Till slut har seminarierna resulterat i en omfattande, kunskapsrik och vackert illustrerad samlingsvolym: Karin Hult och Gunhild Vidén (red), *Alexanderlegenderna i tid och rum. Alexander den stores gränslösa historia* (Appell förlag).

BOKEN RYMMER FÖRVISSO inte allt som kan sägas om Alexanderlegenderna men ändå tillräckligt mycket och tillräckligt bra för att jag som recensent skall våga beteckna denna utgivning som en stor händelse i såväl svensk som internationell forskningshistoria. Att ett enskilt svenskt universitet har kunnat uppbåda all denna expertis måste nämligen i dagens läge betraktas som ett underverk, om man tar i beaktande att studier i äldre tiders språk och litteratur numera läggs ned av dagens universitetsmyndigheter, inte minst i Göteborg. Åtskilliga av de medverkande har redan gått i pension eller ser sina älsklingsämnen vara på väg att försvinna.

Kanske kan man uppfatta projektet som en protestaktion för att visa vad man ännu kan åstadkomma på ett sådant här sedan länge försummat humanistområde?

Jan Retsö, professor emeritus i arabiska, inleder med en redogörelse för vad man faktiskt vet om den historiske Alexander, och om de äldsta men numera i stort sett förlorade källorna om hans fälttåg och strider. Professor Karin Hult presenterar därefter de olika versionerna av den äldsta Alexanderromanen på grekiska, som tillkom ungefär 300 år efter Kristus, delvis baserad på historiska källor men i huvudsak redan dominerad av legendmotiv. Sålunda görs Alexander här till en gudalik son till Egyptens siste farao, och de senare versionerna blir ännu mer fantastiska med berättelser om hans himmelfärd, nedstigning till havets botten, sökande efter världens ände och byggande av en väldig mur mot de i Gamla testamentet omtalade vidunderfolken Gog och Magog.

I bokens senare kapitel redogörs för hur olika versioner av Alexanderromanen omarbetas och anpassas till främmande kulturer i texter på ryska och fornykyrkoslaviska (slavistdocenten Antoaneta Granberg), rumänska (professor em. Ingmar Söhrman), semitiska språk (Jan Retsö) och fornpersiska (fil dr Judith Josephson). Här får vi se hur Alexander i slaviska versioner blir ortodox tsar och i persiska versioner – delvis i bearbetning av nationalskalden Ferdawsi – uppsöker muslimernas heliga stad Mecka och blir kung av Iran.

DEN VÄSTEUROPEISKA TRADITIONEN utgår i huvudsak från latinska texter, som presenteras i ett kapitel skrivet av latinprofessorn Gunhild Vidén. Här finns å ena sidan verk med anspråk på att vara historiska som Quintus Curtius Alexanderbiografi från första århundradet efter Kristus, å andra sidan latinska versioner av Alexanderromanen som är nästan lika fantastiska som de österländska versionerna. Såväl de fantastiska som de mer historiska Alexanderexterna på latin undergår nya förvandlingar sedan de på medeltiden överförts till folkspråk som engelska, tyska, romanska och keltiska språk. De engelska versioner-

Alexander den store.

FOTO: ALAMY

Att ett enskilt svenskt universitet har kunnat uppbåda all denna expertis måste nämligen i dagens läge betraktas som ett underverk, om man tar i beaktande att studier i äldre tiders språk och litteratur numera läggs ned av dagens universitetsmyndigheter, inte minst i Göteborg.

na presenteras av pensionerade lunda-professorn Lars-Håkan Svensson, de tyska av professorn Martin Hellström, och de franska, italienska och spanska av Ingmar Söhrman. Keltiska Alexanderberättelser – här bland framför allt den ursprungligen forniriska *Scéla Alaxandair*, som förhåller sig mycket självsvåldigt till sina latinska källor – behandlas med bedövande sakkunskap av Folke Josephson, professor emeritus i jämförande språkforskning.

Den mångkunnige Ingmar Söhrman »

har också tagit sig an ett av medeltidens mest intressanta diktverk på latin: fransmannen Gautier de Châtillons på 1100-talet skrivna versepos *Alexandreis*, som på klassiskt klingande hexameter skildrar Alexanders öden i en stil som imiterar Vergilius *Aeneiden*. Denna dikt omarbetades i sin tur på 1200-talet till kärv fornisländsk sagaprofa i den märkliga *Alexanders saga*, som analyseras av litteraturprofessorn och nye akademiledamoten Mats Malm i ett mycket läsvärt kapitel om fornnordiska Alexanderberättelser. Malm uppehåller sig även vid den svenska *Konung Alexander*, en på 1300-talet författad kristen riddardikt på knittelvers som bygger på den latinska Alexanderromanen men utstofferats med "känslomässiga utläggningar och poetiska exkurser" i tidens höviska smak.

DOCK ÄR DET den isländska Alexandersagan som är mästerverket bland de nordiska versionerna. Till skillnad från den svenska riddardikten undviker den att uttrycka känslor för att i god norrön sagastil ge intryck av manlighet och objektivitet, men den lyckas ändå briljant åskådliggöra det moraliska budskapet som Gautier de Châtillon ville förmedla i sitt versepos och handlar om faran med att som Alexander sträva efter världslig makt och ära. Om denna text har Halldór Laxness skrivit följande: "Det norröna språkets renhet och storhet, som här visar sig i kombination med ett utländskt ämne, borde tjäna till föredöme för alla som skriver på isländska, också i våra dagar." Kan vackrare lovord yttras av en islänning?

Sista kapitlet i denna samlingsvolym har författats av idéhistorikern Bo Lindberg (även han professor em.) och handlar om Alexander gestaltens behandling i renässansens, 1600-talets och upplysningstidens litteratur. Här är det inte längre Alexanderromanens fantasier som gäller utan Quintus Curtius något mer nyktra historieskrivning. Alexander framstår nu som förkämpe för civilisationens framsteg, förebild för härskare som drottning Kristina i Sverige och Peter den store i Ryssland.

Som Lindberg framhåller i en epilog skulle en manschauvinistisk erövrare som Alexander knappast fungera som ideal i dagens antikononialistiska och feministiska kulturklimat. Men det hindrar inte att man kan få både nöje och uppbyggelse av de legender han givit upphov till.

Heder åt förlaget och författarna! ❀

KULTURHISTORIA

Den otidsenlige dandyn

Dandyn och gentlemannen uppmärksammas i ett par aktuella böcker. Att vara dandy idag är svårt eftersom normbrytandet blivit den nya normen, skriver **Hillevi Hellberg**.

DET FINNS EN nidsbild av dandyn som en extravagant sprätt. Det har delvis sin grund i storstilade salongslejon som Georg IV, greve d'Orsay och Oscar Wilde. Men går man tillbaka till den förste dandyn, Beau Brummell, vars skugga vilar över varje framställning av dandyismen, är förhållandet snarare det motsatta. I en tid präglad av rokokons frivola spets-

kaskader och överdådiga men stela rockar i siden och sammet valde denne elegansens fader istället mjuk och följsam ull, gråskallor och enkla, rena snitt. Med honom föds i någon mening det klassiska herrmodet och det är det, inte modeskapares nycker, som är dandyns främsta attribut. En dandy bär inte en kostym, lika lite bär kostymen honom – de är ett. Enligt en av dandyismens teoretiker, Barbey d'Aurevilly, är det avgörande vilken effekt han har på sin omgivning, detta är vad som särskiljer dandyn från en välklädd herre.

Dandyism måste förstås mindre som en dogmatisk stillära och mer som ett löst sammansatt filosofiskt, närmast metafysiskt, system där målet är en estetisering av personen: på en gång ett förtingligande som ett förändligande av kroppen. Att vara dandy, det är att göra sig till en abstraktion. Samspelet mellan den naturliga förutsättningen, det vill säga kroppen, och det artificiella, det vill säga klädsel och mimik, är inte en konstnärlig iscensättning av jaget utan ett närmast matematiskt inrättande av en harmonisk enhet i enlighet med principer liknande dem vid stadsplanering, anläggandet av en park eller inredningen av ett rum. En kostym sätts samman som en katedral och en dandy är sin egen arkitekt. Hans strävan är att upphöja det prosaiska till poesi.

DET ÄR INGET sammanträffande att en Brummell blir möjlig när det nyklassicistiska intresset för arkitektur och antikens rena estetik just blossat upp. Det är i en mening en demokratiserande process, det är inte dräktens prislapp som är det viktigaste. Samtidigt är det djupt elitistiskt, ett slags kroppens aristokrati som lägger mer enfaz på de fysiska företräderna. Brummells stil är sprungen ur abstraktion, rationalitet och hygien (han gör det till en dygd att tvätta sig dagligen). Den manliga stilen är till skillnad från det kvinnliga modet

Beau Brummell: den förste dandyn.

FOTO: ALAMY

Den döende dandyn, Nils Dardel 1918.

FOTO: TT

inte en del av ett begärsspel. Dandyn ställer sig bortom det köttsliga, hans ideal är att reducera sig till sin egen spegelbild. Brummell ensam och osedd – otänkbart! Den store dandyn lever först när han har en publik att spegla sig i. I detta ligger därmed även att han själv ej kan beröras. Baudelaire skriver: "Dandyns karakteristiska skönhet består särskilt i den kalla uppsyn som följer av det oåterkalleliga beslutet att aldrig tillåta sig bli rörd; man skulle kunna tala om en latent eld som blott låter sig anas; som skulle kunna men inte vill flamma upp." Dandyn reducerar sig till en blank yta som istället rör sig i andra.

PÅ SÅ SÄTT skiljer dandyn sig mot den klassiska gentlemannen, även om de båda kan påminna om varandra till det yttre. Förutom en oklanderlig klädsel är gentlemannen i allra högsta grad ett handlande subjekt som lever och klär sig efter ett slags *noblesse oblige*. Långt in på 1900-talet är idealet fortfarande renässansens hovman som excellerar med såväl bildning som ridderlighet utöver sin oklanderliga klädsel. Och dagens gentleman? Kanske får vi en fingervisning om hur det står till med honom i den nyligen utkomna boken *Den moderna gentlemannen* (Bokfabriken) av Alexander Wiberg och Måns Zelmerlöw. Här ges inte bara handfasta råd om kavajslag och slipsknutar, det är en hel typ av man och manlighet som dukas upp. Allt från vart semestern bör gå (på vintern: till Alperna) till huruvida man skall hålla upp dörren för en dam (svar: ja, men inte för att det är en kvinna utan detta skall ske av artighet och utan könsurskillning).

Som av en händelse är dessa allmänna

maximer identiska med Wibergs och Zelmerlöws egna preferenser som uttrycks med ett i sin självupptagenhet närmast outhärdligt personligt tilltal som inte drar sig för att presentera avskrifter av de båda författarnas sms-konversationer (vilka, kan man misstänka, är tänkta att vara fyndiga men som i bästa fall är en påfrestande intern jargong och i sämsta rena elakheter). Det här är en bok för ängsliga IT-konsulter och reklamare som vill leka engelska gentlemän; kort sagt vad som återstår när man har drivit en materialistisk världssyn till sin spets, demonterat medelklassens bildningsideal och dekonstruerat bort själen.

Utmärkande för även denna banalite-

"Dandyns karakteristiska skönhet består särskilt i den kalla uppsyn som följer av det oåterkalleliga beslutet att aldrig tillåta sig bli rörd; man skulle kunna tala om en latent eld som blott låter sig anas; som skulle kunna men inte vill flamma upp."

tens snobbar är en melankolisk längtan tillbaka till det edwardska England – sinnebild för manlig elegans förblir en välskräddad kostym. Född efter 1900 lever den stilmedvetne mannen ofelbart i en skymningstid, hans är ständigt melankolisk eftersom hans nostalgi riktas mot en förlorad värld där allt var skraddarsytt, varför hans stil i någon mån alltid kommer vara en anakronism. Att hitta de perfekta italienska skorna eller den nyaste engelska slipsen är idag ingen utmaning, allt finns ett klick bort på nätet.

I SIN BOK *The Dandy at Dusk. Taste and Melancholy in the Twentieth Century* (Head of Zeus) tittar Philip Mann på några av 1900-talets store dandyer och tar fasta på denna melankoli. Urvalet är överraskande och med något undantag inte de mest självklara representanterna för dandyismen under detta sekel. Där finns den österrikiske arkitekten Adolf Loos som klär sig på samma sätt som han ritar hus, och tvärtom. Eller Edvard VIII, som inte kan bli dandy fullt ut eftersom han inte förmår frigöra sig från sin börd eller sina rikedomar. Trots att han överger England och kronan för att gifta sig med Wallis Simpson behåller han sitt blåa blod. Och där finns också Quentin Crisp som kanske är den som i boken bäst förkroppsligar dandyismens ideal genom att ha konstituerat sin person och sin framgång på att putsa bilden av sig själv till perfektion. Detta rent bokstavigt, Crisp försörjde sig länge som krokimodell. Hans bruk av smink för att understryka sin sexuella läggning i en tid då homosexualitet inte var accepterat var på en gång ett sätt att vara autentisk, men också en skyddande mask. Själv sade han: "Att klä sig som jag gjorde kanske inte gjorde att jag blev lycklig, men det gjorde mig enhetlig."

Mann väver i *The Dandy at Dusk*, som i allt väsentligt är en underhållande och läsvärd bok, samman dessa och ytterligare livsöden med dandyismens teori – Brummell, Baudelaire, d'Aurevilly, Max Beerbohm, Albert Camus – men sambandet känns ibland lite sökt. När Mann diskuterar regissören Jean-Pierre Melville, som iscensätter sin inre dandy i sina filmer och Alain Delons undersköna gestalt tar han plötsligt steget in i fiktionen. Visst kan man studera dandyismen som tema i konst och litteratur – men frågan är om inte dandyns utmärkande egenskap snarare är att hans liv är hans verk.

Men dandyn behöver sin publik. Barbey d'Aurevilly menar att det krävdes specifika historiska och samhälleliga förutsättningar för att Brummell skulle bli möjlig. >>

**En dandy bär inte
en kostym, lika lite
bär kostymen
honom – de är ett.**

En stelnad och uttråkad överklass redo att låta sig utmanas och underhållas. Dandyn är beroende av aristokratin för att överkomma och överträffa den. Den franske, urbane sekelskiftesdandyn tar steget från den privata herrklubben ut på Paris gator, men det är lika mycket en scen att göra intryck och avtryck på som den engelska societetens slutna rum. Under hela 1800-talet finns en stark borgarklass, en hegemoni i dekorum som inte ger individen stort spelrum. Det förser dandyn med en samling regler som han kan bryta mot eller skriva om i enlighet med sina egna nycker.

SÅ ICKE I vår egen tid, där normbrytandet är den nya normen och individualitet är kollektivets lag. I konsumtionssamhället är alla esteter. Dandyismens imperativ "bli den du är" har ersatts av ett "bli vem du vill". Det är bara att välja attribut och sociala markörer från en universell klädhängare, genom att vara tillgängliga för alla devalveras deras symbolvärde. Tatueringar är inte längre förbehållna kriminella och sjömän, man måste inte bo på Östermalm för att bära pärlor. I en tid där alla projicerar bilder av sig finns ingen spegeleffekt att få och ingen sann originalitet kan gro. ✿

LITTERATUR

En författare för de uppmärksamma

I Javier Marías böcker blandas det anekdotiska med det essäistiska. Det är inga äventyrsromaner, men spänningen hålls hela tiden vid liv, skriver **Peter Landelius**.

DEN SPANSKE FÖRFATTAREN Javier Marías senaste roman *Berta Isla* (Alfaguara) är i mina ögon hans bästa, fast det har jag förstås sagt om många av de föregående. Han är en författare för uppmärksamma läsare. "Man borde aldrig berätta någonting", skriver han i första delen av den mäktiga romantrilogin *Ditt ansikte i morgon* (2002, övers. Lena Heyman) och sedan börjar han berätta varför. Och 1 600 sidor senare vet man det. Marías vet hur man håller spänningen vid liv och framförallt hur man förstår läsaren att medverka i äventyret.

Javier Marías debuterade redan 1970 men det var i slutet av 1980-talet som han slog igenom med romanen *Alla själar* (övers. Karin Sjöstrand). Den blev snart filmad, dock under annat namn sedan författaren med framgång hade stämt regissören Elías Querejeta för att ha åstadkommit en film som inte hade något med hans roman att göra. Till saken hör att boken med rätt eller orätt hade uppfattats som en nyckelroman.

I nästa bok, *Corazón tan blanco* (Vita hjärta), visar sig ett drag som senare återkommer i hans böcker: den är både roman och essä. Med *I morgon under striden, tänk på mig* (övers. Kerstin Cardelús och Karin Sjöstrand) var Marías inte bara kritikens älskling utan också en bästsäljare och författare, och han har sedan dess förblivit bådaderna.

År 1998 publicerar han romanen *Tidens mörka rygg* (övers. Karin Sjöstrand), som diskuterar förhållandet mellan fiktion och verklighet mot bakgrund av debatten om *Alla själar*. Här uppträder också en meta-fiktion i form av kungariket Redonda, uppfunnet av Jon Wynne-Tyson. Trots sin republikanska övertygelse utropar sig Marías här till kung av det imaginära rike som med tiden fick ge namn åt hans bokförlag Reino de Redonda. Det spefulla namnet är flertydigt – ordet kan betyda rund, i musik står det för ett rondo och i Katalonien för en trafikrondell.

Ett återkommande tema i hans böcker är underrättelsetjänsten – i hans fall van-

ligen den brittiska – som får betydelse för såväl erotik som maktspel, familje- och yrkesliv. Det spelade en stor roll redan i *Ditt ansikte i morgon* och får en huvudroll i *Berta Isla*. Titelpersonen, Madridflickan Berta, har redan på gymnasiet förälskat sig i den spansk-engelske pojken Tomás Nevinston, som är både snygg och gåtfull, det senare tack vare sin utomordentliga språkbegåvning som han använder till att lära sig allt flera språk och härma allt flera dialekter. Den speciella talangen fortlever ovanligt nog även efter puberteten och gör honom tidigt underhållande i sällskapliga sammanhang. Snart nog kommer den att attrahera de Oxfordprofessorer som han möter och som enligt brittisk sed har minst ena foten i MI5 och/eller MI6.

DET BLIR HANS öde. En vanlig kväll i det stillsamma Oxford råkar han ha lämnat en flickas säng strax innan hon hittas mördad. Den tillkallade kommissarien heter förstas Morse (för Marías unnar sig att ha roligt medan han skriver) och är snart unge Levinson på spåret. Ställd inför ett omöjligt val accepterar den talangfulle unge mannen ett oväntat, ovälkommet och svärbedömt erbjudande: han inträder i Hennes Majestäts tjänst som hemlig agent. Flera av Tomás brittiska vägledare och blivande chefer känner läsaren igen från trilogin *Ditt ansikte i morgon*.

Han inträder i det besynnerliga, konturlösa allas krig mot alla som har blivit den nya normen efter Berlinmurens fall, men som bär spår av gamla ingrodda konflikter. Om den samtida cyberkrigföringen har bedömare redan sagt att det här är inte krigsförberedelser, det är själva kriget. Något liknande upplever Nevinston via en ändlös räckta av mer traditionella "operationer", det må vara i Nordirland eller i Falklandskrigets Argentina. Det är inte alltid lätt för de medverkande att uppleva detta som ett krig för nationens frihet eller ens dess seger.

Om vad som sedan händer honom får vi

Javier Marías.

FOTO: ALAMY

inte veta mycket. Det är han ju förbjuden att berätta, vid risk att råka ut för alltmer skrämmande straff. Boken handlar därför mer om hans hustru Berta, som blir kvar i Madrid med deras två barn och med alltmer sparsamma upplysningar om sin mans förhållanden. Om hennes väntan, tankar och upplevelser får läsarna veta desto mer. Tillsammans med henne tvingas vi vändas inför ovissheten och behärska svårigheten att dölja hans besynnerliga och alltmer långvariga försvinnanden.

INTE ATT UNDRÅ på att en av romanens återkommande referenser är Herman Melvilles *Moby Dick* – en av de texter hon som universitetslärare hjälper sina elever att förstå. Den vita valen är alltid någon annanstans men lämnar aldrig kapten Ahabs tankar. Berta själv är viljestark men inte ensam, och Javier Marías associerar gärna till annan läsning. T S Eliots ”Little Gidding” (en av de fyra kvartetterna) hör också

Efter att ha läst ett dussin av Marías romaner undrar jag fortfarande hur han bär sig åt. De är inte skrivna som äventyrsromaner men håller läsaren på spänn hela tiden.

till de återkommande hållpunkterna med sina tankar inför ett världskrig som aldrig tycks vilja ta slut. Av Flaubert lånar han en älskande kvinna ur novellen ”Une âme simple”, inte Madame Bovary. Berta är av starkare virke än den romantiska läkarfrun.

Därmed inte sagt att romanen om Berta

och Tom skulle vara något slags litteraturseminarium. Författaren lever gärna själv i andras berättelser men de dyker inte upp för att bevisa några teser, snarare för att orientera honom och hans läsare i en tankevärld som båda är i färd med att utforska.

EFTER ATT HA läst ett dussin av Marías romaner undrar jag fortfarande hur han bär sig åt. De är inte skrivna som äventyrsromaner men håller läsaren på spänn hela tiden. Överraskande händelser inträffar, men de är inte särskilt våldsamma. Detaljerna finns i och mellan personerna, sällan i den omgivande miljön. Vi är långt från realismen, men här bygger inte magin på skrönor. Hemligheten ligger, tror jag, i att Marías inte har någon respekt för romanformen. Det är klokt av honom, för romanen är ända sedan sin födelse proteisk – tänk Cervantes eller Sterne – och därför alltid vad man gör den till. Hans böcker är ofta någonstans mellan en anekdot och en essä, mellan praktisk filosofi och vardagliga mellanhavanden. Ungefär som Montaigne, slår det mig. Det är en fundersam text som får sitt liv av sina motsägelser.

Med sin rika begåvning brås Javier Marías på sin far, filosofen Julian Marías Aguilera, som tillsammans med José Ortega y Gasset grundade den institution som bär den senares namn. Julians akademiska karriär avbröts av inbördeskriget, och han tvingas tillbringa en tid i fängelse. Julian var liksom Ortega katolik och deltog aktivt i det andra Vatikankonciliet. Hans ymniga produktion som filosof, essäist, kritiker och översättare finns tillgänglig på ett tiotal språk, dock inte svenska. För den lika produktive Javier var han en förebild. Sonen har också känt en osläklig indignation mot de tidigare vänner som angav fadern efter kriget. Den erfarenheten kan ha stimulerat Javiers ofta demonstrerade polemiska talang. Med sin far fick han tillbringa en del av sin uppväxt i Förenta staterna, och hans engelska blev ännu bättre genom några år som litteraturlektor i Oxford i början av 1980-talet.

Även Marías den yngre ägnar sig ibland åt att undervisa och översätta; filosoferar gör han förvisso också, men ”bara” som en nödvändig del av romanerna – eller som inspiration till ilska kulturartiklar. Till skillnad från Julian, som översatte Seneca och Aristoteles, Leibnitz och Auguste Comte, intresserar sig Javier för anglosaxisk skönlitteratur: han har översatt Sterne, Hardy, Stevenson, Conrad, Hardy, Yeats, Auden, Ashbery, Faulkner och Nabokov. Också Isak Dinesen/Karen Blixen har han översatt till spanska via engelskan. Delvis samma urval uppvisar hans samling författarporträtt med den talande titeln *Vidas escritas* (Skrivna liv, 1992). ✨

Italiensk press under press

Kulturjournalisterna i Italien kämpar i motvind för att upprätthålla kvaliteten, skriver **Ida Andersen.**

ITALIEN DRABBADES HÄRDARE än Sverige av den ekonomiska krisen 2008. Stora nedskärningar på alla fronter i samhället, hög arbetslöshet och en flykt av akademiker utomlands var några av följderna. År 2011 avgick premiärminister Silvio Berlusconi. Han hade då, med vissa uppehåll, suttit vid makten i cirka femton år. Som ägare till stora mediekoncerner personifierade han den förändring som hade skett i medielandskapet de senaste decennierna och som kulminerade med den ekonomiska krisen.

Fortfarande märks förändringen på kultursidorna i de stora dagstidningarna. Kulturjournalisterna i Italien kämpar i motvind för att upprätthålla kvaliteten.

Lara Ricci arbetar på söndagsbilagan *Domenica* till *Il Sole 24 ore*, som försöker ha en blandning av kortare och längre artiklar men bidra med en fördjupning av ämnena. Ricci konstaterar att tidningarna generellt befinner sig i ekonomisk kris.

– Från år 2000 växte vi hela tiden, men från 2008 har det bara gått neråt.

På min fråga vad som hände med kulturjournalistiken under Berlusconis tid svarar Ricci att man frångick fakta och att allt blev åsikter. Italien hade sedan tidigare en usel situation beträffande information såtillvida att 95 procent av befolkningen förlitar sig enbart på information från tv, men nu blev relativismen än värre. Allt blev bara en fråga om tro. Även om forskningen visar att ett vaccin inte är farligt, tenderar människor att tro på vad som sägs på sociala medier. Lara Ricci värderar kultursidornas roll högt:

– De spelar en fundamental roll, är räddningen i medielandskapet. Vad finns kvar om man inte kan fördjupa ämnen, om ingen som har kunskap hjälper oss att se och tänka?

Chiara Fenoglio, som är doktor i litteraturvetenskap och skribent på *Corriere della Sera*s kultursidor, har ett liknande synsätt.

– Som litteraturkritiker måste man förstå texten och sätta in den i ett sammanhang. Komma ihåg att människorna, sammanhangen är viktigare än böckerna.

Men människor läser allt mindre kultursidor nuförtiden, det handlar om ett helt nytt medielandskap. Lara Ricci pekar på problemen med att många av dem som

Italienska tidningar.

FOTO: GETTY IMAGES

skriver på bloggar och sociala medier inte redovisar några källor. En viktig skillnad är att allt som publiceras i tidningar har en ansvarig. Det har inte den information som sprids i sociala medier.

– Vi lägger oss vinn om att ha skickliga, journalister och experter i olika ämnen. Fördjupning kräver mycket arbete, att man läser mycket och sätter in saker i sammanhang.

MEN FINNS DET ett problem också hos publiken? Att de inte läser böcker utan hellre tittar på tv? Både Chiara Fenoglio och Lara Ricci är av den åsikten att barn bör lära sig läsa tidningar i skolan, då kan man lära sig att granska källor på ett bättre sätt.

Alberto Sinisgaglia har en mångårig erfarenhet som kulturjournalist på bland annat dagstidningen *La Stampa* och är också ordförande i journalistfackets Piemonteavdelning. Både Milano och Turin, som är viktiga fästn för stora förlag, ligger i Piemonte. Han betonar att krisen är mycket omfattande. Medieutgivare har skurit i utbudet av alla medieformer, man ersätter inte pensionsavgångar och sänker löner och arvoden kraftigt.

– Inom journalistförbundet ser vi att

andelen professionella journalister nu är under 50 procent. Nu är merparten andra sorters skribenter och publicister, till exempel läkare eller arkitekter. Genom de nya medierna är vägen öppen för alla att skriva, men de får uruselt betalt. Det skapar ett slags skrivfabrik där folk får 3–4 euro per artikel och skribenter tvingas skriva en massa artiklar med allt sämre kvalitet som följd.

Albert Sinisgaglia ser dock en liten pånyttfödelse för den kvalitativa kulturjournalistiken:

– Där finns en tydlig motståndsficka bestående av medborgare som vill gå till tidningskiosken och köpa sin papperstidning.

HAN SÄTTER OCKSÅ sitt hopp till den minoritet som håller fast vid en hög kulturjournalistisk standard, som RAI:s Radio tre. Sinisgaglia hoppas dock på en ökning, även om det ännu ser problematiskt ut på den ekonomiska fronten.

– Vi är så utsatta för bombardemanget från tv och sociala medier och därför har mänskligheten aldrig haft så stort behov av journalister som idag. Att vara journalist är inget som diletanter ska ägna sig åt, avslutar Alberto Sinisgaglia. ✨

Tänk på Tyskland

Om man vill orientera sig om läget i omvärlden är det ibland lätt att få intrycket att Sverige utgör USA:s 51:a delstat. Att det rapporterades extensivt om mellanårsvalet till kongress och senat är förståeligt: makt-, eller snarare, terrorbalansen mellan Vita huset och de lagstiftande institutionerna påverkar även oss som lever norr om polcirkeln.

Mindre begripligt är svenska redaktioners fixering vid de mest, för oss nordbor, obskyra val till olika lokala församlingar i de mest gudsförgätna avkrokarna i USA. Var och varannan seger, för att inte säga nederlag, för republikernas kandidat till sheriff, kantor eller förste vice postmästare i valfritt "shithole-county", för att tala med presidenten, har en tendens att vävas in i den större berättelsen mellan ont och gott som just nu utspelar sig mellan Donald Trump och världens journalistkårer. Så även den svenska.

Erik Thyselius är projektassistent vid Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse.

ÄN MER APART framstår USA-bevakningen om man jämför den med hur lite utrymme som ges åt det tyska språkrummet: den svenska varuexporten till Tyskland uppgick 2017 till 143 miljarder kronor och landet är därmed jämte Norge vår överlägset viktigaste handelspartner. Tyskland är en av de mäktigaste medlemsstaterna i EU och den strid som nu pågår inom kristdemokraterna om vem ska bli Angela Merkels efterföljare kommer att få politiska konsekvenser för hela kontinenten. Med det i bakvudet är det märkligt att inte Tyskland dominerar det svenska nyhetsflödet oftare än det gör.

SR, SvD och DN har visserligen duktiga korrespondenter på plats i Tyskland, men med ett så litet antal personer blir det svårt, ja omöjligt, att ge en heltäckande bild av ett så stort och komplext land. (SVT har kompetenta Europakorrespondenter, men det finns ingen stationerad i Berlin på heltid.)

På de stora redaktionerna i huvudstaden är förkunskaperna om Tyskland inte sällan bristfälliga och man förlitar sig i regel på telegram från engelskspråkiga nyhetskällor (Reuters, BBC, al-Jazira) istället för att gå direkt till den tyskspråkiga källan.

Bristen på förståelse leder till att djupare tendenser och underströmmar i det tyska samhället tenderar att gå under radarn för att sedan plötsligt brisera. Ett exempel är den allmänna svenska mediebilden av förbundskansler Angela Merkel, som gick från att vara en stark och omtyckt ledare till avpolletterad inom loppet av några veckor. För den som följt tyska medier under en längre tid var dock det utbredda missnöjet mot Merkel som person och hennes politik, inte minst inom det egna partiet, ingen hemlighet. Att det blev som det blev efter CDU:s dåliga valresultat i Hessen kom därför inte som någon chock.

ATT BARA SKÄLLA på redaktionerna är däremot inte särskilt konstruktivt (och det finns som sagt undantag). Så vad bör göras? Nyckeln till en bättre förståelse för Tyskland, och på sikt en mer kvalitativ rapportering, är självklart språket. Tyvärr läser allt färre elever ett tredje språk överhuvudtaget – och minst populärt är tyskan. Att Tysk-Svenska Handelskammaren satsar två miljoner kronor på att elever ska läsa tyska är glädjande, men mer behöver göras om inte den allmänna förståelsen för Tyskland ska gå förlorad inom någon generation. Det är inte bara svenska utrikesdeskar som måste lära sig att världen är större än USA. 🌸

I korthet

En okänd historia

På Tudortiden bodde det nästan fyrahundra svarta personer med afrikanskt ursprung i England – och de var inte slavar utan självständiga individer. Det berättar den brittiska historikern Miranda Kaufmann om i sin bok *Black Tudors. The Untold Story* (Oneworld).

Tudoreran är en av de mest omskrivna historiska perioderna. Ändå har detta i princip varit okänt. "Jag hade själv aldrig hört talas om att det fanns afrikanska briter under Tudortiden, trots att jag har läst Tudorhistoria på alla nivåer vid universitetet", säger Kaufmann till *The Guardian*.

I sin bok har hon valt ut tio svarta personer med olika bakgrunder. Vi får bland andra möta en vävlönad trumpetare vid Henrik VIII:s hov, en självständig ensamstående kvinna, en bryggare och en silkesvävare.

"Den svarta delen av befolkningen bodde som andra och arbetade, döptes och begravdes i kyrkan som 'vanliga' briter", skriver Miranda Kaufmann. Med tanke på hur viktig religionen var vid den här tiden visar det att de inte betraktades som utstötta.

När Kaufmann skulle fördjupa sig i ämnet upptäckte hon att det inte fanns något material att hämta hos National Archive, Storbritanniens riksarkiv. Istället har hon letat i lokala arkiv och samlingar landet över.

Hon kom fram till att det åren 1500–1640 levde cirka 360 svarta afrikaner i det brittiska öriket. De kom från Afrika via engelska handelsskepp men också med kungliga entourage tillhörande Katarina av Aragonien – drottning av England 1509–1533 – och Filip II av Spanien, make till Maria I av England 1553–1558. Kungligheterna lät skeppa personer ur slavbefolkningen som fanns i Spanien och Portugal, som då var de största kolonialmakterna. Svarta handelsmän och aristokrater tog sig på egen hand till Storbritannien.

Vad tror då Miranda Kaufmann är anledningen till att det inte har funnits någon nämnvärd dokumentation om de svarta afrikanska briter under Tudortiden? "Historia handlar mycket om vilka frågor du ställer om det förfutna. Historiker har tidigare inte ställt frågor om mångfald som det görs idag", säger hon.

Charlotta E Lindell

Selma Lagerlöf, vänstern i USA och jazzen i Sverige är några ämnen som behandlas i höstens svenska facklitteratur. Avdelningen Recensioner i Axess rör internationell utgivning, men i detta nummer kompletterar vi med 26 av höstens mest intressanta svenska fackbokstitlar.

73 Susanna Birgersson om Joel Halldorfs *Gud – återkomsten. Hur religionen kom tillbaka och vad det betyder*

74 Staffan Skott om Magnus Utviks *Partiet på kant med (v)erkligheten. En historia om solidaritet*

75 Martina Björk om Anna Nordlunds *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna*

76 Blanche Jarn om Mats-Eric Nilssons *Château vadå. Det okända fusket med ditt vin*

77 Martin Lagerholm om Åke Leijonhufvuds *Jag är faktiskt humorist. En bok om Thomas Mann*

78 Dan Korn om Jens Liljestrands *Mannen i skogen. En biografi över Vilhelm Moberg*

80 Axel Odelberg om Jan Romgards *Polarforskaren som strandade i Kina*

82 Henric Borgström om Anders Johnsons *Besvärliga människor. Svenska entreprenörer under 400 år*

82 Erik Hedling om Sara Danius *Om Bob Dylan*

83 Henrik Höjer om Kristina Ekero Erikssons *Gamla Uppsala. Människor och makter i högarnas skugga*

84 Carl Rudbeck om Göran Jonssons *Frihetens blå toner. En berättelse om jazzen i Sverige*

86 Josefin Holmström om Staffan Börjessons *Än flyger aspfjärilen. Om fjärilar och samlande*

87 Bo G Hall om Göran Norrbys *Maktens rivaler. Drottning Lovisa Ulrika, Gustav III, Axel von Fersen och Carl Fredrik Pechlin 1755–1792*

88 Tommy Olofsson om Richard Pleijels *Om Bibel 2000 och dess tillkomst. Konsensus och konflikt i översättningsprocessen inom Bibelkommissionens GT-enhet*

89 Martin Neuding Skoog om Peter Ullgrens *Breven som inte kom fram. Karl XII:s soldater i Norge 1716–1718*

90 PJ Anders Linder om Lars Vargös *Bashô – Blommornas, fåglarnas och månens poet*

91 Jakob Sjövall om Åke Lundqvists *Krigets sorgebarn. Om 1920-talets europeiska idéromaner*

92 David Andersson om Henrik Berggrens *Landet utanför. Sverige och kriget 1939–1940*

93 Adam Cwejman om Maciej Zarembas *Huset med de två tornen*

94 Karin Pihl om Anders Bollings och Erik Esbjörnssons *Miljardlyftet. Så förändras världen av ett växande Afrika*

95 Katrine Marçal om Karin Henrikssons *Vänstern i USA*

97 Torbjörn Elensky om Fredrik Sjöbergs *Mamma är galen och pappa är full. En essä om slumpen*

98 Åsa Karlsson om Leos Müllers *Sveriges första globala århundrade. En 1700-talshistoria*

99 Anna Victoria Hallberg om Per Rydén och Jenny Westerströms *Svenska Akademiens modernisering 1913–1977. Under Karlfeldts, Hallströms, Österlings & Gierows tid*

100 Alfred Sjödin om Monica Lauritzens *Karl Warburg. Den varsamme vägvisaren och Kjell Espmarks Martin Lamms ögonblick*

102 Lars Anders Johansson om Per I Gedins *När Sverige blev modernt. Gregor Paulsson, Vackrare vardagsvara, funktionalismen och Stockholmsutställningen 1930*

Religionen har blivit synlig igen

TEOLOGI

Joel Halldorf är en person jag ständigt diskuterar med. Någon gång på sociala medier och bara undantagsvis ansikte mot ansikte – för de flesta diskussionerna äger rum inuti mitt huvud. Tack vare hans nästan osannolika produktion av artiklar, böcker, poddar och framträdanden i olika forum finns det alltid något att pröva, utmanas av, rynka ögonbrynen åt, inspireras av, stillsamt reflektera över och framförallt: lära sig. Ibland talar han till kristna ledare, ibland riktar han sig till alla kristna, ofta framför han åsikter med argument som även icke-religiösa ska kunna gå med på. Boken *Gud – återkomsten* hör till den sista kategorin. I vanlig ordning blir jag, en inbiten lutheran, både förtjust och lite fundersam.

I bokens första del vederläggs sekulariseringsteorin, den som säger att religiositet smälter bort i takt med moderniseringsprocessens fortskridande. I Sverige faller visserligen medlemstalen i de flesta samfund, men inte blir folk rationella ateister för det. Föreställningar om reinkarnation, om en högre kraft som man kan kalla Gud om man vill, förekom

mer ymnigt. 30 procent av svenskarna säger sig tro på horoskop! Genom migrationen får vi fler katoliker, ortodoxa och muslimer. I världen betecknar sig 84 procent som religiösa, och trenden är uppåtgående. ”Gud är tillbaka – och här för att stanna”, utbrister Halldorf triumferande. Vi befinner oss i ett postsekulärt tillstånd.

Det betyder att religionen har blivit synlig igen. Vi har blivit blinda för de kristna inslagen i vår kultur. Men genom nya religioners, framförallt islams, inträde i Sverige har vi återigen fått syn på och blivit medvetna om hur det religiösa genomsyrar vårt samhälle.

Jag har blandade känslor inför utropandet av det postsekulära tillståndet. Å ena sidan känner jag mig, som kristen, inte automatiskt mer hemma i en värld full av troende muslimer och hinduer än i en värld huvudsakligen befolkad av ateister. Religion, vilken som helst, är inte ett kitt människor emellan. Kanske i teorin, i praktiken är det ofta precis tvärtom. Religiösa minoriteter förföljs av religiösa

Kyrkan och dess spegelbild.

FOTO: MATS ANDRÉN/SCANDINAV BILDBYRÅ

majoriteter, inte minst i den muslimska världen.

Å andra sidan gläder det mig om religionens nya synlighet innebär att det skapas utrymme i offentligheten för samtal om de existentiella frågorna, också utifrån ett klassiskt kristet perspektiv. I våras skrev John Sjögren i *Svenska Dagbladet* att det är avgörande för kristen tro att Jesus faktiskt utförde de mirakel som evangelisterna berättar om. Jag föreställer mig att den artikeln knappast hade publicerats för 10 eller 20 år sedan.

I resten av boken välter Joel Halldorf omkull det paradigm som gör religion och religiösa människor till ett kluster av problem att på sin höjd tolerera. Religion ger människor det som den liberala demokratin aldrig kan erbjuda: en djupare mening med tillvaron, gemenskap och tillhörighet. Samfunden ingår i det som Halldorf kallar ”det demokratiska ekosystemet”. Historiskt var frikyrkorna ett slags prototyp för den nationella demokratin. Här, liksom i arbetarrörelsen och nykterhetsförbunden, tränades medlemmarna att sammanträda, att föra protokoll, att upprätta, följa, och under ordnade former ändra sina egna stadgar. De lärde sig att ta lika rösträtt för given. Idag fostrar samfunden medborgarna i något minst lika viktigt när vi i församlingarna lär oss att stå ut med folk som betar sig konstigt, som vi tycker har missuppfattat det allra mest grundläggande i tillvaron, som ger kyrkan dåligt rykte och så vidare. Mycket gagneligt också för demokratin.

Detta kan sekulära humanister och nitälskande ateister behöva höra, men själv värjer jag mig lite för ett så instrumentellt religionsförsvar. Det talar in i en kontext där Svenska kyrkan räknar antalet döpta barn och frikyrkogudstjänster handlar om hur deras församlingar ska växa. Där trons kärna kallas för ”dogmer” och blir sekundär medan föreningsivern, den mänskliga gemenskapen och det diakonala arbetet görs till huvudsak. Det är kanske bra för demokratin. Men, undrar lutheranen, är den självförståelsen bra för kyrkorna? ✨

Susanna Birgersson

GUD – ÅTERKOMSTEN
HUR RELIGIONEN
KOM TILLBAKA OCH
VAD DET BETYDER
JOEL HALLDORF
Libris förlag

Lars Werner och CH Hermansson.

FOTO: RAGNHILD HAARSTAD/TT

fortsätter: "När jag gick igenom min pärm med gamla klipp från tiden i VPK ser jag att flera gamla medlemmar efter murens fall menar att 'vi visste inte hur det var ställt', precis som vissa [tyskar] sa efter andra världskriget. Eller att man inte förstod omfattningen eller vidden av övergreppen i dessa stater. För mig är detta obegripligt."

Under diktaturtiden sjönk produktiviteten i Tjeckoslovakien. De besvikna arbetarna reagerade mot varubrist och förtryck med metoden "go-slow". Men VPK förklarade i sitt program vid sin kongress i maj 1987 att "socialismen som ekonomi uppvisar storslagna resultat när det gäller att resa länder ur underutveckling och fattigdom till industrialiserade välfärdsstater". Ordet välfärd i detta sammanhang är ett hän.

Levnadsstandarden i diktaturerna i öst var ett mycket sorgligt kapitel. Jag reste ibland som tolk med delegationer och enskilda besökare. Deras reaktion inför Sverige var: "Ni lever ju i den förverkligade kommunismen" – det vill säga det blivande paradiset som de utlovades av de egna regimerna och som de aldrig fick se röken av.

I mina böcker *Liken i garderoben* och den dubbelt så långa *Liken i garderoben lever än* finns många exempel på SKP/VPK/V:s lojalitet mot Sovjetunionen och utdrag ur Janne Josefssons avslöjande intervju med VPK-ledaren Lars Werner, där denne slingrar sig inför dokumentation av hans samröre med diktatorerna i öst.

Vid Vänsterpartiets hundraårsjubileum 2017 hävdade man: "100 år av vänsterpolitik är 100 år av internationell solidaritet." "Det borde vara hundra år av vänsterpolitik är hundra år av stöd till förtryck", säger Barbara Seltman. Hon flydde från Tjeckoslovakien och hennes man Joachim från Östtyskland – han var soldat i DDR:s Volksarmee, har suttit i fängelse i både DDR och Polen efter misslyckade försök att fly. ✨

Staffan Skott

100 års stöd till förtryck

HISTORIA

Vad har det funnits kvar i Vänsterpartiet av arvet från den odemokratiska stalinismen? Mer än vänsterpartisterna vill låtsas om. Om detta berättar Magnus Utvik i sin nya bok *Partiet på kant med (v)erkligheten. En historia om solidaritet*. Utvik följer partiets relationer till broderpartier i de gamla diktaturerna i öst, en analysmetod som ger mycket goda resultat.

Beroendet av Sovjetunionen var tydligt under de år då det var en del av Komintern, den kommunistiska internationella, där alla kommunistpartier var underordnade Moskva och den verkliga partiledaren var Josef Stalin. Komintern upplöstes under andra världskriget.

Vid VPK:s kongress 1977 skulle ett demokratimanifest antas. Den sovjetiska delegationen protesterade och manifestet sköts på framtiden. Ett utländskt parti tilläts bestämma ett svenskt riksdagspartis politik.

Manifestet antogs först vid kongressen 1981, då inget broderparti från östra Europa var inbjudet. Vid samma kongress lade Per Kågeson och andra fram motioner beträffande partiets relationer med broderpartierna. Kågeson berättar i Utviks bok: "Frågan hade vuxit i betydelse sedan invasionen i Afghanistan och händelserna i Polen. Partiledningen försökte balansera sin syn med att stödja utvecklingen, vad det nu betydde, och samti-

digt stödja socialismen. Det fanns inget tydligt stöd för Solidarnosc/Solidaritet men heller inget avståndstagande." Hans motion och yttranden som ville få VPK-kongressen att avbryta relationerna med diktaturerna i öst avlogs: "Det var en förkrossande majoritet för att upprätthålla förbindelserna. Jag gissar att det var 75 % som röstade emot mina förslag och 25 % för", berättar han.

CH Hermansson läxade sedan upp Kågeson i en artikel i partiets teoretiska tidskrift *Socialistisk debatt*: "Kågeson driver tesen att endast ett brytande av förbindelserna med SUKP kan ställa partiet på rätt bog. En sådan åtgärd anser jag skulle vara olycklig av många skäl. En riktigare politik för partiet är istället att mera bestämt fullfölja den linje vi slog in på 1964, nämligen att utvidga våra förbindelser så att de inbegriper partier ur arbetarrörelsens alla grenar i de olika länderna."

Problemet med Hermanssons resonerang var att inga partier, marxistiska eller antimarxistiska, som motarbetade det styrande kommunistpartiet i de socialistiska länderna, var tillåtna.

Kågeson lämnade partiet 1982, "för att KU [Kommunistisk ungdom] var så prosovjetiska, den nya generationen var ännu värre än den gamla. De gick hela tiden på partiledningens linje, så där fanns inget att hoppas på." Kågeson

PARTIET PÅ KANT MED (V)ERKLIGHETEN
EN HISTORIA OM
SOLIDARITET
MAGNUS UTVIK
Carlsson Bokförlag

Ensidig bild av Lagerlöf

LITTERATURHISTORIA

Det är ett sammanträffande att filmen om den unga Astrid Lindgren går på biograferna samtidigt som Anna Nordlunds biografi *Selma Lagerlöf. Sveriges modernaste kvinna* ligger på bokhandelsdiskarna. Båda verken utgör försök att skildra våra mest berömda författarinnor som kvinnor som hjältemodigt stred mot sin samtid.

I *Unga Astrid* låter den tonåriga Astrid Ericsson, "Vimmerbys Selma Lagerlöf", sin långa fläta falla för saxen. Trettiofem år tidigare gjorde den riktiga Selma Lagerlöf, då lärarinna i Landskrona, det samma. På ett av fotografierna i det fantastiska bildmaterialet (framtaget av fotograf Bengt Wanselius) ses en kortklippt Lagerlöf. När Astrid Lindgren trotsade förlegade konventioner med sin symboliska handling följde hon samtidigt tjugotalets mode. När Lagerlöf var ung fanns inget sådant mode.

Det ligger något upphöjt i att vara före sin tid. Och visst var Selma Lagerlöf det. Hennes hängivna engagemang i kvinnosaksrörelsen är förstås ett självskrivet inslag i en bok som denna. Hennes homosexuella relationer likaså. Vad som kanske inte har framkommit tidigare, men som Nordlund lyfter fram, är Lagerlöfs

företagsamhet och målmedvetenhet och med vilken självklarhet hon uttryckte sin egen storhet.

Hon ville gärna vara först med det senaste. Hon såg till att ekipera sig i toppmoderna kläder, gärna från Stockholms främsta modehus. Hon var bilägare och förstod tidigt att använda radion för uppläsning av sina texter. När filmen kom var det Lagerlöfs romaner som omsattes till det nya mediet av den svenska filmens pionjärer Victor Sjöström och Mauritz Stiller.

Som framgick redan av Anna Nordlunds avhandling (*Selma Lagerlöfs underbara resa genom den svenska litteraturhistorien 1891–1996*) från 2005 var Lagerlöf en litterärt nyskapande och djärv konstnär. I föreliggande biografi anlägger Lagerlöfforskaren ett socialhistoriskt och feministiskt perspektiv på några skönlitterära verk, vilka sägs ha fungerat som inlägg i en aktuell debatt. *Tösen från Stormyrortorpet* och novellen *Luftballongen* från 1908 läses som kritik mot den rådande äktenskapslagstiftningen. Majorskan i *Gösta Berlings saga* (1891) benämns som en av de litterära kvinnor "som avspeglar kvinnors begränsade livsvillkor" när hon som Värmlands mäktigaste kvinna kastas ut från Ekeby och på grund av "bristen på gift kvinnas äganderätt" blir tvungen att tigga.

Men det är med en känsla av att något väsentligt fattas som jag läser den nya Lagerlöfbiografin. I *Antikrists mirakler* (1897) läser Nordlund in Micaelas projekt att bygga järnväg som en föredömlig kamp mot sociala orättvisor. Hon tolkar också skildringen av kvinnornas arbete inom ett traditionellt manligt gebit som en protest mot Ellen Keys särartsfeminism. Det kan tyckas vara en rimlig läsning, om man bortser från att Lagerlöf ironiserande över järnvägen ("det heliga Etna [...] längtar efter två långa band för att förhöja sin skönhet, två långa smala band av järn vill hon fästa vid sin mantel"), eller att munken Gondos fördömda kvinnornas världsliga arbete. I samma roman hyllas dåvarande påven Leo XIII ("den gamle påven, som är den visaste av alla, som nu leva") – han som i sin hyllning av auktoriteter och sitt fördömande av socialismen som en dödsbringande pest var konservativ även med den tidens mått mätt.

Ett annat modernt drag som Nordlund nämner är det faktum att *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906–1907) var den första svenska bok med singularformer på alla verb i repliker. Men även om Selma Lagerlöf redan två år efter stavningsreformens införande lät revidera sina tidigare böcker, var det med tvekan hon strök pluralformerna i den nya läroboken. Vad som inte framkommer i biografin är att det var beställaren av verket, >>

skolmannen Alfred Dalin, som framförde detta som ett önskemål. I ett brev till Valborg Olander beklagar Lagerlöf detta: "Mycket tråkigt med singularis i verberna. Jag hoppas innerligt att Dalin må säga nej. Annars får jag väl ge med mig. Jag måste ju ha stöd af de moderna." Här definierar hon sig alltså inte som en av de moderna, utan anpassar sig för att vara dem till lags.

Den ende i *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* som får behålla plural i tal är kungen själv. Annars är kungen nedtagen från sin piedestal, något som Nordlund gör en poäng av. Dels agerar han sagofarbror i form av dåvarande kung Oscar II, dels springer han runt i Karlskrona som "bronskarlen" Karl XI och kallas vanvördigt "långläpp" av lille Nils. Som den liberal hon var kan man förvänta sig att hon gärna såg en inskränkning av kungens makt. Men i brev från februari 1914, (ej omnämnda i biografen) till Sophie Elkan och Valborg Olander framkommer något annat. När den liberala regeringen tvingades att avgå efter kungens borggårdstal i samband med bondetåget, tog Lagerlöf, om än aldrig officiellt, parti för kung Gustaf V mot statsminister Karl Staaf. Hon hoppades att den konservative Sven Hedin skulle försvara kungen. Hellre än kungen hade hon dock önskat drottning Victoria som regent ("hon har de rätta tagena i sig"), men fortsätter: "Det finns bara en man, som jag i denna stund skulle önska i spetsen för landet och det är prins Karl [...] Han står där så mogen och präktig, enkel och ärlig, en man."

Samtidigt är hon, som så ofta, ambivalent. Sin vana trogen skärskådare hon sakens olika sidor och väger dem för och emot. Hon förklarar själv sin klivenhet till Bondetåget med att hon är sprungen ur två olika släkter: löjtnantsdottern Lagerlöf "ropar bravo till allt som sker", medan det av henne som kommer från modernet kallar upproret för "vansinne och spår att det skall ta en ända med förskräckelse". För Selma Lagerlöf är sällan något svart eller vitt. Det är *både och*. Biografen hade blivit mer läsvärd om denna komplexitet hade belysts i högre grad – men då hade å andra sidan syftet gått förlorat.

De rasbiologiska och nationalistiska inslagen i *Charlotte Löwensköld* (1925) blir ett problem för Nordlund. Om romanens titelperson sägs att det i henne flyter "gammalt svenskt adelsblod, och i hennes själ bor den rätta, svenska viljan, den ädla, stolta viljan,

som inte frågar efter ett nederlag, utan springer upp med obruten spänstighet till ny strid". Här lyckas dock Nordlund återrädda Lagerlöf genom att hänvisa till en episod när Charlotte skall adoptera ett barn och "inför raden av baron Adrian Löwenskölds äktsvenska små adelsdöttrar vämjs över de fem flickornas bleka, blåögda, rundhyllta fulhet" (Nordlunds ord). Istället väljer hon en "tattarunge", som hon finner bland tjänstefolket i köket. Lagerlöfs levnadstecknare har också vaskat fram ett brev till rasbiologen Herman Lundborg, i vilket Lagerlöf sägs vända sig emot "hans idé om rena raser och framhåller sig själv som allt annat än en äktsvensk kvinnotyp". I sammanhanget kan nämnas ett brev till en av Herman Lundborgs patienter, en viss Ida Bäckman, som Selma Lagerlöf idkade en långvarig men problematisk vänskap med. I det brevet (23/11 1911, ej omnämnt i biografen) uppmanar Lagerlöf fröken Bäckman att avstå från antisemitism när hon träffar judinnan Sophie Elkan. Det låter bra, tills hon lägger till: "Ni vet väl att de gamla göteborgska judesläkterna äro en sorts aristokratie och inte behäftade med de obehagliga judiska egenskaperna." Även om ett sådant uttalande är stötande gör det inte Selma Lagerlöf till en sämre författarinna eller mindre intressant person.

Ett liknande drastiskt och för vår tid opassande uttalande refererar Nils Afzelius i sin bok *Selma Lagerlöf – den förgelseväckande* (1969). Han berättar att Lagerlöf vid en bjudning 1936 skall ha uttalat sig nedlåtande om Elin Wägners senaste bok. När Afzelius försökte invända protesterade hon: "Kvinnor har inte sinne för stil." Detta sades av en kvinna som aktivt arbetade för att gynna kvinnliga författare.

Lagerlöf är alltså svärfångad. Det är ett omöjligt projekt att pressa in henne i en form gjuten för vår tidsanda. Vi sena tiders barn glömmar att även hon var ett barn av sin tid. Att tvätta bort stämpeln av traditionell sagotant är visserligen lovvärt, men att skapa en 2000-talsmäniska av henne är lika enögt och tendentiöst. Visst var Selma Lagerlöf modern.

Men också omodern. ✨

Martina Björk

SELMA LAGERLÖF
SVERIGES MODERNASTE
KVINNA
ANNA NORDLUND
Bokförlaget Max Ström

Titta djupt i glaset

VIN

Tro inte att vinet kommer från ett slott bara för att det står *château* på etiketten, förmanar Mats-Eric Nilsson i sin nya bok *Château vadå. Det okända fusket med ditt vin*. Tro inte att flaskan – och framförallt inte boxen – innehåller mycket mer än en kemiskt specialdesignad alkoholisk för okunniga målgrupper. Och lita för Guds skull inte på vinskribenterna.

Min första impuls är att hålla ut mitt vinförråd. Just det rödvin jag alltid har hemma lyfter Nilsson gång på gång fram som ett praktexempel på vad man får när en ohelig allians av storindustri och listiga pr-människor köper in undermålig druvjuice och blandar, gasar, centrifugerar, termovinifierar, försurar, sockrar, gelatinbehandlar och färgar fram något som till slut går att sälja med mörkdande reklam.

Nog blir man mer sugen på ett mer autentiskt vin än ett som har skapats med specialdesignade jästkulturer, ekspån och tillsatt socker efter Systembolagets offertförfrågningar. Samtidigt ger Nilsson ibland uttryck för en överdriven misstänksamhet mot storföretag och industri i allmänhet. I *Château vadå* är de naturliga processerna alltid bra och de industriella dåliga. Varumärkesbyggande är en smutsig verksamhet och anpassning efter massans smak är att sälja ut sig.

Men är det verkligen alltigenom

Med blicken på glaset.

FOTO: JOHNER

dåligt att industrin har utvecklat metoder för att göra även dåliga druvor till ett vin som är drickbart, eller till och med gott? Är det verkligen så illa om fatsmaken kommer från ekspån istället för ekfat? Det kanske inte blir det bästa tänkbara vinet. Men ärligt talat, hur många i ett land med Sveriges alkoholskatter hade haft råd att dricka vin överhuvudtaget om bara de finaste vinerna med de dyraste tillverkningsprocesserna vore välkomna i hyllorna?

Samtidigt skulle det förstås vara trevligt att ibland kunna dricka ett vin som man vet är spontanjäst och fritt från tillsatser. Systembolaget har inga planer på att vara behjälpligt på den punkten, påpekar Nilsson mot slutet av boken, när den har glidit över i en kampskrift för naturviner. Att den som är intresserad av exempelvis naturvin skulle få använda sin expertis till att öppna en egen affär kommer förstås inte heller på fråga.

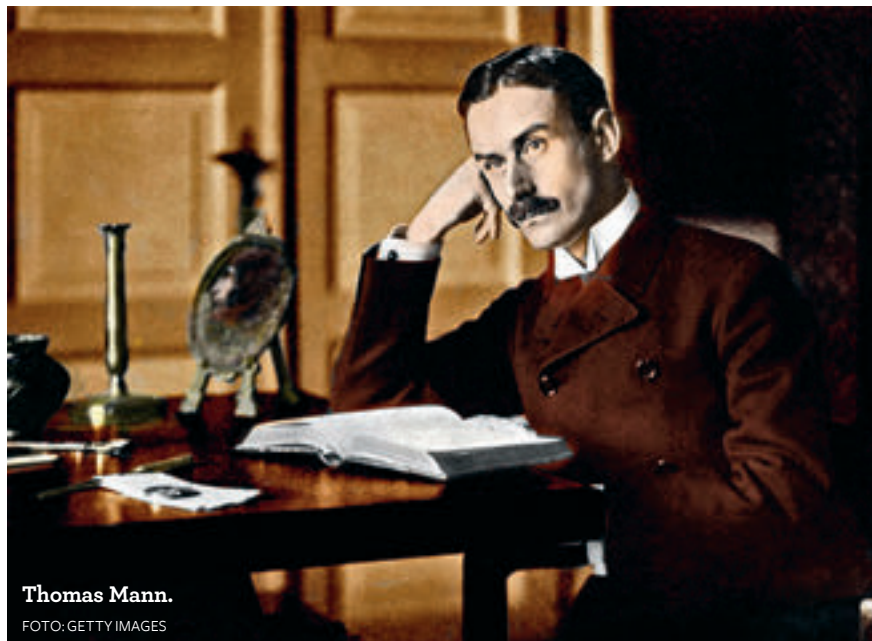
I brist på bättre expertis får vi konsumenter helt enkelt titta djupt i glaset själva, och när det gäller vinkunskap har *Château vadå* en hel del att bidra med. Som balanserad beskrivning

av en vinbransch i utveckling är den inte mycket att hänga i julgranen, men som folkbildningsinsats har den sitt värde. 🍷

Blanche Jarn

CHÂTEAU VADÅ
DET OKÄNDA FUSKET
MED DITT VIN
MATS-ERIC NILSSON
Ordfront

Thomas Mann.

FOTO: GETTY IMAGES

Den muntre Thomas Mann

LITTERATURHISTORIA

Hur skriver man en ny bok om en diktare som redan är föremål för tiotusentals publicerade titlar? Att det i fallet Thomas Mann förvisso ännu är möjligt att kombinera den heltäckande biografien med nedslag i specifika huvudmotiv, är exempelvis Hermann Kurzkes enastående *Thomas Mann. Das Leben als Kunstwerk* (1999) ett exempel på. Kurzke belyser hur Mann ständigt iscensatte sig själv i en oupphörlig växelverkan mellan konsten och livet. "Där jag är, är den tyska kulturen", löd en av hans symptomatiska formuler; en självbild värdig en "Goethes ståthållare på jorden".

Man kan också, som Åke Leijonhufvud, återknyta till den lika elementära som vitala förbindelsen mellan diktare, text och läsare, genom att skriva en till formatet mer anspråkslös men desto mer innerlig och personlig betraktelse över författarskapet i stort. Kurzkes teman är implicit närvarande även hos Leijonhufvud, även om titeln skvallrar om en helt annan infallsvinkel: *Jag är faktiskt humorist. En bok om Thomas Mann*. Rubriken är ett citat av Mann själv, tillika en påminnelse om att allvarsamma och svåra ting hos honom gärna får vägas mot och kanske rentav upphävas av den

milda ironins och försonande humorns triumf. Denna hållning speglar dessutom de livslånga spänningarna mellan å ena sidan den aristokratiskt intellektuelle och statsmannalike nationaldiktaren, och å den andra "den lekfulle, skälmaktige, varmt ironiske Thomas Mann".

I åtta huvudkapitel ägnar sig Leijonhufvud åt personliga och, bör man tillfoga, utpräglat biografiska närläsningar av Manns mest berömda skönlitterära verk, med just humorn som stilmedel och livshållning i brännpunkten. (Manns politiska och kulturkritiska författargärning – imponant även den – rymmer inte inom den rubricerade tematiken). I kronologisk ordning återknyter vi här bekantskapen med genombrottsromanen *Buddenbrooks* – med fokus på Manns finstämda porträtt av den bedårande och levnadsstarka Tony Buddenbrook – och de tre berömda novellerna *Tonio Kröger*, *Döden i Venedig* och *Mario och trollkarlen*. Vidare följer mästerverket och den dialektiska idéromanen *Bergtagen*, där den bullrigt uppsluppne och Falstaffliknande Pieter Peeperkorns uppdykande i romanens elfte timme återigen erinrar om humorns balanserande funktion. Och slutligen den väldiga tetralogin *Josef och hans bröder*, Goethe-romanen *Lotte i Weimar*, den demoniska totalromanen *Doktor Faustus* samt den porlande pikaresken och svanesången

>>

Svindlaren Felix Krulls bekännelser, genom vilken Mann ju verkligen gjort sig förtjänt av epitetet humorist.

Leijonhufvud resonerar om den munterhet "som förenar och överbrygar också de motstridiga krafterna i hans romangestalters inre", om den ironi och det "jämmodets ideal" (Olle Holmberg) som även i de motivmässigt mörkaste och tyngsta avsnitten hindrar honom från att hemfalla åt tragödens patetik. "De stora livsfrågorna, vårt förhållande till livet och döden och till sist till Gud låter sig alltså inte besvaras med annat än ett muntert avfärdande", sammanfattas Manns litterära och andliga credo. En trosövertygelse han delar med Shakespeare, skulle man kunna tillägga, vars gestalter ju förtvivlat larmar och gör sig till på livets tiljor under sin upphovsmans milt ironiska överinseende.

Det är överlag en mycket fin och insiktsfull bok Leijonhufvud har skrivit, även om titeln är en smula missvisande, och inte bara för att de tre ovannämnda novellerna snarare utmärks av sin relativa *brist* på humor och skämtlynne. I genomgångarna behandlas i lika hög grad den klassiska inre konflikten mellan borgerlighet och konstnärskap, liksom Manns livslånga förmåga att i sina verk maskera och subtilt smussla in sina undertryckta homoerotiska böjelser. Rekapitulatio- nerna av verkens händelseförlopp och de pedagogiskt klagörande tankegångarna utgör sammantaget en förträfflig introduktion till Manns liv och avancerade romanvärld. Bokens handfull onödiga upprepningar förlåter man därför gärna Leijonhufvud.

Någon hejdlös Rabelaihumorist var Thomas Mann förvisso inte. Men Leijonhufvud har förtjänstfullt lagt ut texten om den charmanta spiritualiteten och den försonliga ironin som stilgrepp och humanistisk grundprincip, som Mann delar med några av sina mest älskliga romangestalter. ✨

Martin Lagerholm

**JAG ÄR FAKTISKT
HUMORIST**
EN BOK OM
THOMAS MANN
ÅKE LEIJONHUFVUD
Daidalos

Vilhelm Moberg.

FOTO: TT

Moberg tålde inte beröm

LITTERATURHISTORIA

Det finns en Vilhelm Moberg för snart sagt varje tillfälle och åsikt. Henrik Arnstad läser hans text "Att stå det onda emot" på en demonstration mot nazism, medan alt-right-högerns sajt *Motpol* har en essä utifrån hans text "Svensk strävan". Nyliberaler har sin Moberg, republikanerna sin och ateister har sin. Redan under sin livstid fick Moberg uppleva hur han förvandlats till hembygdsrörelsens förgrundsgestalt i Småland, ofta hyllad av dem som några

årtionden tidigare för Smålands äras skull hatade det han hade skrivit.

Det fanns få saker som gjorde Vilhelm Moberg så spirituell som kritik. Han kunde vrida motståndarens argument genom medvetna missuppfattningar och ordmärkeri. Men när han blev hyllad och uppskattad kunde han istället bli riktigt arg. Därför är det beröm när jag hävdar att hade Vilhelm Moberg levat idag skulle han ha blivit rasande över Jens Liljestrands biografi *Mannen i skogen*. Att Liljestrand visar att Moberg var notoriskt otrogen, att han trots sin glödande antinazism uttryckte

sig antisemitiskt långt efter Förintelsen, att han hade psykiska problem, att han gjorde bort sig i Kejneaffären och att han visade rent diktatoriska fasoner, hade han kanske förlåtit. Men att Liljestrand medryckande, fängslande och ytterst kunskapsrikt skildrar honom som den store konstnär och människa han var, det hade Moberg aldrig klarat av. Han var, skriver Liljestrand, "en författare som var en mästare i att hantera svårigheter men stod handfallen inför sin egen framgång".

Det är ett sådant nöje att följa Liljestrand i Mobergs fotspår att jag lätt glömer bort att det är en fackbok och inte en roman jag läser. Han vänder på varje sten och när det visar sig att under den vända stenen ligger där en annan, vänder han också på den. Boken innehåller därför mängder med uppgifter som strängt taget inte har med Moberg att göra, men Liljestrand inser med rätta att det just är dessa sidospår som bär fram en bra berättelse, som sätter huvudpersonen i sin samtid och miljö. Han har besökt alla platser där Moberg verkade, från platsen för det lilla soldattorp där han föddes, till platsen för lyxvillan med utsikt över Lago Maggiore i schweiziska Ascona, som Moberg byggde och bebodde under 1960-talet. Båda husen är numera rivna. När man tänker på att det är samma människa som bodde i den grå ryggåsstugan i de småländska skogarna och i villan av marmor i Schweiz svindlar perspektiven.

I avsnittet om Vilhelm Mobergs olycksaliga inblandning i rättsröteaffärerna under 1950-talet – ett ämne som jag själv har forskat i och där Liljestrand refererar till mig – har jag en del invändningar. Det skulle säkert glädja en och annan knappolog om jag redovisade dem, men det tänker jag inte göra. Den bok som inte innehåller några fel eller misstag är ännu inte skriven och det är meningslöst att vara småaktig.

Däremot har jag en annan anmärkning, därför att den har så mycket att säga oss. Liljestrand skriver om Mobergs första barndomshem: "Den gamla soldatstugan låg på Moakullen, en liten backe mitt inne i skogen omgiven av några enstaka åkerlappar men i övrigt orörd natur."

Liljestrand har besökt platsen och läst alla tillgängliga skildringar. Det har jag inte gjort. Men ändå vågar jag påstå att det inte alls var en i övrigt orörd natur som omgav soldattorp. Bortsett möjligen från en och annan otillgänglig strandremsa mellan ett stup och en sjö och liknande platser torde det sena 1800-talets Småland inte ha haft så mycket som en kvadratmeter orörd natur. Det var en skog som betades av kreatur, där gläntor

slogs med lie, där björkris bands till kvasar och vispar, granrötter och hasselslador blev band och där träd avverkades till både timmer och ved. Detta vet givetvis Liljestrand och orden har väl tillkommit av tanklöshet, men just därför är de viktiga. De visar nämligen på en romantiserad syn på naturen. Så gott som all natur är påverkad av människan, men det finns en romantik där den orörda naturen ses som finare.

Vilhelm Moberg var också en romantiker. Men som den motsägelsefulla människa han var kunde han också reagera med upprördhet mot andras romantiserande. Romantik och kärlek hör ju samman och den romantik som byggs på kärlek kan vara vacker, men kärleken är ofta blind. När man utgår från en förljugen bild av verkligheten är det lätt att gå vilse. Liljestrand ger många exempel på hur Mobergs historiska skildringar är otroliga. Det klassiska exemplet har just med oviljan till romantisering att göra, nämligen då Ulrika i Västergöhl i *Utvandrarna* säger till kyrkvärden att han kom hem till henne "mä riksdalerna i ena handen och kuken i den andra". Moberg har uppenbart medvetet velat skapa en oromantisk skildring av Småland vid 1800-talets mitt, men orden kritiserades starkt med invändningen att så skulle Ulrika knappast ha uttryckt sig på en husandakt med barn närvarande. När Moberg angrep sina kritiker framställde han det dock så som att alla var bigotta, när det i verkligheten var så att den bigotte Ebbe Reuter Dahl stod ganska ensam med sin kritik.

När jag var barn på 1970-talet hade vi varit på vintersemester i vår stuga i de norska fjällen. Vi hade skidat till parkeringsplatsen och höll på att packa bilen. På åsen ovanför parkeringsplatsen låg en gammal fäbod och i stugans dörr uppenbarade sig en gammal man, som mycket långsamt, stödjande sig på en käpp, närmade sig. Egentligen var vi klara att resa, men det var uppenbart att den gamle ville oss något, så pappa drog medvetet ut på packandet och gick sen den gamle till mötes. Han ville bjuda in oss på en kopp kaffe. Vi hade en lång bilresa framför oss och hade inte räknat med denna förseening, men min pappa hade alltid prioriteringarna klara i en situation som denna. Det var viktigare att besöka de ensliga åldringarna på Steinstölen än att komma hem i tid.

Normalt skall ingen bo på en gammal fäbod året om. Fäbodarna är för sommarbruk. Men det gamla paret hade flyttat dit upp när

bilvägen byggdes, för de vantrivdes på gården som varit deras, sedan svärsonen tagit över och moderniserat driften. Det var givetvis en ironi att det var tack vare moderniteter som den nya vägen och dess telefonledning som de kunde leva gammaldags långt uppe till fjälls, långt från folk. Även om bilvägen innebar trygghet om något skulle hända klarade de sig själva utan den. Haldis på Steinstölen åkte den långa vägen längs fjällsidorna ner till dalen på sina gammaldags skidor med bara en stav, klädd i långkjol med förkläde, ryggäck, huckle och med solglasögon. Solglasögonen på en gestalt som för övrigt var som en symbol för det gamla visade än en gång modernitetens ironi, eftersom det var moderniteten som möjliggjorde det gamla. Hennes make när han långsamt närmade sig oss den där vinterdagen var som en syn av den gamla tidens envisa kvardröjande i nutiden.

Vilhelm Mobergs romaner *Långt från landsvägen* och *De knutna händerna* skildrar hur Adolf i Ulvaskog kämpar för sin lilla gård och så småningom mot tiden, medan omgivningen blir modern. Den ensamme kan inte vinna en sådan kamp. Både gården och Adolf förfaller och varken den förfallna gården eller den vresige gubben är den gamla tiden så som Adolf hade velat ha den. Kluvenheten, viljan till modernitet och fascination för det gamla, präglade Moberg och hela hans författarskap. Delvis citerande sig själv ur doktorsavhandlingen *Mobergland* (2009) formulerar Liljestrand den Sverigebild Moberg skapade och som har blivit symbolen för det moderna Sverige:

Den än idag rådande nationalkänslan består av allt som finns i utvandrarserien, en komplex sammansmältning av naturmystik och landsbygds- och bonderomantik å ena sidan och modernitet och antinationalism å den andra. Svensken sätter pris på allt som är osvenskt, internationellt, progressivt och fräscht – samtidigt som hon i sitt innersta trår till den röda stugan i det orörda landskapet, med utedasset, den vedeldade bastun och det ensamma nakenbadet i sjön.

Den romantiken är vi alla en del av, till stor del tack vare Vilhelm Moberg. ✨

Dan Korn

MANNEN I SKOGEN
EN BIOGRAFI ÖVER
VILHELM MOBERG
JENS LJLJESTRAND
Albert Bonniers förlag

Johan Gunnar Andersson.

FOTO: TT

Svenskars ledande roll i Kina

IDÉHISTORIA

Vid den Antarktiska halvöns spets finns en ö som heter Andersson-ön. Namnet är ett minne från Otto Nordenskjölds Antarktisexpedition 1901–03. Ön är uppkallad efter Nordenskjölds forskningsledare, geologen Johan Gunnar Andersson. Han och två andra expeditionsmedlemmar satt strandade där i nästan ett år, sedan expeditionens fartyg *Antarctica* hade skruvats fast i packisen och förlist.

Under den ofrivilliga exilen ägnade sig den energiske Andersson inte bara åt att

överleva den stränga antarktiska vintern, han samlade också geologiska prover och växtfossil som visade att Antarktis en gång hade varit beläget på varmare breddgrader. Fynden användes senare som bevis för kontinentaldriftsteorin, alltså att kontinenterna i det förflutna hängt samman men sedan glidit isär.

Nordenskjölds havererade expedition var Anderssons andra som polarforskare. Han hade tidigare deltagit i en expedition kring Svalbard. Polarforskning sågs under andra halvan av 1800-talet som ett nationellt svenskt intresse och blev högsta mode bland äregiriga män som ville förskjuta gränser och hyllas

för mod och djärvhet. Fritiof Nansen och A E Nordenskjöld hade visat vägen.

Till exempel hade Sven Hedin tänkt ägna sitt liv åt polarforskning, innan han riktade om sin ambition och äventyrs-lust mot Centralasien. Åt det hållit styrde även J G Andersson så småningom sin kos. Där, i Kina, kom för övrigt hans och Hedins vägar att korsas.

Andersson var bondson från Närke. Han föddes 1874 och utbildade sig till geolog. Han blev docent i ämnet vid Uppsala universitet 1901. Några år efter räddningen och återkomsten från Antarktis, 1906, utnämndes han till chef för Sveriges geologiska undersökning (SGU) med professors namn. År 1908 blev han ledamot av Lantbruksakademien, 1910 ledde han som generalsekreterare en stor internationell geologkongress och 1911 valdes han in i Vetenskapsakademien. Han hade därtill samordnat en världsomspännande kartläggning av jordens järnmalmsresurser, som publicerades i två volymer och spreds vida kring.

Ändå låg han största professionella framgångar ännu i framtiden. Början till det karriäryft som skulle etablera honom i offentligheten under namnet Kina-Gunnar kom krigsåret 1914. Då erbjöds han uppdraget att bygga upp en kinesisk motsvarighet till den geologiska myndighet som han chefat för i Sverige sedan 1906.

Om denne man och den period han var verksam i Kina har sinologen och vetenskapshistorikern Jan Romgård skrivit en bok med titeln *Polarforskaren som strandade i Kina*. Vill man sätta genreetikett på skildringen är biografi det som ligger närmast till hands. Men det är ingen regelrätt från-vaggan-till-graven-berättelse utan i huvudsak en skildring av Anderssons Kinaår med fokus på hans professionella verksamheter.

Romgårds syfte har dock varit vidare än att bara porträttera yrkesmannen Andersson. Denne är snarare det nav kring vilket skildringen cirklar. Genom Andersson och hans kinesiska uppdrag vill Romgård berätta om den tid och utveckling då Kina, efter kejsardömet fall 1912, började den alltjämt pågående resan in i den moderna vetenskapens och de ekonomiska framstegens värld. Det var ett skede då Andersson och andra svenskar spelade en ledande roll i Kina.

Ett av Romgårds ärenden med boken har varit att svara på varför. Hur kom det sig att Sverige fick en så framträdande roll i denna fjärran världsdel där övriga

aktörer utgjordes av stormakternas företrädare? Delvis tycks det ha berott på att Sverige, när norrmännen körde ifrån oss på polarforskningsens område, allokerade om polarforskningsresurserna till forskningsinsatser i Mittens rike för att i tidens nationalistiska anda på nytt, såsom i fornstora dagar, få Sveriges namn att ärat flygat över jorden.

En annan faktor i ekvationen var den nationalistiska väckelse som började ta fart i Kina efter kejsardörets fall. Sverige var vetenskapligt framstående men en liten nation utan maktanspråk. Det passade de Kina åt kineserna-stämningar som växte i landet efter ett sekel av koloniala förödmjukelser. Sverige erbjöd bättre villkor än stormakterna. På kuppen blev Sverige världsledande inom Asienforskning.

När Andersson inledde sin verksamhet i Kina i maj 1914 hade han beviljats tjänstledigt från chefskapet för SGU. När uppgiften att bygga upp Kinas motsvarande geologiska myndighet var avslutad två år senare överraskade Andersson med att säga upp sig från SGU och stanna kvar i Kina. Åren där hade innehållit en hel del mer eller mindre dramatiskt fältarbete. Att återvända till de förutsägbara kontorssysslor som väntade i Stockholm lockade honom inte. Alternativet var fortsatta fältstudier och pionjärarbete i Kina med den kinesiska regeringen som arbetsgivare. Han fick ett långtidskontrakt som rådgivare.

I den nya anställningen försköts tyngdpunkten i hans verksamhet från minerallätande till geologi i bredare mening, paleontologi och arkeologi. Inget kunde ha passat honom bättre. Från att lokalisera kol- och järnmalmsförekomster övergick hans arbete till att kartlägga Kinas naturhistoria. Det var samma typ av uppgift som han ägnat sig åt under polar-expeditionerna. Det handlade om att förstå och dokumentera hur naturen i Kina hade förändrats under de geologiska tidsåldrarnas gång.

Denna övergripande strävan gav upphov till en rad uppseendeväckande fynd, som till exempel de jättelika fossila ägg som Andersson grävde fram under en expedition till Shanxi-provinsen. Fyndet presenterades i *Dagens Nyheter* under rubriken "Föga färskt ägg". Äggen visade sig senare komma från en jättelik, sedan länge utdöd strutsart.

Det gjordes också fynd av dinosaurier – drakben som dessa lämningar kallades av den lokala befolkningen på fyndplatserna. Det mest uppmärksammade och vetenskapligt epokgörande fynd som Andersson och hans medarbetare gjorde under Kinaåren var emellertid de första

Andersson i Nordenskjölds expedition.

FOTO: BOBBO LAUHAGE/TT

resterna av den förhistoriska människo-varelse som då fick namnet pekingmänniskan.

Triumfen var dubbel eftersom fyndet gjordes i konkurrens med forskarexpeditioner från stormakterna Frankrike och Amerika. Mer konkret bestod fyndet av två tänder och det togs som en bekräftelse på den då förhärskande teorin om att människans ursprung fanns att söka i Asien.

Andersson blev kvar i Kina till 1927. Bland det sista han gjorde var att assistera Sven Hedin med det som skulle bli hans sista och största expedition. Det var komplicerade förhandlingar som till slut resulterade i ett avtal som dagens kinesiska historiker kallar "det första avtalet med ett västland på lika villkor". Det gav Kina rätten till det material som expeditionen samlade in. Dessutom deltog ett stort antal kinesiska forskare i expeditionen.

Facit av de 13 år Anderson tillbringade i Kina är bland annat två museer, Geologiska museet i Peking och Östasiatiska museet i Stockholm. År 1926 utnämndes Andersson till föreståndare för Östasiatiska samlingarna, som museet inledningsvis benämndes, och tilldelades en personlig professur i östasiatisk arkeologi. Sedan 1925 var han professor i geologi vid Stockholms högskola.

Han stannade som chef för Östasiatiska till 1938. På museet blev han dock kvar i åtskilliga år till. Samtidigt skaffade han sig en

egendom i barndomens Närke där han trogen sin energiska och företagsamma läggning byggde upp en kommersiell odling av jordgubbar, smultron och frukter med som mest tio anställda. Han dog 1960, 86 år gammal.

Anderssons år i Kina var en period fylld av dramatik inte bara i hans eget liv utan i hela världen. Situationen i Kina var instabil efter kejsardörets fall och övergick med tiden i inbördeskrig och japansk invasion. Första världskriget bröt ut bara ett par månader efter att Andersson hade anlänt till Peking. När kriget väl hade inletts invaderade Japan Tysklands besittningar i Shandong i Kina och gjorde anspråk på alla tyska tillgångar i Kina.

Varken tidens eller det specifika skeendets inneboende dramatik gestaltas dock i någon större mån i boken. Framställningen är minutiöst dokumenterad men lite doftlös. Dock är det en berättelse om intressanta personers epokgörande forskning i en turbulent tid i en främmande del av världen, vilket i sig gör den läsvärd. Till läsbarheten bidrar också att författaren skriver föredömligt korta kapitler. 🌟

Axel Odelberg

**POLARFORSKAREN
SOM STRANDADE
I KINA**

JAN ROMGARD
Fri tanke förlag

Svensk innovation.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

Storverk om innovativa människor

NÄRINGS LIV

Anders Johnsons *Besvärliga människor* är ett digert historiskt uppslagsverk över framgångsrika svenska företag i de mest skiftande branscher. Boken är en fröjd att läsa. Trots sina 565 mastiga sidor, fyllda med namn på företag och företagare, är den lättläst. Titeln är dock missvisande. De flesta entreprenörer verkar ha varit innovativa snarare än besvärliga. Man kan misstänka att böcker säljer mindre om de har utslitna modeord som "innovation" i titeln.

Slående är att majoriteten av framgångsrika företagare har kommit från fattiga hem, med obefintlig eller kort skolgång. Många gånger har de som praktikanter eller arbetare varit självlärda och gripit tillfällen i flykten. Med uthållighet och tur har de skapat företag och jobb.

Anders Johnson belyser inledningsvis hur man i skolundervisningen försummat företagarnas roll under Sveriges förvandling från ett av Europas fattigaste länder till ledande i teknisk utveckling och välfärd. Han pekar på hur även folkbildarna Olle Häger och Hans Villius i SVT:s serie *Hundra svenska år* 1999 bara uppmärksammar en enda, "tändstickskungen" Ivar Kreuger, och då som "ärkeskurk". (Men Johnson

är oförsiktig om Kreugers död 1932: "uppenbarligen rörde det sig om självmord". Det är omtvistat.)

Författaren har sinne för dråpliga och spännande situationer. Grundaren till ett av landets äldsta familjeföretag Ekelunds linneväveri i Horred, Mark, beskylldes 1692 för att vara "capitalist" och dömdes för olaglig textilhandel.

Företagarna blev ofta mångsysslare, Theofron Munktel i Eskilstuna var först med att konstruera en tryckpress till *Aftonbladet*, en mekanisk vävstol, slättermaskin och ånglok. För att minska det utbredda brännvinssupandet grundade han ett ölbryggeri. Han undervisade på söndagar i teknik för unga arbetare.

Frihetstiden 1719–72 var inte särskilt frihetlig för det ekonomiska livet, året innan Gustav III avskaffade den fanns importförbud för 871 olika varuslag. Tvärs emot ideologin socialiserade liberalen Karl Staaff tobaksindustrin, högerledaren Arvid Lindman grundade telemonopolet, folkpartiledaren Andersson i Rasjön förstatligade ett stort antal privata järnvägar. (Något som påminner om Fälldinregeringarnas övertagande av storvarv och tekoindustrier.)

Få kvinnor finns med i Johnsons framställning, men många invandrare som införde nya idéer och metoder. Kultur finns med i många sammanhang. En bankirfirma i Stockholm gick omkull på 1870-talet och den unge kunden August Strindberg förlorade familjeförmögenheten, slutade på Kungliga biblioteket och snabbskrev *Röda rummet* för att rädda ekonomin.

Boken borde införskaffas till bibliotek och högre utbildningar för att täppa till en betydande kunskapslucka. ✨

Henric Borgström

**BESVÄRLIGA
MÄNNISKOR
SVENSKA
ENTREPRENÖRER
UNDER 400 ÅR**
ANDERS JOHNSON
Timbro

Välförtjänt pris till rocken

MUSIK

Sara Danius lilla essäbok *Om Bob Dylan* är framförallt ett för-svarstal, avsett att legitimera att Svenska Akademien under hennes tid som ständig sekreterare gav Nobelpriset i litteratur till en sångare, verksam inom vad de flesta skulle karaktärisera som en populärmusikalisk genre. Den har också som föresats att förklara turerna kring hur Dylan, efter en tids tystnad, till slut accepterade priset, hur han avstod från att i egen hög person ta emot priset i Stockholm, och hur den obligatoriska Nobelföreläsning han presenterade på distans anklagades för att vara plagiat.

Den första av dessa frågeställningar är tveklöst den intressantaste, det vill säga kultursociologiska aspekter på Dylan som mottagare av världens mest prestigefyllda litterära pris. Danius förklarar helt enkelt detta med att Dylans sångtexter utgör poesi i världsklass och hon hänvisar också till antika diktartaditioner där det poetiska uttrycket alltid var förenat med ett musikaliskt framförande, som hos Homeros eller Sapfo. Det vill säga att Dylan är stor för att han skriver framstående litterära texter.

Trots att jag gillar boken – den är väl-skriven och informationstät – skulle jag här vilja problematisera lite. Jag menar att Nobelpriset i detta fall bejakade en

Danius tillkännager priset.

FOTO: JONATHAN NACKSTRAND/TT

annars i seriös kritik bortträngd genre, nämligen rockmusiken, och med rockmusik avser jag viss musik byggd på trummor, bas och distorsionsbase-rad elgitarr (det kan naturligtvis också handla om jazz, country eller fusion). Det är som rockmusiker Dylan kommit till sin rätt och det var som sådan han valde att framföra sin musik efter 1964. Sedan dess har han anlitat några av världens mest uppburna gitarrvirtuoser, i stil med Mike Bloomfield, Robbie Robertson, Mick Taylor eller Mark Knopfler, även om dessa nästan aldrig nämns i diskussioner om Dylan – förmodligen för att man i likhet med Danius saknar kunskap om dem. Det är ordens primat, och för mig blir det inte så lite missvisande.

Det är först när orden "Knock, knock, knocking on heaven's door" möter de magiska gitarrackorden G, D, A-moll 7 som textraden får den där karakteristiska Dylanska klangen i föreningen av musik och lyrik. Likaså kan man framhålla den förföriska skönheten i Jimi Hendrix version av Dylans "All Along the Watchtower", där helt enkelt fenomenalt gitarrspel ger djup och mening till orden.

Dylans Nobelpris var alltså ett pris till rockmusiken därför att den i hans fall var sammankopplad med stor litteratur. Det var inte en dag för tidigt. ✿

Erik Hedling

OM BOB DYLAN
SARA DANIVS
Albert Bonniers förlag

Utgrävning i Gamla Uppsala.

FOTO: ERIK MÅRTENSSON/TT

Arkeologin behöver en Peter Englund

ARKEOLOGI

Under flera år i början av 2010-talet genomfördes omfattande arkeologiska utgrävningar i Gamla Uppsala. Dessa undersökningar har nu dokumenterats av arkeologen och vetenskapsjournalisten Kristina Ekerö Eriksson i boken *Gamla Uppsala. Människor och makter i högarnas skugga*. Det är en vacker och påkostad bok, med åtskilliga bilder och fotografier. Många års forskningsarbete är nu sammanfattat och paketerat. Det är välskrivet och konkret berättat – det är klassisk arkeologi utan någon större teoriantknytning.

Boken följer inte direkt någon röd tråd mer än kronologin – vendeltid, vikingatid, medeltid – som håller ihop redogörelsen. Vi får veta mycket om offer och begravningsritualer, om hästar och måltider, om vävstugor och smedjor, om byggnader och gravfält samt om spåren efter de människor som har levt i området. Detta gör att boken snarare blir en dokumentation över ett antal

arkeologiska utgrävningar än en berättelse i sin egen rätt.

Kristina Ekerö Eriksson har intervjuat åtskilliga arkeologer vilket resulterar i ett antal citat, eller så kallade pratminuter. Personligen tycker jag inte att detta reportagegrepp fungerar helt och hållet. Att kasta in pratminuter av olika intervjuade arkeologer här och där är kanske tänkt att lätta upp texten. Och ett sätt att hänvisa till informanterna som källor. Men resultatet blir lite konstigt och osjälvständigt. Varför inte lista och tacka arkeologerna som Kristina Ekerö Eriksson talat med i källförteckningen – och berätta om forskningen om Gamla Uppsala med egen röst?

ett annat rent stilistiskt grepp är de många frågorna i texten. Vissa frågor fungerar som retoriska grepp, men man bör som författare vara ekonomisk med sådana. "Kanske följde även kvinnor med på jakten, som de gjorde på kontinenten?" frågar sig författaren när hon beskriver en jakt med rovfåglar. Ja, kanske. Eller kanske inte. På ett annat ställe skildras en persons båtgrav i England, >>

som liknar de uppländska båtgravarna. ”Fick han sin utrustning av en sveakung? Ingen vet.” ”Kanske vistades de mäktigaste sveakungarna oftast på Birka, Adelsö eller i Sigtuna?” Ja, vem vet. Jag förstår detta grepp inför de många luckor i informationen man som forskare ofta står inför, men i längden blir det tröttnande med alla dessa frågor som ställs och som sedan inte får något svar. Och så måste det kanske vara. Men låt läsarna själva ställa sig dessa frågor när materialet inte kan säga mer.

Kanske låter dessa invändningar griniga, men de ska inte läsas så. Boken är utan tvekan lättsamt skriven och utgör en driven dokumentation av ett stycke avgörande svensk historia. Det omfattande bildmaterialet är imponerande, och skisserna och teckningarna är värdefulla för förståelsen.

Dagens arkeologiska forskning i Sverige är synnerligen livskraftig. Bland annat har dna-tekniken vitaliserat forskningen, precis som annan naturvetenskaplig inbrytning i ämnet. Det kommer hela tiden nya spännande resultat – men än så länge saknar i alla fall jag de verkligt goda arkeologiska berättelserna. Kanske är det inbyggt i själva ämnets begränsningar. Där historia berättar om människor som har levt, berättar arkeologin om människor som har dött. Och kanske söker sig inte de främsta berättarna till den mer tekniska arkeologin? Jag vet inte, men förhoppningsvis kan denna bok uppvisa några av de senaste årens forskning inom arkeologin för en större allmänhet.

Än så länge saknar dock ämnet sin Peter Englund eller sin Karin Johansson – forskare och författare som genom sin formuleringskonst och berättarglädje tog ut resultaten till allmänheten, och blev folkära på köpet. Arkeologins begränsningar till materiella lämningar kan medföra en inbyggd svårighet att nå upp till dessa höjder. Men med tanke på all spän-

nande forskning som pågår så hoppas jag att fler antar utmaningen och skriver bredare om arkeologi för en större allmänhet. 🌸

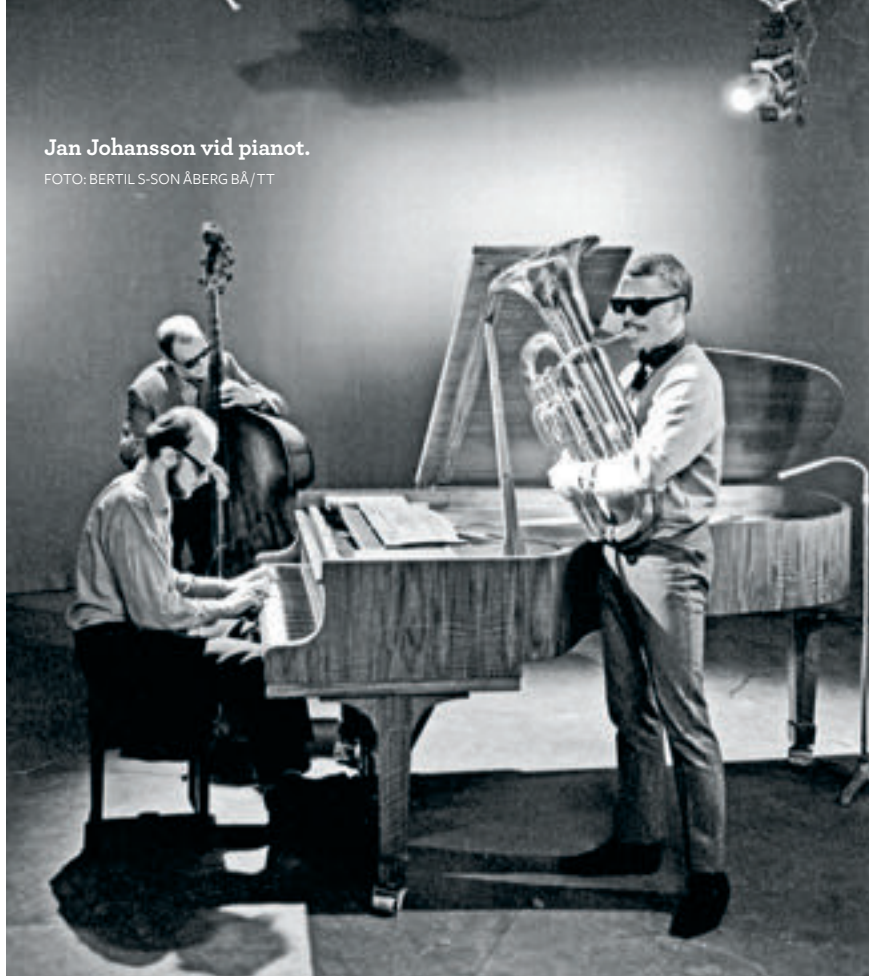
Henrik Höjer

**GAMLA UPPSALA
MÄNNISKOR OCH MAKTER
I HÖGARNAS SKUGGA**
KRISTINA EKERO ERIKSSON
Norstedts

Jan Johansson vid pianot.

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG BÅ/TT

Från moralpanik till högkultur

MUSIK

När jazzen först kom till Sverige för nästan hundra år sedan sågs den som en kulturfara och en musik som skulle förleda ungdomen till allehanda otyg – otukt, droger och allmänt moraliskt förfall. Musik förresten, jazzen liknades vid en ”hemsak infektionssjukdom”. I en artikel från 1933 recenserade den svenske tonsättaren Gösta Nystroem ett konsertframträdande av Louis Armstrong med bland andra följande ord: ”Lättjfull och slapp med blodsprängda ögon och svängande armar vrålade han in något obegripligt i mikrofonen, ruskade på sin flodhästlekamen och gestikulerade, krålade och råmade som en besatt.” För varken första eller sista gången visade sig den stora publiken vara mera insiktsfull än kritikerna; Armstrongs framträdanden blev stora succéer. Det var heller inte

sista gången som jazzmusik recenserades i öppet rasistiska ordalag.

Nystroems ord är förvisso extrema men jazzen kämpade länge för att få ett erkännande som en alldeles egen konstart; den behandlades först som en snabbt övergående fluga hos den lättpåverkade ungdomen. Den var underhållning som möjligen kunde tjäna som dansmusik, men den var ingenting som man satt och andäktigt lyssnade till. Idag är det konstmusik som åtnjuter statligt stöd och prestige, men samtidigt har den blivit något av ett nischintresse.

Den svenska vägen från förakt till högaktning beskrivs sakkunnigt, insiktsfullt och kärleksfullt av Göran Jonsson i *Frihetens blå toner. En berättelse om jazz i Sverige*. Lägg märke till titeln – det handlar om jazz som har spelats i vårt land och det innebär att många sidor ägnas åt gästande amerikanska musiker. Under större delen av sin historia har jazzen varit en amerikansk musikform

och den som verkligen ville lyckas måste "make it over there". Det är först under de allra senaste decennierna som jazzen har blivit något av en global musik där de främsta namnen och de stora stilbildarna kan komma från i stort sett vilket land som helst, till exempel Sverige.

Jonssons bok mynnar ut i en hyllning till Esbjörn Svenssons trio – e.s.t. – som blev en global framgångssaga. Visst har andra svenska musiker lyckats väl utomlands – klarinettisten Åke "Stan" Hasselgård och trumpetaren Rolf Ericson är två kända exempel – men de gjorde det så att säga på amerikanska villkor. De stora amerikanska namnen satte standarden. För andra gick det sämre. Försöket att lansera Monica Zetterlund i USA blev inte särskilt framgångsrikt men hon blev ju desto mer älskad på hemmaplan, som både sångerska och skådespelare. Hennes möte med pianisten Bill Evans resulterade i en klassisk lp, men den spelades in i Stockholm.

Många svenska musiker sökte sig till USA men då inte för att själva göra karriär utan för att lyssna till sina idoler. Det var en tid då en Amerikaresa var så dyr att de flesta inte hade råd med den. Istället tog svenska musiker anställning på Amerikabåtar och kunde lyssna till riktig amerikansk jazz under uppehållet i New York.

Med stor detaljkunskap, för att inte säga nördighet – jazzlärare har en farlig tendens att gräva ner sig i detaljer som för utomstående kan tyckas löjligt perifera – går Jonsson igenom var, när och hur jazz har spelats på svensk mark.

Länge var jazz i stort sett liktydigt med modern dansmusik. Följaktligen var det på danssalonger i Stockholm, Göteborg och Malmö som man kunde höra den under den kalla årstiden. Dessa etablissemang utmålades som syndens nästen av moralens väktare. Under sommaren var det främst i folkparkerna man spelade jazz. Där spelade inte bara den svenska jazzeliten upp till dans, där framträdde också transatlantiska stjärnor som Frank Sinatra. Jazzen var också sin tids rock- och popmusik. När Lionel Hampton med sitt storband drog i gång *Flyin' Home* genererade han något av samma hysteri som senare rockgrupper.

Det var i början av 1950-talet som jazzen började pretendera på att bli konstmusik. Bebopmusiker spelade melodier som stod långt från standard- eller schlageridealet och de gjorde det i tempi som gjorde det svårt för också skickliga dansörer. Charlie

Parkers besök i Sverige 1950 blev något av en vattendelare. Han blev en förebild för den svenska jazzgenerationen under den period som var något av en guldålder för jazzen i Sverige.

Danspalatset Nalen på Regeringsgatan i Stockholm var ett nav. Där kunde man varje kväll lyssna till musiker som Arne Domnérus, som länge dominerade den svenska jazzscenen, Carl-Henrik Norin, Putte Wickman, Bengt Hallberg och Jan

Natttjam på Nalen 1956.

FOTO: BERTIL S-SON ÅBERG BÅ/TT

Johansson, som alla spelade till dans. Men de gjorde också skivor där de kunde spela mera kompromisslöst.

Man började nu också höra något som möjligen kan beskrivas som en specifik svensk ton i musiken. Barytonsaxofonisten Lars Gullin slog an en folkviseton i sin musik, men mest känd är förstås Jan Johanssons *Jazz på svenska*, som blev en välförtjänt framgång också utanför snäva jazzcirklar. Det är, skriver Jonsson, det mest sålda svenska jazzalbumet genom tiderna.

Sverige var ett populärt land bland många amerikanska jazzmusiker som fann livet lättare här och rönt större uppskattning. Quincy Jones var, innan han blev världens mest framgångsrika producent för Michael Jackson, en kär och ofta sedd gäst. Han skrev arrangemang för svenska storband. Den store Stan Getz tillbringade långa perioder i Skandinavien och lite senare gjorde basisten Red Mitchell Sverige till sitt hemland.

Men sedan hände något som kan beskrivas som en katastrof för jazzen inte bara i Sverige utan lika mycket i USA.

Rocken blev ungdomens musik och

knuffade undan jazzen, som blev ett specialintresse för en allt äldre publik. Gamla musiker såg jobben försvinna och nya musiker fann det allt svårare att etablera sig. Det blev inte bättre av att jazzen i många av sina former blev allt svårare – mycket kan man säga om den så kallade fria jazzen men inte att den var publikvänlig. Somliga gick till och med så långt som att säga att jazzen var död. John Coltrane tänkte, menar vissa kritiker, i sina sena inspelningar jazzens tanke till slut.

Men det är inte hela sanningen. Miles Davis använde sig av det nya och började spela en helt ny och stilbildande musik som blandade jazz, rock och funk och hittade på så sätt en ung publik som inte brydde sig om etiketter. Musiken blev gränsöverskridande och ibland nästan globaliserad. Att gamlingar skakade på huvudet brydde sig den nya generationen inte om.

Jonsson är entusiastisk inför dagens svenska jazzscen. Det vimlar av nya förmågor som ofta är skickligare än sina kanske mera namnkunniga föregångare. Dagens musiker är ofta klassiskt skolade till skillnad från sina ofta självlärda förebilder. De hämtar inspiration från främmande musikaliska traditioner. Det har också blivit vanligt med kvinnliga jazzmusiker som tidigare har behandlats i bästa fall välvilligt, som en trevlig dekoration och nästan alltid med ett slags sexistiskt överseende.

Dagens musiker uppträder på konsertstrader och får ett konstnärligt erkännande och professionellt bemötande som sällan kom de heroiska generationerna till del. Mycket är vunnet, men något är också förlorat. Fram till ungefär 1970 hade jazzen något farligt, lite smutsigt och oputsat över sig. Den var oppositionell till sin natur. Idag, med sin välförtjänta status som konstmusik i sin egen rätt och med statligt stöd, riskerar den att bli en del av etablissemang. Och för jazzen, liksom för andra konstformer, är det svårt, för att inte säga löjligt, att vara uppkäftig och oppositionell med statligt stöd. Utövarna är förstås att gratulera men kanske inte alltid publiken.

Frihetens blå toner är självklar läsning för alla som har ett intresse för hur det har låtit på svenska estrader. Möjligen kommer någon att invända att tradjazzen, dixieland, får en alltför flyktig behandling med tanke på hur populär den musikformen en gång var. Och nog kunde förlaget, som har gjort en snygg och påkostad bok, ytterligare ha visat sin generositet genom att inkludera en cd med några av Jonssons favoriter. 🌸

Carl Rudbeck

FRIHETENS BLÅ TONER
EN BERÄTTELSE OM
JAZZEN I SVERIGE
GÖRAN JONSSON
Carlsson bokförlag

De maniska samlarna

KULTURHISTORIA

Han är en oemotståndlig figur, fjärrilssamlaren: inbegripen i sin självupptagna lek, sicksackande med håven i högsta hugg, spanande än mot skyarna, än mot blommorna, tankspridd som ett barn. Staffan Börjesson, som har skrivit flera böcker om samspelet mellan natur och kultur, utkommer nu med den nätta essäsamlingen *Än flyger aspfjärilen. Om fjärilar och samlande*, där denne figur spelar huvudrollen.

Samlande är förstås en djupt mänsklig aktivitet. Våra hjärnor är skapta för att inordna och klassificera och gör det oavsett om vi vill det eller inte. Samtidigt lurar patologin ständigt runt hörnet: hobbysamlandet övergår lätt i mani, och inte är det väl en slump att både fjärilsjägare och seriemördare förenas i sin lust på troféer? Börjesson skriver: "En passion för något föds och därefter finns i många fall ingen återvändo." Samlandet är alltså något man drabbas av snarare än väljer, och det kan få tragiska konsekvenser. Börjesson skriver exempelvis om den engelske boksamlaren sir Thomas Philipps (1792–1872), som hade föresatt sig att skaffa ett exemplar av varje bok i världen och skuldsatte både sig själv och sin hustru. Inte tycks han ha uppskattat sina vackra böcker heller.

Strax innan jag läste den här boken gick jag runt på det nyöppnade zoologiska museet i Cambridge. Lokalerna må ha varit nya, men samlingarna var gamla: ihoprullade djurfoster, uppnålade insekter och fjärilar, märkliga skelett i glasmontrar som i salens dova ljus tycktes gulaktiga. Effekten av de vackra fjärilarna var märklig, både imponerande och lite pervers – det är ju just det där att samlaren dödar dem, som en insektsvärldens Riddar Blåskägg, dödar för sitt eget höga nöjes skull. En av de tidiga metoderna för att avliva fjärilar var att köra en rödglödgad tråd genom kroppen, en annan att hålla dem över en ljuslåga. Rent barbari. Jag har inte heller vuxit upp med samlande män och kanske det spelar in. Min far är så osentimental att han helt sonika använde sin egen pappas frimärkssamling: i flera år dekorerade vi våra brev med färgglada gamla märken i uttjanta valörer. Staffan Börjessons passion för sälgschimperfjärilen (eller The Purple Emperor som den heter på engelska, ett mycket bättre namn) är mig alltså på ett sätt främmande och kanske också lite skrämmande.

Men det finns något trivsamt i tanken på analoga samlare i en digital tidsålder. Om hundra år kommer

Aspfjärilen.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

litteraturvetare att ställas inför problem som min generation har sluppit: hur studerar man ett verks framväxt när det skrivits i ett Worddokument och bortvalda fraser raderats istället för att bara strykas över? Hur samlar man någons korrespondens när den mest består av mejl eller, än värre, Facebookchattar? Men så länge någon samlar fjärilar och insekter har vi en länk till den gamla världen där Carl von Linné, James Cook och deras apostlar tålmodigt kartlade de vita fläckarna.

I 1800-talets England, skriver Börjesson, var fjärilsjagandet en enormt populär hobby, som tilltalade människor ur alla samhällsklasser. Syftet för de flesta av dessa jägare var inte vetenskapligt, utan ett sätt att umgås i den fria naturen. Landskapet var mycket mer varierat än nu och naturligtvis fritt från avancerade vägnät, varför artrikedomen var större. Samtidigt var 1800-talet upptäcktsresandens århundrade. Darwin hade kommit hem från Galapagosöarna med en revolutionerande ny teori. Naturalisten Alfred Russell Wallace sköt orangutanger i Borneos djungler och samlade under åtta år in 125 000 exemplar av olika däggdjur, fåglar och fjärilar. Det brittiska imperiets fysiska landvinningar matchades alltså av en intensiv kunskapsproduktion. Till och med några viktorsianska kvinnor vågade sig ut, stegande genom ängarna i sina opraktiska klänningar och, enligt Börjesson, med hoper av kärlekskranka män efter sig.

Än flyger aspfjärilen är en vacker och trevlig liten bok, men känslan av obehag lämnar mig aldrig riktigt – det är den maniska besattheten, enkelspårigheten, upprepningen i samlarakten som genskjuter dess mer trivsamma aspekter. Staffan Börjesson är mycket medveten om detta, och det gör hans essäer än mer intressanta. Samlandet, vare sig det är vetenskapligt eller inte, omgärdas av en mängd etiska frågeställningar. Det är bara att tacka Börjesson för att han uppmärksammar dem på ett så fint sätt. ✨

Josefin Holmström

**ÄN FLYGER ASPFJÄRILEN
OM FJÄRILAR
OCH SAMLANDE**
STAFFAN BÖRJESSON
Ellerströms förlag

Som en spännande film

HISTORIA

I Göran Norrbys *Maktens rivaler* möter vi fyra kvalificerade och aktiva maktspelare i Sverige under åren 1755 och 1792 – alltså från frihetstidens senare decennier fram till mordet på Gustav III. Det rör sig om kungen och hans moder Lovisa Ulrika och de båda framstående adelsmännen Axel von Fersen (väl att märka den äldre) och Carl Fredrik Pechlin. Tillsammans stod de för intriger och ett lurpassande som skulle kunna vara ett bra manus för en medryckande film. Det allvarliga är förstås att de höll Sveriges öde i sina långt ifrån varsamma händer i ett skede då andra europeiska spelare hade intresse av att påverka utvecklingen här uppe i norr.

Gustav III är ju en framstående gestalt i vår historia och behöver inte någon närmare presentation. Klart är att han har fått mycket skiftande eftermälen; lejonparten negativa. Lovisa Ulrika var en minst lika komplicerad person med ökad makt åt monarken som ständigt mål, särskilt tydligt sedan maken Adolf Fredrik hade

tillträtt tronen. De första åren som drottning engagerade hon sig dock främst åt att sprida kultur – musik, litteratur och teater – i ett onekligen sent utvecklat Sverige.

Den i eftervärldens ögon mest sympatiske i kvartetten är nog von Fersen. Han tillhörde en av landets äldsta adelsläskter, var socialt mycket kompetent och kunnig på en rad sakområden. Han hade också en ovanlig förmåga till långsiktigt tänkande. Många år ledde han som lantmarskalk arbetet inom adelsståndet på Riddarhuset och var därmed en av dåtidens politiska nyckelspelare.

Minst bekant i kvartetten är sannolikt Pechlin. Skam till sägandes kände jag bara till honom genom Uppsalaspexet *Gustav III*, där han – lysande spelad av Jan "Moltas" Erikson – framställdes som en i högsta grad opålitlig och listig intrigmakare. Detta var tydligen historiskt korrekt. Obesvärat bytte Pechlin hemvist mellan hatt- och mösspartierna, hela tiden i syfte att lyfta fram den egna personen.

Dessa fyra kontrahenter spelade alla stundtals direkt avgörande roller i en lång

Carl Larssons bild av Lovisa Ulrika.

FOTO: TT

serie dramatiska och fascinerande händelser. Perioden såg först makten ligga i riksdagen och dess fyra ständer – framförallt just adeln. Till och från handlade det om en dragkamp och spänningar mellan kungaparet och riksdagen, men i lika hög grad gällde det en utdragen strid på liv och död mellan hattar och mössor. I vissa fall gick det så illa att några på förlorarsidan dömdes till döden och avrättades.

Därefter följde tjugo år som bestod av "tjusarkungen" Gustav III:s allt klarare väg mot en sorts upplyst despoti. Man häpnar över hur lätt det var för honom att ta över makten vid statskuppen 1772. Mycket berodde det på att folket hade tröttnat på partisplittringen och riksdagens oförmåga att sköta ekonomin. Hårtill kom en utbredd korrupktion och ett förnedrande inflytande från främmande makt, särskilt den ryska arvfjenden. Men efter riksdagen 1778–1779 ökade oppositionen mot kungen, inte minst via pamfletter och tidskrifter. Han svarade med att successivt och systematiskt minska utrymmet för tryckfriheten – av det upplysta återstod snart inget. Bakom mordet på maskeradbalen 1792 stod som bekant olika adelskretsar som hade sett sitt inflytande kraftigt beskäras genom kungens agerande.

Författaren Göran Norrby är ekonom och disputerad historiker med inriktning på adelns historia, inte minst släkten von Fersens uppgång och fall. Han är väl hemmastadd i det dåtida Riddarhuset, där sålunda makten länge hörde hemma. Med van hand låter han läsaren få möta olika gestalter som agerade där; en avskild samhällsgrupp med rader av ingiften, intrikata släkterelationer och beroenden.

Norrbys bok är, med sina trettioen korta kapitel, en utmärkt guide till den period han själv träffande kallar "inte vår stoltaste tid". Bokens färgtryck har hög kvalitet. Men man skulle gärna velat se en bättre källredovisning; notapparat saknas alldeles och listan över referenslitteratur är på tok för kort. ✨

Bo G Hall

**MAKTENS RIVALER
DROTTNING LOVISA
ULRIKA, GUSTAV III,
AXEL VON FERSEN
OCH CARL FREDRIK
PECHLIN 1755–1792**
GÖRAN NORRBY
Carlsson Bokförlag

Tankarna bakom bibelöversättningen

HISTORIA

Att en "sociokognitiv tankestil" utformades och kom att besjåla den personkrets som producerade *Bibel 2000* är en tes som Richard Pleijel driver i sin doktorsavhandling *Om Bibel 2000 och dess tillkomst. Konsensus och konflikt i översättningsprocessen inom Bibelkommissionens GT-enhet*. Föreställningen om en kollektiv "tankestil" har han hämtat från medicinhistorikern Ludwik Fleck. Tankestilen är en sorts överenskommelse om vad som är gångbart inom ett intellektuellt projekt.

Är han då ute efter att besanna ordstäv "Ju fler kockar, desto sämre soppa"? Nej, inte alls. I själva verket betonar han att framväxten av en tankestil är en förutsättning för att alla kunna åstadkomma något inom ramen för ett stort och komplicerat kollektivt projekt.

Vad han vill visa, utan att själv ta ställning, är hur en tankestil etableras i arbetet med bibelöversättningen. Han försöker göra detta genom att ta upp ett centralt översättningsproblem, nämligen hur hebreiskans antropologiska begrepp översätts. Antropologiska begrepp är i detta sammanhang ord för olika delar av människan, sådana som exempelvis hjärta, ögon, händer, kropp och ande. Helst vill Pleijel tala om antropologiska "ordfält", snarare än begrepp i egentlig mening.

"Lyften upp era ögon till höjden och sen: vem har skapat allt detta?" Sådana ögonlyftningar förekommer i 1917 års översättning. Detta är vad den nya Bibelkommissionen kallade en "hebraism" och strävade efter att helst undvika. Redan Gustav III:s bibelkommission hade från början siktet inställt på att undvika stilblommor av detta slag. På den tiden kallades de "idiotismer", faktiskt redan i instruktionerna för kommissionens arbete. Gustav III:s kommission genomsyndades i början av upplysningsideal och var inte konservativ i vare sig stil- eller trosfrågor, men medarbetarna i pionjärgruppen hann dö innan de hade kommit tillräckligt långt. Dessutom blev de stegvis alltmer utsatta för kritik, främst av Johan Olof Wallin. Och fler kritiker tillkom, översättarna kom snart att arbeta i motvind och tvangs att öppna gruppen för medarbetare som hade helt andra ambitioner. Och så blev det som det blev! 1917 års bibel blev ett misslyckande och kom att bli hårt kritiserad för sin uppstyltade "pratighet" redan då den stadfästes efter 144 år (och flera generationer av medarbetare). Efter ett tiotal år restes högljudda krav på en ny översättning.

Först 1973 etablerades den nya Bibelkommissionen. Direktiven formulerades av kyrkoministern Alva Myrdal. Enligt dessa skulle översättningen bygga på vetenskaplig textkritisk grund och leda till en *idiomatisk* översättning. Målspråket, svenskan, betonas i direktiven mer än

Bibelläsare.

FOTO: KATJA KIRCHER/TT

de båda källspråken, grekiska för NT och hebreiska för GT.

I arbetet med GT var en viktig föresats att undvika "hebraismer". Denna föresats utmanades i början av de båda översättarparen Helmer Ringgren och Tomas Tranströmer respektive Tryggve Kronholm och Sten Malmström. Varje översättarpär bestod av en hebraist, expert på källspråket, och en stilist, som skulle vaka över att det blev så idiomatiskt som möjligt på målspråket. De nämnda översättarpären stötte på patrull i GT-enheten och fick sina förslag grundligt reviderade, eftersom de, med Pleijels perspektiv, inte låg i linje med GT-enhetens "tankestil".

Pleijel gör närstudier av fem texter i Psaltaren, en i Predikaren och en i Samuelsboken för att utreda "tankestilens" inverkan på GT-enhetens arbete. Det är inget fel på närstudierna i sig, men de är för få – och framförallt är de tagna från en och samma period, alldeles i början av verksamheten vid 1970-talets mitt. Han borde ha följt även det arbete som gjordes på 1980- och 90-talet, av andra översättarpär och även av de ovan nämnda, för att utröna om dessa anpassade sig till "tankestilen".

Hans material håller inte för de långtgående slutsatser han drar. Till yttermera visso finns inte alltid i arkivet ett stilistens utkast eller hebraistens första version av de texter Pleijel dryftar. Därför saknas viktiga pusselbitar.

Däremot redogör han i bokens första del förträffligt för bibelöversättningsarnas historia i Sverige. I andra delen beskriver han ur ett makroperspektiv hur den senaste bibelkommissionen arbetade. De båda första delarna av studien är stoffrika och väl skrivna. Det är i den tredje delen, i närstudierna av hur hebreiskans "antropologiska ordfält" har omvandlats till svenska, som det blir för tunt. ✨

Tommy Olofsson

**OM BIBEL 2000 OCH
DESS TILLKOMST
KONSSENSUS OCH
KONFLIKT I ÖVERSÄTT-
NINGSPROCESSEN INOM
BIBELKOMMISSIONENS
GT-ENHET**
RICHARD PLEIJEL
Artos och Norma bokförlag

Kungen och hans soldater.

FOTO: GETTY IMAGES

Skåpmat om Karl XII

HISTORIA

I år är det 300 år sedan Karl XII stupade vid belägringen av Fredrikstens fästning i Norge. Sedan 1800-talets slut har den svenska historieskrivningen periodiskt graviterat kring det svenska stormaktsväldets våldsamma crescendo. Stora nordiska kriget är en väl upplöjd huvudfärd i den svenska historieberättelsen och till litteraturen läggs i år ett tiotal böcker.

Ett av nytilskotten är docent Peter Ullgrens *Breven som inte kom fram. Karl XII:s soldater i Norge 1716–1718*. Ullgren

studerar krigets slutskede utifrån brev som karolinska soldater och officerare skrev i fält, men som beslagtogs av norska och danska trupper och därför aldrig nådde adressaterna i hemlandet. Danskarna bedrev under perioden ett systematiskt postspionage och granskade noga den svenska fältpost som de lyckades få tag i. Författaren har gjort en gedigen bearbetning av dessa spännande historiska källor. Om han inte redan år 2006 hade publicerat en likartad bok (*Uppsnappade brev. Karl XII:s soldater i Norge 1716*) hade greppet kunnat beskrivas som nydanande.

Vilka nya perspektiv kan då tillföras det digra forskningsfältet? Ullgren sallar sig programmatiskt till det som inom

historieskrivningen kallas *New Military History*. Denna klassificering är dock flera decennier gammal och dominerar sedan länge inom populär militärhistoria. Inte heller frågan om det inte var ett maktens och överhetens krig på folkets bekostnad känns särskilt innovativ. Inom svensk historieskrivning har underifrånperspektivet länge dominerat.

Med det stora nyväckta historielärointresse som Peter Englund's *Poltava* gav upphov till etablerades ett slags "traumaperspektiv" som länge har präglat forskningen. Så också Ullgrens bok. År 1988 var det kanske ännu nyttigt att göra upp med gammal storvulen chauvinism kring Karl XII och karolinerna. Men nu, en generation senare, känns detta perspektiv ganska slitet. Detta förhållande ska förstås inte enbart lastas Ullgren. Men hans djupdykning i det karolinska brev-materialet hade kunnat ge mer om nya perspektiv hade tillförts.

Att breven innehåller kärva beskrivningar av umbäranden, död och elände är knappast förvånande. Mer uppseendeväckande är kanske de känsloladdade eller rentav skojfriska inslagen. Dessutom innehåller breven så mycket mer: politiska föreställningar, religiösa ideal, existentiella funderingar, karriärplanering och hushållsangelägenheter. Här finns humor, storvulna ord, stoiskt mod och ungdomlig optimism om krigets utgång – stoff till en ganska annorlunda bild än den som förmedlas genom det gängse traumaperspektivet.

Metoden, där ett stort antal personliga brev ligger till grund för berättelsen, gör att många röster får komma till tals och flera intressanta öden tecknas. Problemet är att berättelsen bitvis just därför också blir rörig och stundom nästan får karaktären av lösräckta kommentarer ur ett långt nyhetsreportage. Det blir ett överskådligt myller av röster, där alltför många öden blandas. Det yviga språket gör det ibland också svårt att tydligt skilja mellan författarens och de historiska personernas ord, en blandning av svåröverskådliga formuleringar och sammanblandade idiomatiska uttryck försvårar läsningen. Man ställer sig frågande till formuleringar som "apokalypsens fyra ryttare skrattade den svenska armén rakt i ansiktet".

Det är svårt att avgöra om detta är populärhistoria eller en vetenskaplig publikation. Författaren vandrar till synes planlöst kring i något som får förmodas vara forskningsläget, där det formella vetenskapliga blandas med det populära hållna. Här behandlas Marx, Durkheim, Foucault, Elias, Habermas och många andra äldre historiker som

>>

varken hör till forskningsläget eller berättelsen. Samtidigt relateras knappt alls till den omfångsrika forskning om den karolinska tiden och stora nordiska kriget som har utkommit under det senaste årtiondet.

Och så, till kungen själv. Författaren gör glatt jämförelser mellan Karl XII och Napoleon, Hitler och Stalin, som om det fortfarande var 1990-tal. Karl XII blir ett exempel i raden av krigsgalna härskare. Som om detta måste fastslås i varje berättelse om perioden.

Ullgren fördjupar dock resonemangen, särskilt kring soldaternas och arméns relation till Karl XII. Kungens långa bortavaro 1700–1715 hade skapat modlöshet i Sverige, och de militära motgångarna i Baltikum, Finland och Tyskland associerades ofta med hans frånvaro. Därför blev kungens återkomst år 1715 en viktig faktor för förmågan att organisera och mobilisera nya arméer. För den unga generation som drog i fält 1716 hade kungen varit en fjärran och mytisk gestalt, som många under fälttåget nu själva fick en skynt av. Soldatbrevet förmedlar i det närmaste ett kollektivt porträtt av kungen. Han träder i många beskrivningar fram som en dödsföraktande, oförutsägbar och gåtfull gestalt, som gång på gång riskerar livet under fälttåget. Redan i dåtiden omgärdades kungen av en aura av mystik. Han framträder som en hoppingivande person, som enligt många soldater med sin blotta närvaro på ett nästan övernaturligt vis ingöt mod. Kungens person blev därmed en viktig motiverande faktor under de norska fälttågen.

Trots detta menar Ullgren att den verkliga kungen befann sig långtifrån senare tiders levnadsteknares och konstnärers skildringar. Här, som på flera andra ställen i boken, ger Ullgren gott om belägg för ett förhållande, för att sedan dra närmast motsatt slutsats. De redovisade breven vittnar delvis om hur kungen uppfattas som en hjälte-lik och förunderlig gestalt som väl motsvaras av de traditionella porträtt av honom som alltsedan Voltaire's första biografi 1737 har skisserats.

Ullgren menar också att det är paradoxalt att den svenska armén var beredd att fortsätta marschera, trots att stormaktsväldet hotade att falla samman. Han förklarar detta med att det svenska samhället under stormaktstiden hade en påtvingad identifikation med krigets villkor. Den svenska armén marscherade dock inte av tvång. Det måste

rimligen också ha funnits andra starka drivkrafter som kan förklara detta fenomen. Armén var ideologiskt motiverad och det fanns en kalkylerande logik hos många av de krigsmän för vilka kriget var en födkrok.

Breven visar hur många soldater såg kriget som en karriärplattform, den militära hierarkin erbjöd stora möjligheter till avancemang och förbättrad ekonomisk ställning. Kriget var ett kollektivt projekt med många olika intressenter och arméns karaktär av stark gemenskap framträder som en viktig förklaringsfaktor. Ullgren menar dock att det karriärperspektiv, som han själv berör, både är överraskande och motsägelserfullt och representerar ”en märklig, spegelvänd historia”. Ja, i linje med det dominerande traumaperspektivet framstår det onekligen så. Men är inte detta nydanande synsätt – som författaren inte riktigt tycks vilja kännas vid – i själva verket ett steg framåt?

Avslutningsvis har sensationslystna författare lagom till 300-årsminnet av skottet vid Fredriksten också torgfört färska konspirationsteorier, till exempel om hur svågern Fredrik av Hessen låg bakom kungens död (Cecilia Nordenkulls *Karl XII. Kungamord*). Ullgren är inte sämre, utan lanserar också själv en helt obevisad teori om att en kärna av svenska officerare i Norge år 1718 samarbetade med den danska sidan för att döda kungen.

Trots berättelsens lovande metod med fokus på de uppsnappade breven gör det bitvis inkonsekventa upplägg och de föråldrade perspektiven att vi tyvärr mest serveras skåpmat. Boken speglar det gängse perspektivet. De ansatser till nytänkande som trots allt finns i texten blir tyvärr oförlösta.

Jag hoppas att framtida forskning om stora nordiska kriget lägger det sensationella åt sidan och samtidigt frigör sig från det dominerande traumaperspektivet. Det finns så många andra möjliga infallsvinklar och perspektiv som både kan generera ny forskning och nya berättelser om detta rätt spännande, om än blodiga, kapitel i Sveriges historia. ✨

Martin Neuding Skoog

**BREVEN SOM INTE KOM FRAM
KARL XII:S SOLDATER
I NORGE 1716–1718
PETER ULLGREN
Norstedts**

Bashô.

FOTO: ALAMY

Lysande om Japans store poet

LYRIK

Min brist på kunskaper i japanska gör att jag inte riktigt kan veta ifall diplomaten och japanologen Lars Vargö är en lysande översättare eller en fin poet. Jag miss-tänker starkt att han är både och.

Det skriver jag efter en tids umgänge med *Bashô – Blommornas, fåglarnas och månens poet*, en rik och vacker volym där Vargö gör 976 dikter av den japanske 1600-talspoeten Matsuo Bashô (1644–1694) tillgängliga för en svensk publik. Det rör sig om hela Bashôs produktion av så kallade *hokku*, en strof med endast 17 stavelser, som ursprungligen fungerade som startskott till längre diktbedjor med flera författare, men som så småningom kom att skrivas även som självständiga poem. På 1800-talet började de kallas *haiku* och har blivit en diktform som uppskattas och används världen över. Bland svenska haikuförfattare är säkert Tomas Tranströmer den mest bekante.

Vargö går grundligt och transparent tillväga. Utöver en inledning består boken av 976 numrerade passager. Var och en inleds med en dikt skriven med

japanska tecken. Därefter kommer i tur och ordning en transkribering till latinska bokstäver, en bokstavlig översättning, uppgift om årstid, en kommentar med besked om platser, personer eller seder och slutligen Vargös tolkning där det bokstavliga innehållet förvandlas till poesi.

En höstdikt översätts bokstavligen: "Fjäril inte heller / blir hösten går / en larv." I kommentaren berättar Vargö att poemet skrevs av Bashô när han nått sitt slutmål efter en lång vandring. Tolkningen lyder:

*Hösten går vidare
och larven har ännu inte
blivit någon fjäril.*

Det handlar om en insekt. Det handlar om Bashô själv. Och inte bara om honom.

Årstiden ska som sagt alltid markeras. Ibland görs det uttalat, ibland genom att haikun berör en växt eller ett djur som förknippas med en viss del av året. Den skygga fågeln vattenrall, till exempel, signalerar sommar. Efter att Bashô hade gått vårdshus förbi hos poeten och tullaren Kaun sände han ett brev med några somriga rader:

*Jag skulle ha bett
vattenrallen att knacka
på tullarens port.*

Vargös kommentarer är fyllda med detaljerad kunskap om botaniska och zoologiska förhållanden i Japan. Denna gång får vi veta att vattenrallen kan ge "ifrån sig ett ljud som låter som om någon knackar på en dörr".

Tonfallet är ofta elegiskt. Ljudet från en fågel i Kyôto får Bashô att minnas staden som den var förr:

*Även i Kyôto
saknar jag Kyôto
smågöken.*

Haikun är sorgsen. Vargös bok är däremot en fröjd. En enastående kulturgärning. 🌸

PJ Anders Linder

BASHÔ
BLOMMORNAS,
FÅGLARNAS OCH
MÅNENS POET
LARS VARGÖ
Carlsson Bokförlag

På flykt under första världskriget.

FOTO: TT

En stor tid för romanförfattare

LITTERATURHISTORIA

Första världskriget var en vattendelare som skilde den moderna världen från det som Stefan Zweig kallade "världen av igår". Detta är i sig ett uttjatat konstaterande. Före kriget pågick en rasande intellektuell verksamhet präglad av sprudlande optimism. Efter kriget var allt ångest och misströstan. Kommunismen, nazismen och fascismen klev fram på scenen och förde raskt världen mot ytterligare ett världskrig.

Men vari bestod egentligen kontrasten mellan förkrigstidens intellektuella liv och mellankrigstidens? Åke Lundqvist kartlägger i *Krigets sorgsbarn. Om 1920-talets europeiska idéromaner* den idédebatt som följde efter kriget. Lundqvist är välformulerad, kunnig och odogmatisk. Resultatet är därför utmärkt, boken beskriver ämnet både övergripande och med djupdykningar i några författarskap.

Också före 1914 fanns drag av en intellektuell pessimism som påminner om 1920-talets. Känslan av att den moderna och rationella världen inte förmår

erbjuda människan en djupare meningsfullhet upptäcktes inte i Flanderns skyttegravar. Redan innan dess fanns till exempel en längtan tillbaka till en avlägsen idealbild av medeltiden, då människans livsvärld ska ha utgjort ett harmoniskt helt och inte var en fragmenterad "världsställning av idéer", som Paul Valéry skrev. Betecknande är de teorier på arkitekturens område som under 1800-talet fördes fram av A W Pugin, John Ruskin och William Morris. De förkastade klassicismen och hänrycktes av gotiken i mångt och mycket av samma skäl.

På samma sätt fanns det fortfarande efter kriget en stark tro på det intellektuella värvets meningsfullhet, en ambition att beskriva och diagnostisera den nya tiden. "Anspråken är skyhöga, perspektiven svindlande, tilliten till de stora idéernas och idealens makt och betydelse måttlös", skriver Lundqvist träffande. Han beskriver också hur 1920-talets europeiska intellektuella "betraktar kriget som en kulturyttring" och inte som resultatet av rustningslogik och motsatta geopolitiska intressen. Tidens intellektuella uppvisar, trots de höga ambitionerna, ofta små insikter i

>>

sin egen tids politiska skeenden.

Så vad var då skillnaden? Lundqvist beskriver den mer än han definierar den. En nyckelformulering finns i Hermann Hesses ord om att världen inte är till för att förbättras. Även om anspråken fortfarande är höga vänds den intellektuella ambitionen så att säga inåt. 1920-talets idédebatt är påfallande abstrakt.

Sekelskiftet svämmade över av offentliga intellektuella inom alla möjliga fält. 1920-talets nya hjälte är romanförfattaren. Istället för psykoanalysen (Freud), sociologin (Weber) och den i breda kretsar lästa filosofin (Nietzsche) får vi nu idéromanen, som rymmer allt detta och mer därtill. Romanens form förnyas samtidigt. Förkriksromanen är, som Lundqvist skriver, "myllrande". Den nya idéromanen, som till exempel André Gides *Falskmyntarna*, gör "inga försök att suggerera läsaren till inlevelse och identifikation. Snarare till misstrogen uppmärksamhet. Vad står på egentligen?"

Milan Kundera har argumenterat för att just romanen är det verktyg som står till buds för att fånga och beskriva människans livsvärld i den moderna tidsåldern. Om renässansen och upplysningen successivt har skalat bort de existentiella frågorna från vetenskapen och filosofin, och ställt religionen i försvarsställning, har romankonsten stegvis tagit över Jakobsbrottandet med existensen. Enligt Kundera tog romanen över denna roll redan med Cervantes, men han anser också att just 20-talsromanen står för konstens fulländning.

Det var tveklöst en stor tid för romanförfattare. Som Lundqvist vackert avslutar kapitlet om Hermann Hesse: "Deras ärende är människan, 'i kläm mellan två tidsskeden', hennes

stora svaghet och lilla styrka. Att uppriktigt och illusionslöst skildra den är deras motståndshandling." ✨

Jakob Sjövall

**KRIGETS
SORGEBARN
OM 1920-TALET
EUROPEISKA
IDÉROMANER**
ÅKE LUNDQVIST
Carlsson Bokförlag

Svensk soldat på vakt.

FOTO: TT

Sverige under kriget

HISTORIA

I Henrik Berggrens bok *Landet utanför. Sverige och kriget 1939–1940* skildras motsättningarna i den svenska regeringen efter Sovjetunionens anfall på Finland 1939. Den Finlandsaktivistiske utrikesministern Richard Sandler kritiseras av framförallt finansminister Ernst Wigforss och tvingas avgå. Sverige får en samlingsregering, där den opolitiske Christian Günther blir utrikesminister. Han delar både den realpolitiska inställningen och bridgeintresset med statsminister Per Albin Hansson. Den nya regeringen känner sig 1940 tvungen att tillåta tysk permittenttrafik till Norge, efter att landet har blivit ockuperat.

Trots situationen i de nordiska grannländerna fortsätter svenskarna i stor utsträckning sina liv som vanligt, och även det skildras i Berggrens bok. Matcherna i fotbollsallsvenskan spelas som planerat, fastän många unga män har blivit inkallade. På biograferna kan man se Greta Garbo som skrattande sovjetiskt sändebud i Ernst Lubitschs komedi *Ninotchka*. Ingrid Bergman inleder sin Hollywoodkarriär, medan Zarah Leander tjänar stora pengar i Nazi-Tyskland.

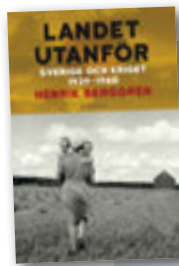
Svenskarna firar jul ungefär som vanligt 1939, även om tidningarna manar till återhållsamhet och allvar. Populära julklappsböcker är Ivar Lo-Johanssons *Bara en mor*, Dorothy Sayers *De nio målarna* och Sten Bergmans *Berömda upptäcktsfärder*. År 1940 avlider nationalförfattarna Selma Lagerlöf och

Verner von Heidenstam. Barbro Alving (Bang) får problem när hon skall skildra Heidenstams begravning, diktaren var mot slutet av sitt liv senil och utnyttjades av tyskvänliga krafter. Vid jordfästningen hälsas Alving välkommen som "fru Bang", som om hon vore släkt med Heidenstams tidigare käresta Kate Bang, som har drivits bort från Övralid. Alving skriver också engagerade reportage från krigets Finland.

Berggrens bok är första delen i en planerad trilogi om Sverige under andra världskriget. Tanken att ta ett helhetsgrepp på perioden är lovvärd. Men proportionerna mellan storpolitik och vardagsliv känns lite otillfredsställande. Den svenska utrikespolitiken under denna period har skildrats många gånger tidigare, till exempel i Alf W Johanssons *Per Albin och kriget*. Den kunde ha fått mindre utrymme, till förmån för det övriga materialet. En annan invändning är att källhänvisningarna längst bak i boken är lite för knapphändiga. Samma problem tycker jag finns med Berggrens uppmärksammade biografi över Olof Palme.

Annars är det en välskriven och ofta spännande bok, inte minst på grund av Henrik Berggrens stora personintresse. ✨

David Andersson

**LANDET UTANFÖR
SVERIGE OCH KRIGET
1939–1940**
HENRIK BERGGREN
Norstedts

Protester i Polen i mars 1968.

FOTO: TADEUSZ ZAGOZDZINSKI/TT

När judarna lämnade Polen

HISTORIA

Maciej Zaremba beskriver ett land utan mord eller räntekriser. En tid då man fick köa för att få en tv och visste precis vad som skulle visas i den. Ett tillstånd där "historien står lika stilla som priserna", och ett samhällssystem där motstånd mot makten var så utsiktslöst att det räckte med ett "minimum av tvång för att upprätthålla friheten". Polen under efterkrigstiden var ett

land byggt på enorma framtidsförhoppningar, som ändå inte kunde lösgöra sig från sitt förflutna.

All denna stiltje och detta lugn hjälpte heller inte det fåtal judar som efter kriget hade stannat i Polen, frivilligt eller ofrivilligt. Till dessa hörde Zarembas mor, Lila, som kort före emigrationen, då båda hamnade i Sverige, förklarade att hon är judinna och att de måste lämna landet. En hemlighet som hon hade burit på sedan de tunga krigsåren går inte längre att hålla på och leder till ett uppbrott från landet som Maciej Zaremba hade fötts och vuxit

upp i. *Huset med de två tornen* är en berättelse om Zarembas familj, men denna släktkrönika är oskiljaktig från Polens historia under det föregående seklet

Det är viktigt att förstå det sammanhang som familjen levde i och det land som Polen var under efterkrigstiden. Kvar efter kriget fanns en spillra av den judiska befolkningen. Förkrigstidens polsk-katolska intelligentsia och samhällseliga toppskikt var i stort sett uttraderat, antingen mördad eller jagat på flykten.

Den nya samhällsordningen fordrade ett totalt brott med det förflutna. Kommunisterna hade framför sig ett land som skulle omstöpas från grunden. I denna process ingick en förflyttning av landets befolkning. Många judar flyttades till de från Tyskland erövrade områdena. Vad Polen fick i väst lämnade man i öst. Något val hade man inte, det var en del av Sovjetunionens plan för att flytta fram positionerna i Europa. Efterkrigstiden innebar en etnisk rensning av enorma proportioner. Förutom judarna flyttades även den ansenliga minoriteten av ukrainare ut över hela landet.

Det tidigare heterogena Polen skulle släutas ut. Den upprensningsprocess som hade inletts av nazisterna fullföljdes efter kriget av kommunisterna. I ett land med blott en enda möjlig framtid måste det förflutna hållas i schack – förkrigstidens småborgerliga Polen skulle bort. För Zarembas föräldrar, med rötter i landets judiska befolkning respektive förkrigstidens aristokrati, var det inte lätt. I likhet med huvudrollsinnehavaren i Andrzej Wajdas berömda film *Aska och diamanter*, Maciej, hade de återvänt till sitt hemland efter krigets fasor men upptäckt att det inte riktigt fanns någon plats för dem.

Fadern Oskar var betydligt äldre än modern, en charmant och framgångsrik läkare med en progressiv inställning till psykologin som han ägnade sitt liv åt. Hans släktbakgrund låg honom i fatet och inte heller tycks han ha haft någon lust att stryka den nya regimen medhårs. Inte lätt i en samtid där det i officiella dokument noggrant antecknas vilken inställning medborgare har till den "nya ordningen". Oskars bristfälliga entusiasm fick han också betala för.

Oskar hade tillbringat kriget i ett fångläger för officerare, ett så kallat Oflag (Offizierslager). Eftersom det var styrt av Wehrmacht och inte SS kunde fångarna vänta sig en viss nivå av anständighet, som många andra inte fick uppleva. För Zarembas mor, Lila, var krigserfarenheten

>>

betydligt mer dramatisk. Som judinna tvingas hon fly och gömma sig otal gånger. Hon räknar personerna utan vars hjälp hon inte överlevt kriget, det är 36 stycken. Efter kriget gör hon vad hon kan för att hålla krigstraumat på avstånd från familjen och maken.

Detta nya Polen lovade fred, frihet och jämlikhet. I synnerhet för landets judiska folkspillra var det ett lockande löfte. Någon frihet och jämlikhet blev det emellertid inte att tala om. Freden inställde sig, men det var knappast den kommunistiska regimens förtjänst. Dessutom sökte regimen uppnå freden genom otaliga skådeprocesser, avrättningar och tortyr. Lugnet var bedrägligt och dolde konstant trauman och olösta konflikter.

Snabbt blev Zarembas familj varse att det nya Polen, trots alla utfästelser om motsatsen, på många sätt var det gamla mycket likt. Några år efter krigsslutet stängdes samtliga religiösa judiska organisationer ned, liksom deras sekulära motsvarigheter som inte gick i takt med den nya regimen. De religiösa församlingarna försvann helt. Landet som hade haft några av världens främsta rabbinutbildningar före kriget hade under början av 1960-talet knappt en enda yrkesverksam rabbin.

Av de judar som faktiskt stannade kvar i landet under 1940-talets sista år var en del för gamla, och vissa alltför polska, för att emigrera till Israel. De som inte tog chansen 1944–1949 var fast. Antingen för att de inte hade alternativ eller för att de inte ville flytta. Polen var ändå deras land. Att smälta in så gott det gick blev således den enda lösningen. Vissa judar ändrade sina namn, andra blev mer polska än polackerna själva. Men som Zaremba skriver, i Polen är förstås att upptäcka en jude en gammal konstform. Även med nya namn, äktenskap med katolska polacker och liv som på alla vis påminner om en genomsnittlig Kowalskis vardagliga lunk upptäcktes de.

I samband med ”marshändelserna” 1968 blev många polacker varse att de var judar. De förlorade sina arbeten och samhällliga positioner. Därefter särskildes de från resten av befolkningen, fick temporära pass för utresa. Vad som väntade var en förnedrande emigration där de förvägrades att ta med några större mängder kontanter eller ägodelar, som släktklenoder. Symboliken för de judar som hade överlevt kriget och nazismen var tydlig. Här gjorde sig Polen till slut av med dem, fullbordade det som Hitler hade påbörjat. Därmed sattes punkt för en tusenårig närvaro i landet.

Inte hade de judar som tvingades emigrera hjälpts av att de i många fall entusiastiskt hade deltagit i byggandet av det sköna nya samhället. Snarare tvärtom. De syntes för mycket, var för framgångsrika och försökte alltför iögonfallande dölja faktumet att de var judar.

Det som under revolutionsåren 1968–1969 i de officiella kanalerna beskrevs som en utrensning av nationalistiska femtekolonnare och sionister som stödde den imperialistiska staten Israel – som sensationellt hade segrat i sexdagarskriget 1967 – handlade egentligen om mycket traditionell antisemitism. Att rasismen ikläddes en socialistisk skrud hjälpte föga. Alla förstod vad det egentligen handlade om. Judar som aldrig hade uttryckt en stavelse om Israel blev utkastade endast på grund av sin härkomst. Polackerna hade efter många försök till slut upptäckt Lila. Fadern Oskar stannade i Polen.

I *Huset med de två tornen* sätter Zaremba sina föräldrar mitt i händelsernas centrum. Deras liv under krigsåren skildras parallellt. Det märks att stora mängder efterforskningar har gjorts för att skriva den här boken. Från föräldrarnas anteckningar till idoga arkivbesök. Zaremba har grävt djupt för att förstå och förklara de sammanhang som hans föräldrar hamnade i, och hur deras historia länkades samman med Polens under 1900-talet.

Detta är trots allt inte en historiebok där biografiska data, årtal och deras samhälleliga kontext torrt räknas upp. Det är en personlig och bitvis tung bok att läsa, smärtsam och närstående. Zaremba gör personerna i boken levande, läsaren blir närvarande i samtal som försiggick för ett halvt sekel sedan. Därmed blir boken omöjlig att kategorisera som antingen familjekrönika eller självbiografi, historisk skildring eller långt reportage. Istället kan *Huset med de två tornen* liknas vid den polske skalden och sångaren Jacek Kaczmarskis många texter om Polen: ett sätt att samtidigt både förstå och känslomässigt bearbeta den smärtsamma historien. ✨

Adam Cwejman

HUSET MED
DE TVÅ TORNEN
MACIEJ ZAREMBA
Weyler förlag

Afrika bortom stereotyperna

AFRIKA

Det finns två stereotypa bilder av Afrika: dels den exotiska solnedgången över savannen, som i *Lejonkungen*, dels utmärklade, undernärda barn vilkas livsöden ligger i den välvilliga västvärldens händer. Ingen av föreställningarna är särskilt representativa för 2010-talets Afrika.

I reportageboken *Miljardlyftet* slår journalisterna Anders Bolling och Erik Esbjörnsson hål på ett antal myter om kontinenten. Afrika är varken en förlorad del av världen eller en enastående framgångssaga som kommer att följa samma mönster som raketekonomierna i Asien.

Sedan 1990-talet har de afrikanska ländernas ekonomier förvisso växt mycket snabbt. Problemet är att befolkningen också gör det. Sjukdomsbekämpning och ökat välbefinnande gör att fler barn överlever till vuxen ålder, vilket säkert är glädjande. Samtidigt minskar inte barnkullarna, delvis som ett resultat av kulturella värderingar. Resultatet: en enorm befolkningsökning. I slutet av det här seklet kommer afrikanerna att vara minst tre, och troligtvis fyra, miljarder.

Det betyder utmaningar. Förklara genom grundligt bearbetad statistik och färgstarka personporträtt av politiker, religiösa ledare och helt

Afrikansk storstad: Maputo i Moçambique.

FOTO: ALAMY

vanliga människor är *Miljardlyftet* ändå hoppfull läsning. Samtidigt ser författarna realistiskt på de enorma problemen Afrika står inför, och de är många: jordbruket är underutvecklat och måste effektiviseras, jobbskapande industrier måste byggas upp och enkla ekonomier måste diversifieras. För att inte tala om energiförsörjningen. Kolkraftverk måste få byggas, slår författarna fast.

Mycket av detta är förvisso känt sedan tidigare. Men de genomgripande analyserna, presenterade som en blandning av en Hans Rosling-föreläsning och en reportageresa, ger läsaren ökad förståelse för vad som håller på att hända, och varför. Dessutom ifrågasätter författarna en del invanda föreställningar. Torka och livsmedelsbrist är inte ett resultat av klimatförändringarna, utan av dåliga politiska beslut. Migrationen från Afrika till Europa drivs inte främst av människor som flyr svält och krig, utan av personer som har fått råd att drömma om ett bättre liv i norr.

En del frågor lämnas dock obesvarade. Om miljontals unga, relativt välutbildade afrikaner lämnar sina länder för en bättre framtid i Europa, vad händer då med dem som blir kvar? Så kallad *brain drain* är ett uppenbart problem för många utvecklingsländer. Likaså tar författarna alltför lätt på de sociala och politiska konsekvenser i Europa som följer av migrationen.

Slutsatsen att "demografin kommer att förlösa demokratin" känns dessutom svajig. Det kan självklart bli så att den unga generationen bygger upp ett nytt, rikt, demokratiskt Afrika. Men det kan lika gärna bli tvärtom. Oavsett

vad kommer Afrikas framtid få stora konsekvenser även för oss på andra sidan Medelhavet. Det borde diskuteras mer. ✨

Karin Pihl

MILJARDLYFTET
SÅ FÖRÄNDRAS VÄRLDEN
AV ETT VÄXANDE AFRIKA
ANDERS BOLLING OCH
ERIK ESBJÖRNSSON
Ordfront förlag

Demonstration i New York 2018.

FOTO: ERIK MCGREGOR/GETTY IMAGES

På spaning efter amerikansk vänster

SAMHÄLLE

Det finns ju inte någon vänster i USA, inte i europeisk bemärkelse i alla fall. Socialismen blev aldrig statsbärande och fick inte heller särskilt mycket makt i arbetslivet. USA är därför något annat. Så brukar det i alla fall sägas.

Men rörelser leder ofta till motrörelser. Och Donald Trump var onekligen en revolution. Är det nu dags för en annan?

Det var runt år 2009–2010 som aktivister på högerkanten inom det republikanska partiet började resa sig. Som de såg det var landets framtid hotad av en farlig president som varken respekterade demokratin eller de amerikanska traditionerna. De blev till den så kallade *Tea Party*-rörelsen som gjorde uppror lika mycket mot etablissemangen inom sitt eget parti som mot den dåvarande presidenten, Barack Obama. Republikanerna styrdes då, som *Tea Party*-rörelsen såg det, av mjåkiga förrädare vilka brydde sig mer om att bli omvalda än om moraliska principer. De störtade partieliten, gjorde Donald Trump till president och tog över partiet.

Resten är som det heter historia.

Och saken är väl den att man idag skulle kunna börja ana samma berättelse inom den amerikanska vänstern. Krafter på vänstermarginalen reser sig mot en president som de uppfattar som livsfarlig, men nästan lika mycket mot den styrande delen av det demokratiska partiet. Och ilskan är stor. Kan USA med andra ord vara på väg att få en *Tea Party*-rörelse till vänster?

Karin Henriksson, mångårig USA-korrespondent för bland annat *Svenska Dagbladet*, noterar i sin nya bok *Vänstern i USA* hur mycket det har skrivits om just den amerikanska högern på senare år. Att ge sig ut i landet och storögt intervjua varje Trumpsupporter man kan hitta har nästan blivit till en egen journalistisk genre. Henriksson hade redan skrivit en bok om Donald Trump (*Trump. Miljarderna, medierna och makten*). Nu ville hon skriva om den amerikanska vänstern. Men finns det ens någon sådan?

Henriksson besvarar sin egen fråga redan i bokens första kapitel. Ja, USA må sakna en vänster av europeisk karaktär. Men allt från feminism till medborgarrättsrörelse, kampen för miljön eller homosexuellas rättigheter har fått sin form och sin globala styrka här.

Dessutom är USA ett stort land. Här

>>

finns plats för allt från Donald Trump till radikala enkla: borgmästare som tänker fortsätta att upprätthålla Kyoto-avtalet, ett Kalifornien som redan på 1960-talet skaffade sig rätten till hårdare utsläppsrätter, anarkister, Joe Hill och regnbågsflaggor som vajar över San Francisco.

Det demokratiska partiet är kanske inga sossar, men de har i alla fall under perioder bedrivit vad man nog ändå bör kalla för socialdemokratisk politik. Ta Franklin D Roosevelts *New Deal* på 1930-talet eller Lyndon B Johnsons *War on Poverty* på 1960-talet.

Och dessutom: USA är ett land som grundades i en revolution. I våldsam uppror mot den brittiska kungen föddes den federala staten. Frihetskudinnan uppmanar med Emma Lazarus ord "ge mig era uttröttade, era fattiga. Era tyngda frihetslängtande massor som bara vill kunna andas fritt." Visst kan revolutionen komma även hit.

Sedan ger sig Karin Henriksson ut på en resa. Bakåt i tiden och ut i landet. Den är intressant, om än aningen förvirrande. Hon skriver om den amerikanska feminismens globala inflytande: Betty Friedan som fick västvärldens hemmafruar att resa sig, Gloria Steinem som wallraffade på playboyklubb i kaninsvans och nätstrumpor samt om radikalfeminister som började uppmärksamma sexuella trakasserier i arbetslivet.

Karin Henriksson besöker Kalifornien där man försöker skydda invandrare undan de federala myndigheterna och hon listar konkreta vänsterinitiativ, som rörelsen för höjd minimilön. När New York och Kalifornien gick med på dessa krav berördes över 2 miljoner människor.

Hon åker upp i Appalacherna och träffar den 86-åriga Violet Bowee och de pratar om fattigdom, om varför den biter sig fast i USA på ett sätt som vi i Europa ofta finner djupt chockerande.

Henriksson skriver om radikalerna inom Black Lives Matter-rörelsen och finner väl ingen ny Martin Luther King men dock en ung generation av svarta intellektuella som försöker förstå den svarta erfarenheten i ett USA "efter Obama". Hon intervjuar socialister och fackföreningsföreträdare samt beger sig till Woodstock (som inte ligger i Woodstock) för att söka det amerikanska 1968-ögonblicket.

Det mesta är intressant men det går också väldigt fort. Boken hade tjänat på att gå mer på djupet. Och på att stanna upp.

Populärkulturens makt hade exempelvis behövt behandlas mer utförligt. Vänstern har inte fått utlopp på många platser i USA, men Hollywood är en. Vad har det egentligen betytt för möjligheten att sprida idéer om till exempel

homosexuellas rättigheter, både i USA och i världen?

Hur ska vi se på #metoo och den feministiska vågen inom nöjesindustrin? Kan den betraktas som en del av en pågående politisk vänstervåg? Eller är den något annat?

Det hade varit intressant att få mer hjälp av författaren i att placera dessa ting i den amerikanska samtiden. Ekonomiska

Demonstration i New York 1970.

FOTO: GETTY IMAGES

faktorer som betydelsen av den globala finanskrisen, där miljoner amerikaner förlorade sina hem, är också ganska frånvarande. Karin Henriksson lyckas ändå verkligen förmedla en bild av att något håller på att hända.

Bernie Sanders, senatoren från Vermont som kallade sig demokratisk socialist, lyckades nästan bli presidentkandidat för ett parti som han aldrig hade varit medlem i. Just nu sitter han och funderar på om han är för gammal för att ställa upp i presidentvalet en gång till.

Att den politiska mitten tycks ha kollapsat och endast ytterkanterna har förmåga att entusiasmera människor verkar mer sant i USA än i Europa.

Startskottet för Tea Party-rörelsen som verklig politisk kraft kom 2014. Då förlorade den republikanska majoritetsledaren i kongressen Eric Cantor mot den hårdføre nykomlingen Dave Brat. Det var en politisk jordbävning.

Något liknande, om än kanske mindre dramatiskt,

inträffade i våras på vänstersidan. Den 28-åriga Alexandria Ocasio-Cortez slog i New York ut en demokratisk ledamot som hade suttit i kongressen i 20 år. Hennes kampanj finansierades av Brand New Congress, en vänstergrupp som har satt sig det ambitiösa målet att byta ut hela kongressen. Sedan gav sig Alexandria Ocasio-Cortez ut på turné med just Bernie Sanders.

Den 28-åriga socialisten och den 77-årige. Är det den nya amerikanska vänstern?

För något verkar faktiskt ha hänt bland de unga i USA: 69 procent av dem som uppger att de kan tänka sig att lägga sin röst på en socialist är under 30 och en dryg tredjedel i gruppen 18 till 39 år har en positiv syn på begreppet socialism. Det här är med andra ord långt från 1950-talets McCarthy-era när man skrämdes med röda spöken och förföljde både inbillade och verkliga kommunister.

Men Henriksson konstaterar också att dessa undersökningar kan lida av viss begreppsförvirring: högern var ju trots allt ganska framgångsrik i att utmåla Barack Obama som "socialist", och han är populär. Kanske är det helt enkelt honom många ungdomar tänker på när de hör ordet?

Dessutom finns ju allt som historiskt har hållit tillbaka eventuella vänstervindar fortfarande kvar. USA är ett land där tonvikten ligger på individens frihet. Här har det inte funnits någon urgammal aristokrati att gemensamt resa sig mot, misstänksamheten mot staten är stor, beslutsfattandet sker på många olika nivåer, den etniska solidariteten är starkare än klassolidariteten och patriotismen omfattar nästan alla. I vissa frågor har det gått vänsterns väg: exempelvis gällande homosexuellas rättigheter. Andra, som abortfrågan, är precis lika känsliga idag som de alltid har varit. Och alldeles oavsett det liberala Hollywood så flödar mycket större summor hela tiden till konservativa politiker i ett politiskt system där just pengar i hög grad är vad som levererar makten.

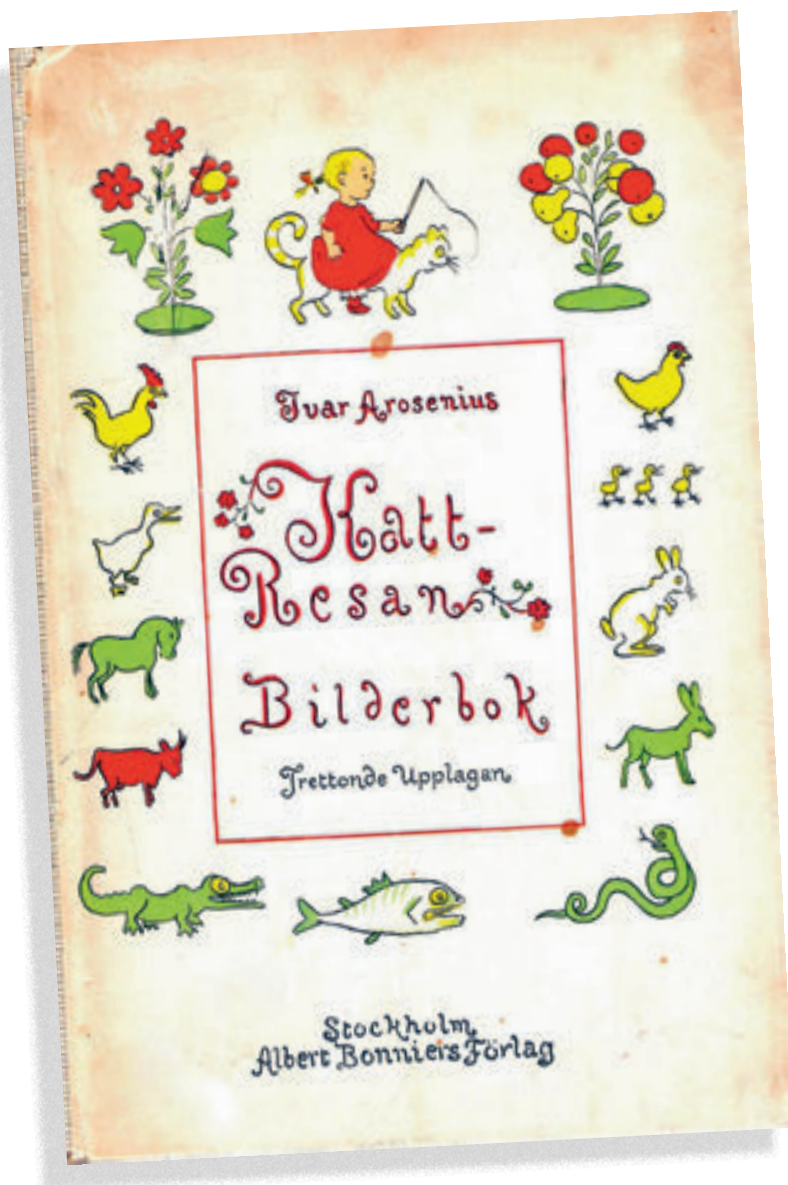
Karin Henriksson svarar till slut nej på frågan om huruvida revolutionen är på väg till USA. Men hon tycks ändå känna av en definitiv vänstervind.

Frågan är bara om den går djupare än vreden mot Donald Trump. ✨

Katrine Marçal

VÄNSTERN I USA
KARIN HENRIKSSON
Lind & Co

Bifigurernas betydelse

KULTURHISTORIA

Synen på naturen som Guds stora bok är ett gammalt motiv inom den religiösa mystiken som kan sägas ha övertagits av naturvetenskapen. Ja, som rentav beredde vägen för den, genom att legitimera forskningen, observerandet och framförallt samlandet som rimliga sätt att närma sig skapelsen. Ska man hårdra det är samlarna i någon mening den nya tidens portalfigurer framför andra. Deras framställningar av samlingarnas innehåll, och den systematik som utvecklades genom dem, bidrog till att öppna för de vetenskapliga genombruten från 1500-talet och framåt. Den

som samlade in så många exemplar som möjligt, sorterade och systematiserade, och delade sina observationer med andra, vidgade därmed hela tiden fälten för de möjliga kunskaperna. Och i viss mån gäller väl detta även idag, trots att mycket av verksamheten har tagits över av maskiner. Men det finns väl fortfarande barn som samlar frimärken? Eller fjärilar?

Samlaren är en egen art, som lika mycket driven av prestige som kunskapsbegär strävar efter att fullkomna sina samlingar. Den som har flest frimärken, skalbaggar, målningar eller luktsudisar när den dör vinner. Problemet är bara att om man inte har valt att samla på något väldigt begränsat, eller så exklusivt att knappt någon annan har råd med

det, kommer det alltid att finnas någon som har mer, bättre, komplettare... Men den kloke samlaren kan finna sig i det och se till att spetsa sin samling så att den åtminstone har något som väcker de andras avundsjuka.

Fredrik Sjöberg är en samlare som flera gånger vittnat om sin avundsjuka på andra samlare, men som har insett att det inte går att få till den fullständiga samlingen. Han kan till och med uttrycka viss njutning inför möjligheten att slänga hela samlingen. Han är biolog, specialiserad på blomflugor. På Runmarö, i Stockholms skärgård, har han gjort den troligen mest fullständiga inventering som går att göra av dem där. Öns begränsning har gjort hans samling exklusiv. Med visst förakt yttrar han sig om fjärlissamlare. Både för att det är så banalt att intressera sig för de där vackra djuren, och för att de ovärdigt rusar runt och viftar med häven för att få fatt i sina exemplar. Flugsamlaren däremot står still. Det är ingen idé att ränna efter flugorna, de är för snabba. Men vet man var man ska stå kommer de förr eller senare till en.

Att Sjöberg är biolog och samlare – och att han vet att vänta in sitt byte i absolut stillhet – är något som märks i hans böcker. Så också den senaste, *Mamma är galen och pappa är full*. I den utgår han från en målning av den danske konstnären Anton Dich av två 15-åriga flickor. Porträtten av kusinerna Hanna och Lillan gjordes sommaren 1921 i Menton, på Franska rivieran, alldeles intill gränsen mot Italien.

Sjöberg upptäckte tavlan hösten 2014 på en nätauktion. Han beskriver väntan, det loja bläddrandet bland utbudna tavlor, som något snarlikt väntan på en sällsynt blomfluga. Plötsligt ser han den och lägger sitt bud. Runt denna målning, och flickorna på den, deras familjer och utvidgade familjer, där även fjärilar som Modigliani och poeten Blaise Cendrars fladdrar förbi, bygger Fredrik Sjöberg ett verk som rör sig mellan det biografiska, självbespeglande och snarast filosofiska, även om jag tror att han själv skulle värja sig för överord. Lillan i bilden är för övrigt samma Lillan som är med i sin pappa Ivar Arosenius klassiska barnbok *Kattresan*, en bok jag själv minns som en av mina första starka läsoplevelser. Inte minst på grund av gubben med den blåa näsan och av hur katten flinkt sys ihop igen efter att ha exploderat. Lillan lär ha varit Sveriges mest avmålade barn.

Sjöberg skriver en prosa vars rytm obönhörligen för läsaren vidare. Som flugsamlare och människokännare är han expert på att finna mönster, men också förändringar och variationer i dessa.

>>

Undantagen och bisatserna, de lärda utvikningarna, där han för med läsaren på omvägar som emellertid hela tiden rör sig mot målet, är huvudsaken i hans litterära metod.

Fredrik Sjöberg har flera gånger påpekat hur få det är som förstår sig på varför man ska samla på just blomflugor, när det finns vackra fjärilar eller fascinerande skalbaggar – särskilt de senare har intresserat många författare, från Ernst Jünger och Nabokov till den unge Tranströmer, vars samling Sjöberg inventerade. Att specialisera sig på flugor är att ägna sig åt vad de flesta av oss nog uppfattar som ett slags naturs bificurer. Men icke då. Sjöberg förklarar utförligt hur viktiga de är, hur mångskiftande i all sin atrikedom och hur mycket man kan lära sig om landskap och klimat. Om hur ändrade förutsättningar gör så att nya populationer strömmar in i lokaler där tidigare andra dominerade.

Tack vare denna inställning förstår han hur man gör en rundmålning av en krets, en tid och en plats: genom att sätta den minst betydelsefulla figuren i centrum. Han hade kunnat ha någon av flickorna, eller Arosenius själv, som utgångspunkt för sin bok. Men han väljer den misslyckade. Den konstnär som söp bort sin begåvning, som försvann i mängden av konstnärskap under åren runt första världskriget, och som egentligen inte satt några spår i historien alls. Mer än detta spår då, som både blottläggs och i någon mening skapas av Fredrik Sjöberg, då han samlar ledtrådar och knyter ihop sina rön, slutsatser och uppfattningar till en bok.

Han har själv karaktäriserat sin stil så här: "Flertalet skönlitterära författare må ägna åtskillig tid och möda åt att få sina lögnar att se ut som sanningar, och jag är en av dem, som gör tvärtom: stöper sanningar i lögnens former." Helt säker på att han gör sig själv rättvisa med den beskrivningen är jag inte. Visst kan hans böcker försätta en läsare i ett tillstånd av osäkerhet. Men inte för att han skulle vara en opålitlig författare, tvärtom verkar han trovärdig i det mesta han skriver och beskriver. Nej, det är för att han bygger upp stora bilder av små delar, utan att för den skull ägna sig åt kokett fragmentkonst. Den fullständiga bilden mera antyds än visas upp. Läsaren får skärvor, både blanka och matta, som kompletterar varandra på lite olika sätt, och genom

vilka en helhet snarast suggereras fram. En helhet som utgår från det enskilda ödet, den särskilda människan, de förhållanden och relationer som utvecklas under livet, men på ett sätt som antyder något större.

Det krävs några böcker till av honom för att jag ska vara helt säker, men samlandet, modellbyggandet, berättelserna som byggs av utvikningar ... Det budskap jag tycker mig kunna vaska fram är att nyttan alltid är något villkorligt, tillfälligt, medan skönheten äger ett egenvärde, som inte kan förklaras och inte behöver motiveras. Precis som livet själv. Han uppfinner ibland motiv, för att komma undan nyfikna dumskallar. Sådana har han inget till övers för. Men det verkliga motivet är nog bara fattbart för den som i någon form delar hans passion för det som inte låter sig sammanfattas, utan som du måste läsa hans böcker för att få veta.

Den som kan mer ser mer. Det finns inget romantiskt i att inte fatta. Det är bara dumheter, tycker Sjöberg, och jag instämmer helt. Naturen är ett alfabet, och även flugorna går att läsa. Han är, som en sann biolog, helt osentimental, viss om att naturen är mera överlevnads-kraftig än den mänskliga kulturen. Och han verkar finna ett visst nöje i att förklara för vilsekomna turister, som hamnat i en utbränd skog, att den har bränts ned med avsikt. Just för att ge den typen av kryp som frodas bäst i den sortens natur möjlighet att utvecklas.

Som biolog, och flugexpert, vet han också att det inte finns några bificurer. En insikt han har fört över i sin prosa, där han återkommande skriver om dem som andra förbiser. Men genom att välja dem, de skenbara bificurerna, kan han frammana bilder av mera omfattande skeenden och förhållanden än många av de författare som helst jagar fjärilar. Vi läsare kan vara tacksamma för att Sjöberg är mera intresserad av oss än av flugor. Men förmågan att läsa, som alltid föregår den att skriva, har han tränat på flugornas alfabet. Det har gjort honom till en av våra främsta människo-skildrare. Jag råder er att börja samla på hans böcker. ✨

Torbjörn Elensky

**MAMMA ÄR GALEN
OCH PAPPA ÄR FULL**
EN ESSÄ OM SLUMPEN
FREDRIK SJÖBERG
Albert Bonniers förlag

Kaffet och slavarna

HISTORIA

Tre hundra år efter Karl XII:s död och den svenska stormaktens fall är de flesta forskare överens om att dessa händelser gynade Sverige i långa loppet. Som liten småstat i Europas utkant klarade landet sig bättre på den globala scenen än som kostsam militärmakt. Under 1700-talet började globaliseringen på allvar påverka konsumtionsmönstren och nya varor som kaffe, te och socker letade sig ner i folklagren. Genom global handel kunde Sverige både tillfredsställa de inhemska behoven av dessa varor samtidigt som man tjänade stora pengar på andra länders förändrade konsumtionsmönster.

Intresset för att studera global historia har ökat mycket de senaste åren och nu utges också populärt skrivna översikter som sätter in Sverige i världsutvecklingen. Historikern Leos Müller har länge forskat om den globala handeln ur olika perspektiv och i Sveriges första globala århundrade sammanfattar han både egen och andras forskning.

Många av de resultat han presenterar är överraskande. Som att te var den viktigaste varan i Kinahandeln, inte porslin eller siden. Det engelska suget efter *a nice cup of tea* öppnade upp för det svenska ostindiska kompaniet att etablera sig som en stor teimportör, volymmässigt inte långt efter det brittiska ostindiska kompaniet. Det var möjligt eftersom Kina var en självstän-

Ostindiska kompaniet.

FOTO: BJÖRN LARSSON ROSVALL/TT

dig stat som kunde välja sina handelspartner samtidigt som tidens komplicerade handelspolitik, med en blandning av monopol och frihandel, gav utrymme för svenska handelsvinster.

Gustav III:s satsning på kolonin Saint-Barthélemy i Västindien är välkänd och uppfattas ofta som ganska misslyckad. Leos Müller visar dock att hamnstaden Gustavia kunde fungera som viktig plats i transitohandeln. Svenska skepp kunde, tack vare landets neutralitet i de pågående krigen, skapa vinster genom att transportera varor mellan USA, Västindien och Europa när de krigförande länderna var under blockad.

Leos Müller har skrivit en viktig bok som ger läsaren en ny bild av det svenska 1700-talet. Han väjer inte heller för att lyfta fram de negativa sidorna av globaliseringen, i synnerhet slaveriet. Det var plantageekonomin som skapade vinsterna på varor som kaffe och socker, och plantagerna kunde inte bli lönsamma utan en stor mängd slavar. Även om Sverige endast undantagsvis direkt deltog i slavhandeln, var den en förutsättning för mycket av den globala handeln. Den under 1700-talet allt populärare kaffetären kan inte tänkas utan en omfattande slaveekonomi. Globaliseringen hade på 1700-talet, och även idag, ett högt pris. ✨

Åsa Karlsson

**SVERIGES FÖRSTA
GLOBALA ÅRHUNDRADE
EN 1700-TALSHISTORIA**
LEOS MÜLLER
Dialogos förlag

Svenska Akademien 1930.

FOTO: TT

Med intriger och starka viljor

LITTERATURHISTORIA

Per Rydén och Jenny Westerströms *Svenska Akademiens modernisering 1913–1977* bör recenseras inte bara som bok, utan som resultatet av ett högpresterande forskningsprojekt med historisk och framtidsytande relevans. I det här större arbetet berättar de två litteraturvetarna, båda professorer vid Lunds universitet, initierat och omfångsrikt om fyra ständiga sekreterare i Svenska Akademien under drygt sex decennier. Det rör sig, i tur och ordning, om Erik Axel Karlfeldt (1913–1931), Per Hallström (1931–1941), Anders Österling (1941–1964) och Karl Ragnar Gierow (1964–1977). Kronologin i framställningen är rak, stoffet presenteras på akademiskt luftigt prosa.

Det ska sägas direkt: det här är främst sidor för den specialintresserade. Samtliga ledamöter som varit verksamma i Akademien under åren 1913–1977 placeras i sitt sammanhang, och detaljerna på de dryga 700 sidorna är många. Det finns sidospår som gör att fokus vidgas och byts, ansatsen kan emellanåt upplevas som för energisk. Intar man en generös och rättvis hållning motiveras stickspåren av ett historiskt och arkivvetenskapligt argument, medan en läsare som slukar sidorna riskerar att bli både informerad förtjust – och lite mätt.

Ibland staplas information, och intrycket blir lite stolpigt, men som helhet är det en bragd att författarna lyckas fånga växelspelet mellan tradition och förnyelse på ett så engagerat och beskrivande sätt. Särskilt kapitlet om Gierow fördjupar och levandegör rollen som ständigt sekreterare.

Rydén och Westerström visar att Svenska Akademien har varit en plats för intriger, konflikter, starka och tävlande viljor och där behovet av beskyddare och allianser alltid har varit stort. Vi får också goda inblickar i det vardagliga arbetet. Förändringen från uppgiften att främst syssla med svenskt språk och svensk litteratur, mot att alltmer rikta blicken mot nya språkkontinenter, illustreras väl. Skiftet, där lyriken framstår som den högsta formen i början av 1900-talet men gradvis ersätts av prosan som estetisk preferens, framträder genom bokens välavvägda resonemang.

Att De Aderton varit, och i hög grad fortfarande är, författare och forskares främsta prisgivare bör inte förglömmas. Rydén och Westerström visar genom ett gediget hantverk att Svenska Akademien haft en makalös betydelse för både svenskt kulturliv och vårt internationella renommé samt varför denna särregulerade institution måste bevaras och försvaras också i framtiden. ✨

Anna Victoria Hallberg

**SVENSKA AKADEMIENS
MODERNISERING
1913–1977**
UNDER KARLFELDTS,
HALLSTRÖMS, ÖSTER-
LINGS & GIEROWS TID
PER RYDÉN OCH JENNY
WESTERSTRÖM
Carlsson Bokförlag

Richard Berghs målning av Karl Warburg.

FOTO: ALAMY

Humanister lyfts ur glömskan

LITTERATURHISTORIA

I nom naturvetenskaperna åldras undersökningar snabbt. Såvida de inte tillhör den mycket exklusiva skaran av verk med ett bestående historiskt värde – tänk Darwin eller Linné – är risken stor att både forskare och verk glöms bort. Vetenskapsmannen får nöja sig med att lägga sitt strå till stacken och bidra till uppbyggandet av ett kumulativt projekt där etapperna liknar en stega man sparkar undan när man nått upp på murkanten.

Men i humaniora blir äldre verk sällan på ett så entydigt sätt obsoleta. Dessutom kan de människor som skrev dem ådra sig ett fortsatt intresse, med inslag av både förfaderskult och behovet att reflektera

över ämnets identitet och utveckling. I dessa verk kan det finnas bedömningar som står sig hundra år senare, och det finns undersökningar som fortfarande är användbara genom sin grundlighet.

Till dessa hör inte minst *Illustrerad svensk litteraturhistoria* (första upplaga 1896–97) av Henrik Schück (1855–1947) och Karl Warburg (1852–1918). Dessa volymer, ofta refererade till med kortformen ”Schück-Warburg”, har haft en central roll inte bara för undervisningen i litteraturhistoria, utan också för den läsande allmänheten i stort. Upplagorna var stora. Trots att det kommit många nya litteraturhistorier sedan dess, och trots att en del värdeomdömen oundvikligen har åldrats, är verket fortfarande användbart. Dess bredd gör att det har

rum åt mängder av mindre talanger som fallit ur historieskrivningen.

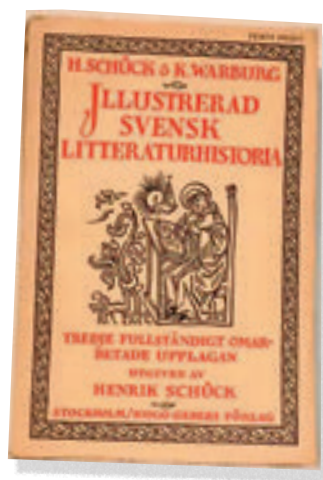
Av de två författarna har Henrik Schück vanligtvis bedömts som den mer framstående. Genom sitt långa yrkesliv, präglad av smått ofattbar produktivitet, är Schück den som har lämnat störst avtryck på den svenska litteraturforskningen. Det har därför också skrivits en del om Schück som forskare och människa, medan Warburg har hamnat i skymundan. Man har nästan glömt bort att *Illustrerad svensk litteraturhistoria* hade två huvudförfattare, och att det faktiskt var Warburg som skrev större delen. Det är därför välkommet att Monica Lauritzen ägnar denne en brett upplagd biografi, *Karl Warburg. Den varsamme vägvisaren*.

I vissa avseenden kan man nämligen tycka att Warburg är en intressantare figur än Schück. Den senares biografi blir ett ordentligt stycke svensk universitetshistoria, men Warburgs blir därtill en del av journalistikens och politikens historia i Sverige. Warburg var inte riktigt fullblodsakademiker på Schücks vis utan mer av en mångsysslare som kombinerade akademiska uppdrag med verksamhet inom pressen och en tid som liberal riksdagspolitiker. Att följa hans karriär blir ett värdefullt stycke historisk sociologi. Den liberala Göteborgsjournalistiken, tillkomsten av Stockholms högskola och Nobelbiblioteket – som han ansvarade för att inrätta – liksom de politiska spänningarna kring unionskrisen kan alla ges en belysning med Karl Warburg som utgångspunkt.

Det judiska är ett centralt spår i Lauritzens framställning. Karl kom från den framstående judiska familjen Warburg, som efter att ha emigrerat från Venedig slagit sig ner i den tyska staden med samma namn. Av denna släkt bildade Karl Warburgs farfar en svensk kontingent. I förbigående bör nämnas (Lauritzen gör det nämligen inte) att en annan humanist, men av betydligt större format, var Karls avlägsna släkting. Aby Warburg (1866–1929), den egensinnige kulturfilosofen som lade grunden till den moderna konsthistorien och skapade ett legendariskt forskningsbibliotek, tillhörde nämligen den tyska grenen av släkten.

Liksom i Tyskland kom svensk humaniora under denna tid att i hög grad drivas av judar: förutom Warburg även Henrik Schück, Oscar Levertin och Martin Lamm. De var på en gång kosmopoliter med intresse för det internationella kulturutbytet och kulturnationalister med en klar blick för det specifikt svenska, så som man uppfattade det. Att de trots detta inte sällan betraktades med misstänksamhet eller hånades måste, till skillnad från mycket som går under det namnet idag, ses som ett utslag av rasism. Lauritzen framhäver ofta denna relativa outsiderposition hos Warburg. En annan möjlighet att betrakta från sidan kommer ur det faktum att Warburg hade sin bas i Göteborg och stadens frisinnade publicistik snarare än till det konservativa Uppsala eller det Stockholm som i så hög grad definierades av tjänstemännen.

Warburgs verksamhet som litteraturhistoriker – vilken till skillnad från Schücks ägnades mer moderna epoker – kan betraktas som en naturlig utväxt av hans verksamhet som kritiker, något som Lauritzen granskar i detalj. Det hela blir en aning uppräknande men ger en värdefull inblick i den intressanta brytningstid då den äldre "idealrealismen" gav vika för

Storverket.

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

den nya litteratur som ville sätta problem under debatt, bara för att ett årtionde senare utkonkurreras av nittitalisterna. Warburg framstår också som en sensibel dagskritiker som var öppen för det nya utan att förlora sin självständighet. Han välkomnade det moderna genombrottet men hade också i hög grad fått sina värdekriterier formade av den äldre estetiken. En del av detta är hur han kunde kombinera ett principiellt frisinne med en oscariansk prydhet som kan förvåna. På det stora hela får vi intrycket av en icke-dogmatisk bedömare som var mer benägen att fria än att fälla. Warburgs försiktighet kan ibland verka lite mjälig, men den tycks faktiskt ha grundats i eftertänksamhet snarare än opportunist eller konflikträdsla. På ett ofta övertygande, men ibland lite forcerat, sätt dröjer Lauritzen vid Warburgs syn på kvinnliga författare och visar på hans relativa föredomsfrihet.

Om Lauritzens bok är en solid biografi av traditionellt snitt, med hög informationsdensitet men också med sina longörer, är Kjell Espmark *Martin Lamms ögonblick* en djärvare och mer abrupt historia, en "essä med inslag av roman" som han kallar den. Istället för ett livslopp får vi en serie definierande ögonblick som låter människan och forskaren Lamm (1880–1950) träda fram, den kanske klarast skinnande litteraturforskaren i generationen efter Warburg. Även om Espmark bygger sin framställning på källor, framförallt Lamms brev, är det med samma levandegörande teknik han annars har använt i sina mer uppenbart fiktiva skildringar av historiska personer. Vi känner också igen den koncisa stilen som siktar på att fånga det väsentliga i ett skeende eller en person, och som

många gånger lyckas säga mer än detaljerade utredningar.

Det starkt psykologiserande porträttet med dess oklara proportioner mellan fakta och gestaltning kan möjligen ses som väl fantasifullt, i värsta fall som ett sätt att projicera sina favoritföreställningar på det försvarslösa objektet. Samtidigt har det klara fördelar. Inte minst lyckas det ge en föreställning om hur forskning går till, den ibland närmast mystiska vägen från en första intuition till ett färdigt arbete.

Vissa mer gripande inslag i Lamms liv kan kanske endast levandegöras på detta sätt. Ett sådant är när den paranoide Lamm kallar till sig sin tidigare student Henry Olsson för att vara hans stöd under nattliga vandringar i Stockholm och övertyga honom om att staden inte är ockuperad av nazisterna. Även hos Espmark spelar alltså det judiska en avgörande roll. Martin Lamms redan från början nervösa läggning, med tvära kast mellan arbetsnarkomani och förlamande svärmod, kommer att leda till en psykisk krasch under tiden runt andra världskriget.

Dessa två biografiska verk lyfter fram ur glömskan två personer, vilka båda förtjänar att bli mer kända av alla som intresserar sig för svensk litteratur- och kulturhistoria. De demonstrerar också två skilda sätt att ta sig an uppgiften, vilka båda har sina för- och nackdelar. På sätt och vis är det en fråga om proportioner. Även den mest faktabaserade biografi tvingas föra samman källornas vittnesmål till något som liknar en fiktiv gestalt. Samtidigt är det få verkliga människoliv som omedelbart lämpar sig för fiktiv framställning, läsarens intresse bygger på en önskan att få komma i kontakt med den verkliga historien. Denna gräns mellan de i sig stumma dokumenten och den levande gestalten måste ständigt uppfinnas på nytt. ✨

Alfred Sjödin

**KARL WARBURG
DEN VARSAMME
VÄGVISAREN**
MONICA
LAURITZEN
Bonniers

**MARTIN LAMMS
ÖGONBLICK**
KJELL ESPMARK
Norstedts

Stockholms-
utställningen 1930.

FOTO: TT

Funktionalismens ideolog

ARKITEKTUR

I den samtida debatten om stadsplanering och arkitektur hänvisar man ofta till de omfattande rivningar som genomfördes i svenska städer under 1960-talet och den misslyckade bebyggelse som växte fram i dess ställe. Klara-kvarteren i Stockholm – där pampiga sekelskiftespalatser fick ge vika för dystra brutalistiska bankkontor och myndighetsbyggnader – har tillsammans med Domusvaruhusen i rå betong som restes i nästan alla svenska städer kommit att symbolisera den stadsbyggnadsideologi som fortfarande gäller.

Omsvängningen inom arkitekturkåren och stadsplaneringsetablissemangen skedde dock flera årtionden tidigare. Sextiotalets rivningar och sjuttiotalets miljonprogramsbebyggelse var de konkreta manifestationerna av en funktionalistisk ideologi som slog igenom med full kraft redan under 1930-talet. På bara några år gick den från att vara en radikal strömning på den estetiska och politiska marginalen, omfattad av en liten krets av

eldsjälar, till en allt överskuggande estetisk statsideologi.

Efter Stockholmsutställningen 1930 sammansmälte den funktionalistiska ideologin med det socialdemokratiska folkhemsbygget och dess projekt att förvandla Sverige till världens modernaste land. I detta projekt ingick utskåpningen av det gamla och traditionella, också i rent fysisk bemärkelse. Stadsmiljöerna skulle ”saneras”, som det hette med tidens språkbruk, från äldre bebyggelse. Resultatet blev en skövling av det fysiska kulturarvet som saknade motstycke i andra europeiska länder.

Den centrala gestalten bakom 1930 års utställning, som kom att fungera som katalysator för den nya ideologin, var Svenska Slöjdföreningens ordförande, konsthistorikern Gregor Paulsson. Paulsson var även initiativtagare till det inflytelserika funktionalistiska manifestet *acceptera*, författat 1931 tillsammans med flera av tidens ledande arkitekter, som Uno Åhrén, Sven Markelius och Gunnar Asplund.

Om Paulsson och hans tid har författaren och förläggaren Per I Gedin skri-

vit i den biografiska boken *När Sverige blev modernt. Gregor Paulsson, Vackrare vardagsvara, funktionalismen och Stockholmsutställningen 1930*. Författaren tar avstamp i sin egen relation till Paulsson, som avslutade sin karriär som professor i konsthistoria vid Uppsala universitet. Det var i den positionen som Gedin på fyrtioalet kom i kontakt med honom. Först senare skulle han bli varse Paulssons spektakulära och skiftande karriär i den svenska offentligheten.

Under sitt långa yrkesverksamma liv hade Paulsson många olika roller: kritiker, museiman, ideolog och direktör vid Svenska slöjdföreningen, konsteoretiker och slutligen konsthistoriker. Gedins framställning är både kronologiskt och tematiskt uppdelad utifrån dessa olika roller. Men tyngdpunkten ligger på Paulssons verksamhet vid Slöjdföreningen, och särskilt vid Stockholmsutställningen och manifestet *acceptera*. Det var i det sammanhanget Paulsson gjorde störst avtryck på den kulturella och politiska utvecklingen.

Paulsson framstår hos Gedin som en komplex och motsägelsefull person, vars

starka övertygelser på olika områden ibland stod i direkt motsättning till varandra. Som funktionalismens introduktör i Sverige drevs Paulsson av ett radikalt socialpolitiskt patos, där arkitekturen blev den fysiska manifestationen av en ideologi som syftade till att omdana hela samhället och i förlängningen också de människor som levde i det.

Motsägelsefullheten illustreras bland annat i Paulssons skiftande inställning till den engelska *arts and craft*-rörelsen och dess marxistiske frontfigur William Morris, som ömsom betraktas som förebild, ömsom som symbol för det förlegade och förhatliga som funktionalisterna ville göra upp med. Under den tidiga karriären var Morris en av de viktigaste inspirationskällorna för Paulssons sociala och estetiska engagemang, men i takt med att Paulsson kom att orientera sig åt tyska idéer om industritillverkningens överlägsenhet skulle *arts and crafts*-rörelsen alltmer framstå som något han ville frigöra sig ifrån.

I pamfletten *Vackrare vardagsvara* från 1919 argumenterade Paulsson för att industrin, inte konstnärer och hantverkare, skulle bestämma över estetiken. Det är en tankegång som återfinns hos andra tidiga modernister som Le Corbusier, som menade att hus skulle betraktas som maskiner att leva i, och att ingenjörerna skulle ta över arkitekternas roll. I fallet Paulsson förefaller det för en sentida läsare onekigen en smula ironiskt att en företrädare för Svenska Slöjdföreningen argumenterade för att hantverket skulle ersättas av industriprodukter. Även den mångåriga konflikten med möbelformgivaren Carl Malmsten, som var den som kanske främst motsatte sig Paulssons estetiska agenda i offentligheten, samtidigt som Paulssons högborgerliga hem i Geijersgården i Uppsala möblerades med en försvarlig mängd Malmstenmöbler, visar på motsägelsefullheten.

Gedin gör en åtskillnad mellan funktionalismen som stil och som ideologi. Stilen nådde sin höjdpunkt i början av 1930-talet, medan ideologin, så som den kom till uttryck i *acceptera* och i den bostadssociala utredningen 1933–1947, upphöjdes till en statsideologi som dominerade det svenska samhällsbygget i många årtionden framåt. Moderniteten blev ett självändamål: gammal bebyggelse skulle rivas, inte för att den fungerade dåligt utan för att den symboliserade ett annat samhällsideal.

Bara några år efter Stockholmsutställningen 1930 och manifestet, som fick ett ljummet mottagande bland allmänheten men väckte entusiasm hos de politiska makthavarna, tonade de flesta av funktio-

nalismens pionjärer och ideologer ned sin radikala hållning. Men vid det laget var genomslaget för den funktionalistiska ideologin redan så kompakt att utvecklingen var omöjlig att stoppa. Paulsson och de andra hade släppt anden ur flaskan och kunde inte tvinga den tillbaka igen.

Modern restaurang.

FOTO: TT

När Sverige blev modernt är läsvärd inte bara som en skildring av ett fascinerande levnadsöde utan också som ett kulturhistoriskt och idéhistoriskt dokument över ett avgörande skifte i den svenska historien. Den redogör för den funktionalistiska ideologins kopplingar till extrema politiska strömningar på både höger- och vänsterkanten. Det är anmärkningsvärt att fastän de flesta av de svenska funktionalistiska pionjerna befann sig långt till vänster hämtades inspirationen framförallt från tyska strömningar med rasbiologiska inslag, framförallt inom den Svenska slöjdförningens tyska förlaga Werkbund. Också Stockholmsutställningen hade sin beskärda del av detta tankegod i form av delutställningen Svea.

Gedins ton är resonerande och inte dömande, men mellan raderna kan man ana ett vemod över att utvecklingen tog den riktning som den gjorde efter Stockholmsutställningen. Om funktionalismen inte hade smält samman med och korruperats av den politiska makten skulle den kanske ha kunnat utvecklas organiskt, parallellt med tidens andra stilar. Istället cementerades den, bland annat genom Gunnar Myrdals och de övri-

gas försorg inom ramen för den bostadssociala utredningen, och rullades ut i stor skala över hela landet. Miljonprogrammets likriktning har föga gemensamt med den tidiga funktionalismens sparsmakade minimalism, som för övrigt funktionalismens pionjärer redan hunnit

börja ta avstånd ifrån runt 1935.

Precis som i Per Gedins tidigare skildringar av svenska kulturpersonligheters levnadsöden, som *Verner von Heidenstam. Ett liv* (2006) och *Isaac Grünewald. Modernist och människa* (2015), är det också denna gång en fröjd att läsa den eleganta och välavvägd prosan. Av de skildrade personligheterna är Gregor Paulsson den som är svårast för läsaren att komma in på skinnet. Det är inte lätt att få ihop bilderna av den älskvärde professorn i konsthistoria med den fradgande funktionalistiske ideologen som gjorde sig till ovän med allt och alla som motsatte sig hans radikala agenda. Motsägelsefullheten kvarstår efter att man har läst boken, som likväl bidrar med viktiga nycklar till förståelsen av det svenska 1900-talets historia. ✨

Lars Anders Johansson

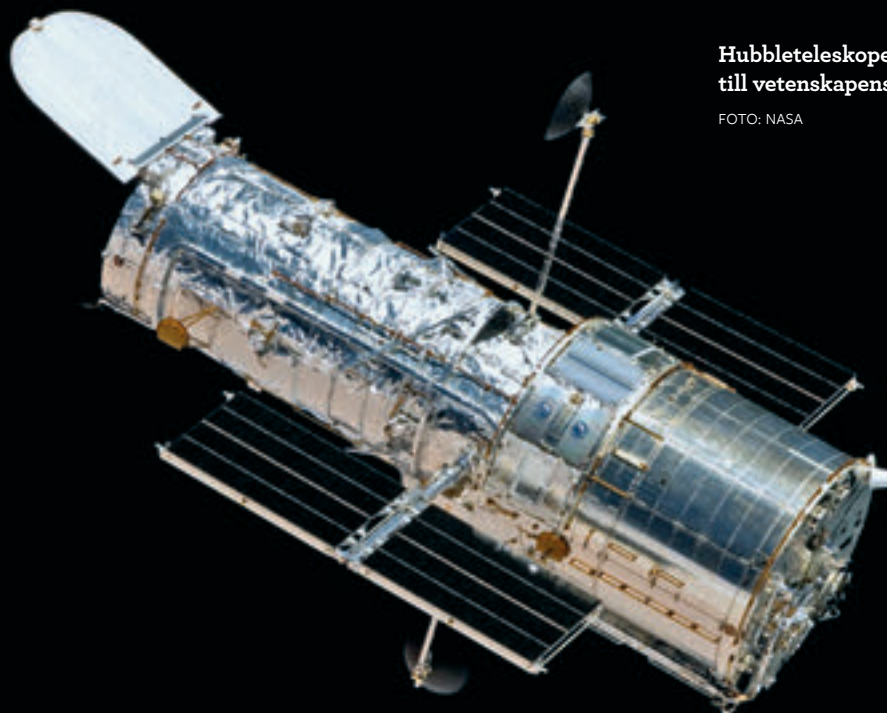

**NÄR SVERIGE BLEV
MODERNT**
**GREGOR PAULSSON,
VACKRARE
VARDAGSVARA,
FUNKTIONALISMEN
OCH STOCKHOLMS-
UTSTÄLLNINGEN 1930**
PER I GEDIN
Albert Bonniers Förlag

Detta nummers recensioner:

***Bengt E Y Svensson** söker säker insikt; **Katarina Barrling** vinkar adjö till medelklassen; **Johannes Ljungberg** begraver Gud; **Hanna Sistik** vaskar smutsig byk; **Jan Knutsson** kollar kommande konflikter; **Ninna Rösiö** tar eliten i örat; **Klas Eriksson** hyllar staden; **Ulrika Carlsson** filosoferar med pekpinne; **Ylva Herholz** blickar mot öster; **Håkan Arvidsson** promenerar med snillen; **Benny Carlsson** värnar ett mirakel.*

Hubbteleskopet: har bidragit till vetenskapens framsteg.

FOTO: NASA

Vetenskapen – en framgångssaga

Naturvetenskaperna har under det senaste seklet varit spektakulärt produktiva och framgångsrika. Detta har skapat en viss hybris på sina håll i branschen. Bengt E Y Svensson begrundar frågan om vad riktig kunskap faktiskt är och vilka vägar som leder fram till den.

FILOSOFI

Naturvetenskapen har under de senaste dryga hundra åren gjort oerhörda framsteg. Vid 1900-talets början var atomen fortfarande ett omtvistat begrepp, idag är den kartlagd utan och innan. Kunskap om atomen har kunnat utnyttjas för att förstå egenskaper hos material, och den ligger också till grund för den elektroniska revolutionen med allt vad den innebär från mikrochips till smarta telefoner och olika sorters sensorer och styrinstrument.

Läkarvetenskapen har genomgått en enorm utveckling. Biomedicin var i förra seklets början ett mycket begränsat fält – om ens det – men idag är klinisk använd-

ning av molekylärbiologi närmast vardagsmat. Gentekniken kartlägger gener både för levande och för länge sedan utdöda djur och människor. Världsalltet uppfattas nu som någon miljon gånger större än för hundra år sedan. Kosmos är inte längre oföränderligt, utan en skådeplats där vi kan se saker hända snart sagt varje minut. Även om bilden inte är fullständig, så förstår forskarna idag rätt väl klimatets förändringar som en följd av mänskliga aktiviteter: ett obegränsat utnyttjande av fossila bränslen kommer att medföra genomgripande förändringar av livet på jorden.

Vad är det då som har gjort naturvetenskaperna, och då särskilt fysiken och angränsande forskningsfält, så framgångsrika? Svaret på den frågan innehåller många olika komponenter.

Ett delsvar är teknikutvecklingen på instrumentområdet och de möjligheter som denna har gett för att utveckla allt förnämligare "förlängda sinnen". För något sekel sedan befolkades detta område egentligen bara av optiska instrument: mikroskopet för att se små delar och kikaren/teleskopet för att se ut i rymden. Idag har vi, förutom den närmast oundgängliga lasertekniken, möjligheten att använda oss av strålning av många olika former och i varierande våglängder. Och utan den elektroniska revolutionens alltmer ingående kunskaper om hur atomer samverkar i klump hade vi inte haft dagens allt kraftfullare datorer, så nödvändiga för mycken grundläggande forskning. Utan stordatorer ingen forskning vid elementarpartikelfysikens jätteacceleratorer, inte heller något genomträngande >>

studium av kosmos med hjälp av fler och mer förfinade instrument i konstgjorda satelliter som genomkorsar vårt planetsystem. Inte minst är det inom kosmologin som den grundvetenskapliga utvecklingen har blivit möjlig tack vare just utvecklingen av alltmer avancerad teknik. Överhuvudtaget är det just landvinningar inom grundforskningen som har kunnat utnyttjas för att få än finare undersökningsverktyg, till gagn för ytterligare mer avancerad grundforskning.

ett annat delsvar är det uppenbara: att staterna – till syvende og sist alltså skattebetalarna – har insett det viktiga i att satsa stora summor på till synes ”onyttig” grundforskning. Här har internationellt samarbete varit nödvändigt. Att bygga jät-

Kosmos: i ständig utveckling.

FOTO: ALAN DYER / GETTY IMAGES

teacceleratorn LHC vid forskningslaboratoriet CERN i Genève har kostat över 60 miljarder kronor; att driva den kostar de 22 medlemsstaterna i CERN tillsammans bortåt 10 miljarder kronor årligen. Den Nobelprisbelönade upptäckten av gravitationsvågor gjordes med hjälp av ett annat jätteinstrument, LIGO i USA, som betingade en prislapp för byggandet om mera blygsamma (!) 10 miljarder kronor. Den anläggning för neutronforskning, ESS, som nu byggs i utkanten av Lund är kostnadsberäknad till ca 20 miljarder.

Så länge dessa storsatsningar har gett vetenskapligt eller tekniskt intressanta och allmänt uppmärksammade resultat, har finansierarna visat sig vara villiga att satsa dessa summor. Men det fodras hela tiden nya slående upptäckter för att säkra fortsatt finansiering. Inom rymdforskningen och kosmologin har dess företrädare skickligt kunnat visa på en ström av

sådana slående resultat. Mycket talar för att nya, stora kosmologiska upptäckter kommer att göras också framöver. Inom den andra mycket resurskrävande fysikgrenen, elementarpartikelfysiken, är läget mera problematiskt. Det finns de som hävdar att läget på den fronten är riktigt bekymmersamt: några spektakulära rön har, menar många, inte denna fysikgren kunnat redovisa sedan påvisandet

”Kosmos är inte längre oföränderligt, utan en skådeplats där vi kan se saker hända snart sagt varje minut.”

av den så kallade Higgsbosonen 2012. De föreslagna upptäckterna av till exempel ”mörk materia” har hittills helt uteblivit. Elementarpartikelfysiken som frontlinjevetenskap kanske rent av har nått sitt bästföredatum.

Det finns ytterligare flera delsvar till frågan om varför naturvetenskaperna har varit så framgångsrika. Några av dem ligger på ett mera vetenskapsteoretiskt plan. Till exempel är fysiken i viss mening ”enkel”: den studerar i första hand väl definierade storheter med ett fåtal komponenter och utan några komplicerande kringvillkor att ta hänsyn till. Ta till exempel atomerna. De enklaste av dem kan behandlas ytterst noggrant av en oerhört framgångsrik teori – kvantmekaniken. Den är kanske inte ”enkel” i vanlig mening, men ändå en väl definierad och fullt hanterbar teori. Det blir visserligen genast krångligare när det gäller att förstå sammansatta atomer, eller flera atomer i samverkan. Superdatorernas intåg har dock gjort att man nu för tiden med framgång kan hantera också sådana mera komplexa fenomen.

ett annat exempel på enkelhet i fysiken är – kanske något förvånande för den oinvidige – ett svart hål. Det är ”enkelt” i den meningen att det som enskilt objekt inte har några mindre delar. Ett svart hål kännetecknas av tre säger tre egenskaper: sin massa, sin elektriska laddning och sin rotation, ingenting annat. Det måste dock tilläggas att redan samspelet mellan två svarta hål är ett oerhört komplicerat problem som fordrar kraftfulla datorer för att man skall kunna räkna ut vad som kan ske. Ett genombrott när det gäller att genomföra sådana beräkningar var faktiskt avgörande för att tolka de signaler man såg i LIGO.

Ytterligare ett delsvar på frågan varför naturvetenskapen hittills har varit så framgångsrik ligger i den vetenskapliga metoden. Den har utmejslats under de senaste seklen; här står vi idag verkligen på jättarnas axlar. Den kännetecknas av det hypotetisk-deduktiva angreppssättet. Mycket förenklat och kortfattat innebär

detta ett nära samspel mellan teori å ena sidan och experiment eller observationer å den andra. Det kan börja med att det finns ett rudiment till en teori som ger vissa förutsägelser som kan prövas. Experimenten (eller observationerna) leder antingen till bekräftelse eller till vederläggning av teorin. Den kan då behöva modifieras eller kanske ersättas med en helt ny. Nya experiment föreslås för

att pröva den förändrade teorin. När teorin på detta sätt bekräftats tillräckligt väl inom ett visst ”giltighetsområde”, så vidtar en prövning av hur stort detta giltighetsområde är, och om det kan utvidgas ytterligare. Och så går det vidare.

I denna process spelar det av vetenskapsfilosofen Karl Popper lanserade falsifieringskriteriet en stor roll: en teori kan aldrig bevisas vara helt ”sann”, bara bekräftas eller motbevisas. Därför måste den vara så formulerad att den verkligen kan vederläggas. En teori som inte kan ”falsifieras” är därför ingen vetenskaplig teori. Flera så kallade ”pseudovetenskaper” kan utmönstras med hjälp av detta kriterium.

Naturvetenskapens stora landvinningar har också lett till en revolution inom vetenskapssamhället i stort. Vad som för några sekel sedan var högt ansedda vetenskaper – teologi och filosofi exempelvis – har fått lägre status när naturvetenskaperna har vält fram med sina krav på kvantifiering, på empiriska belegg för alla påståenden och på teorier som inte bara kan prövas utan som också framgångsrikt har visat sig klara proven.

Några forskare, främst fysiker, menar till och med att ett kunskapsområde som filosofi har mist sitt berättigande. Den amerikanske fysikern och Nobelpristagaren Richard Feynman har tillskrivits påståendet att filosofi är ungefär lika nyttigt för en naturvetare som ornitologi är för fåglar. Även om det är ytterst tveksamt om Feynman verkligen uttryckte sig så drastiskt, så återspeglar påståendet en inställning som inte är ovanlig. Till exempel så konstaterar Stephen Hawking kategoriskt i sin och Leonard Mlodinows bok *The Grand Design* från 2010 att ”(f)ilosofin är död. Filosofi har inte hängt med den moderna utvecklingen inom naturvetenskapen, särskilt inom elementarpartikelfysiken.” Det skall tilläggas att bara några sidor längre fram i den boken uttalar sig författarna utan att skämmas om frågor som definitivt hör till filosofin. Ryktet om filosofins död får nog sägas var betydligt överdrivet!

Min tolkning av dessa utfall mot filosofin är att fysikerna, hur stora forskare de än må vara, inte kan vara så väl hemmastadda i modern filosofi. Troligen likställer de filosofi med vad de träffat på i form av kontinental metafysik av det mera esoteriska slaget. Modern vetenskapsfilosofi är ju något helt annat – konstruktiv och kritisk granskande som den ofta är. Dessutom bör man tillägga att många fysiker själva ägnar sig åt just avancerad metafysik när de lägger det popperska falsifieringskriteriet åt sidan och förfäktar att vårt världsallt bara är en liten del av ett gigantiskt multiversum vid sidan av ziljoner andra universa, som vi dock aldrig kan få kontakt med.

Jag gör dessa reflektioner som fysiker när jag läser två nyligen utkomna böcker, samlingsverket *Science Unlimited? The Challenges of Scientism*, redigerad av de två vetenskapsfilosoferna Maarten Boudry och Massimo Pigliucci, och Angela Potochniks mer traditionellt vetenskapsfilosofiska *Idealization and the Aims of Science*. Dessa verk behandlar var för sig frågor kring vad vetenskap är, vad den har för syfte och om det finns några områden som (natur)vetenskapen inte kan behandla.

Det finns en tvetydighet när det gäller att översätta ord som "science" och "scientism" från engelska till svenska. På engelska är bruket av ordet "science" – när det används utan ytterligare bestämning – begränsat till (natur)vetenskap. I svenskan däremot är "vetenskap" ett betydligt bredare begrepp. Det vållar till exempel inga bekymmer i svenskan att tala om humaniora som "vetenskap".

När man så talar om "scientism" blir översättningssvårigheterna om möjligt ännu större. Jag kan inte komma på någon bra svensk översättning; att försöka med "vetenskaplighet" missar helt

"Kan de metoder som används inom humaniora och samhällsvetenskaperna också ge kunskap? Här är meningarna delade."

målet. För "scientism" på engelska står för en mer extrem uppfattning, nämligen att den (natur)vetenskapliga metoden kan/bör/skall användas under allt kunskapssökande. Begreppet används både nedsättande och lovordande. I nedsättande mening används det av dem som menar att (natur)vetenskapen har gått alldeles för långt i sina anspråk på att vara det enda sättet att nå kunskap. För dem som istället har uppfattningen att (natur)vetenskapen är den enda källan till kunskap står termen "scientism" istället för något positivt.

Att belysa "scientismen" ur dessa olika

synvinklar är huvudsyftet med boken *Science unlimited? The Challenge of Scientism*, som består av dryga dussintalet inlägg från olika författare – mest vetenskapsfilosofer, men också en och annan filosofiskt lagd naturvetare liksom några dito samhällsvetare. Ofta i polemik med en eller flera andra forskare ger var och en på ett tiotal sidor sina synpunkter på "scientism", hur de uppfattar vad termen betyder och hur berättigat begreppet kan vara. Inläggen spretar åt alla möjliga håll och är spridda över många olika uppfattningar.

Flera av bidragen i boken ställer frågan om den naturvetenskapligt metoden är den enda acceptabla metoden för att nå kunskap. Kan de metoder som används inom humaniora och samhällsvetenskaperna också ge kunskap? Här är meningarna delade. De allra mest (natur)vetenskapsfrälsta menar att den (natur)vetenskapliga metoden kan användas till (nästan) allt. Och där den inte kan användas blir det inte fråga om kunskapsinhämtning alls. De avfärdar inte bara det som kallas pseudovetenskap – astrologi, parapsykologi et cetera. De menar också att forskningsområden som rör religion, etik och medvetande måste kunna behandlas med den naturvetenskapliga metoden; annars är det inte fråga om någon legitim kunskap. De som har denna uppfattning framhåller bland annat att neurofysiologin och hjärnforskningen hör till de vetenskapsgrenar som har utvecklats kraftigast under de senaste decennierna. Detta har medfört att företeelser som religiösa upplevelser och olika slags känslouttryck nu ofta kan återföras på kemiska eller fysiska processer i hjärnan. Men är det samma sak som att säga att vi är på väg att på (natur)vetenskaplig grund beskriva känslan av att tro på Gud, av kärlek eller av sorg?

En av dem som driver tesen om

(natur)vetenskapens uteslutande hegemoni till sin spets är den amerikanske filosofen och hjärnforskaren Sam Harris (som dock inte är representerad i boken); Harris är en av de fyra "ateismens ryttnare" (de övriga är Richard Dawkins, Christopher Hitchens and Daniel Dennett). Han menar således att (natur)vetenskapen kan förklara moraliska värderingar, och att både etiska och religiösa föreställningar kan föras tillbaka på neurobiologiska processer i den mänskliga hjärnan.

Kritiken mot Harris är hård i flera inlägg i boken. De menar bland annat att Harris överträder den begränsning som

redan David Hume på 1700-talet satte upp mellan "är" och "bör", att ingen naturvetenskap i världen kan förvandla vad en människa verkligen gör till vad hon bör göra, att inga teorier eller empiriska resultat kan ersätta normer. Varken Harris eller någon annan av "ultra-ateisterna" har erbjudits plats för något genmäle i boken.

Harris och hans gelikar är ju också oerhört religionskritiska, för att uttrycka sig milt. De konstaterar, naturligtvis med rätta, att astronomi och kosmologi under de senaste århundradena mer och mer har tagit över bilden av hur världen är beskaffad och hur universum har utvecklats. Där finns idag ingen plats för någon bokstavig skapelseberättelse å la *Bibeln*. Något som naturligtvis inte hindrar att religion, vilken skepnad den än tar sig, har en given betydelse för våra värderingar och som kulturbärande faktor.

Smart telefon: bygger på kunskap om atomen.

FOTO: FREDRIK SANDBERG/TT

De mindre polemiserande artiklarna i boken tar upp var och hur gränsen skall och kan dras mellan vad som (natur)vetenskaperna kan behandla och vad de måste lämna därhän. Här betonar författarna snarare vetenskapen som en visserligen mångfasetterad men ändå sammanhållen helhet. Det finns många goda prov på korsbefruktning mellan olika ämnesområden. Ett exempel är hur fysikens och kemins mätmetoder används inom de "mjuka" vetenskaperna. Välbekant är hur dateringsteknik grundat på kärnfysik utnyttjas inom arkeologin och närliggande vetenskapsområden; kol-14-metoden kan särskilt nämnas, men det finns flera liknande metoder. Välkänt är också hur gentekniken har kunnat användas för att studera släktskapet – eller frånvaron av släktskap – mellan nu levande och flera för länge sedan utdöda människotyper. Till de mera spektakulära rönen i detta gränsöverskridande forskningsfält hör upptäckten av den nära

>>

relationen mellan nu levande människor och neandertalarna.

Den andra boken, *Idealization and the Aims of Science*, har den relativt unga vetenskapsfilosofen Angela Potochnik som ensam författare. Hon är bland annat specialiserad på biologins vetenskapsfilosofi. Hennes bok har ett delvis annat fokus än antologin om "scientismen". Den går bland annat på djupet kring syftet med vetenskap och hur dessa syften kan uppnås.

Potochnik tar sin utgångspunkt i två viktiga observationer, dels "att vetenskap är ytterst ett projekt bedrivet av människor med vår begränsade förmåga", dels "att världen som vi bor i är otroligt komplex". I sin avsiktsförklaring säger hon att intentionen med boken är att den skall "(undersöka) följderna av idealisering av vad vetenskapen visar oss av världen, dess olika organisationsnivåer och samspelet mellan olika vetenskapsgränar, vad en vetenskaplig förklaring är, den roll mänskliga värderingar spelar inom vetenskapen, och även vetenskapens yttersta syfte."

Idealisering innebär att man försöker fånga det väsentliga i ett skeende i en förenklande "modell", som inte behöver vara "sann" men som ändå återger de väsentligaste dragen i det skeende man vill beskriva. I fysiken är en "modell" ofta formulerad med hjälp av ett matematiskt språk, men så behöver inte vara fallet. I andra (natur-)vetenskaper kan en "modell" vara något annat. Ett paradexempel är att tala om en "karta", inte bara inom geografin utan också i mera överförd bemärkelse, exempelvis när det gäller "kartläggningen" av det mänskliga genomet.

Vad har då vetenskapen för syfte? Ett är det självklara: att producera kunskap om världen för att förstå den bättre. Ett minst lika viktigt syfte, betonar Potochnik, är att ge "nyttig" kunskap, kunskap som kan utnyttjas för att nå uppställda mål. Hennes speciella infallsvinkel är att hon hela tiden anlägger ett mänskligt perspektiv på vetenskapen: vetenskapen är ingen abstrakt idékonstruktion utan har sin form och sin metod därför att den är till för människor och bedrivs av människor.

Här blir hon provocativt polemisk. Hon skriver naturligtvis under på att (natur-)vetenskapen i första hand söker *förståelse* för naturen. Men för henna innebär detta inte att den söker efter *sanningen* – vad nu det innebär och är för något. Istället, menar hon, kännetecknas vetenskapen av att den ger oss insikt och underlag för handlande med hjälp

Neandertalare: finns i vårt släktträd.

FOTO: GETTY IMAGES

av *idealiseringar*, som har kravet på sig att vara tillämpbara mer än att nödvändigtvis vara "sanna"

Vetenskapen skall och bör enligt Potochnik inte söka efter de grundläggande naturlagarna, om de nu finns några sådan – hon är inte så säker på det. Att till exempel försöka förstå naturen från dess grundläggande beståndsdelar är enligt henne inte fruktbart: hon ser ingen vits med att utgå från naturen som hierarkiskt uppbyggd av kvarkar, atomer, molekyler, et cetera. De strukturer och fenomen som man vill försöka förstå – notera att Potochnik är mera intresserad av att diskutera biologiska, psykiska och sociala fenomen än kemiska eller fysiska – är ju i vilket fall som helst så komplicerade att man ändå måste göra sig en modell, en idealisering, av de av dess yttningar som man i varje aktuellt fall är intresserad av.

Att idealisera är en självklar komponent i den (natur-)vetenskapliga metoden: vad som skiljer en skicklig forskare från en medelmåtta är ofta förmågan att göra bra idealiseringar, men också att

inse deras begränsningar. I många fall när man försöker förstå ett naturfenomen måste man nämligen bortse från många faktorer som man har skäl att anta att de är oväsentliga.

Redan Galileo Galilei, när han för 400 år sedan ville beskriva hur en avfyrad kanonkula rör sig, utgick i en första approximation från att han kunde bortse från luftmotståndet, trots att det alltid finns där. Han menade att denna idealisering är berättigad i en (tänkt) gräns där rörelsen sker i ett allt bättre vakuum. Och man kan alltid i nästa tillnärmelse ta hänsyn till motståndet, då mindre idealiserat men fortfarande kanske inte helt "sant".

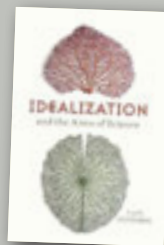
Att däremot påstå att naturlagarna inte har någon roll att spela därför att man ofta är tvungen att idealisera är för en fysiker som att svära i kyrkan. Potochnik vill till exempel hävda – och hon är inte ensam; hon citerar bland annat en annan vetenskapsfilosof, Nancy Cartwright – att Newtons tyngdkraftslag är, om inte fel, så i alla fall så pass långt borta från aktuella tillämpningar att den blir i det närmaste ointressant. Det fordras ju i de konkreta tillämpningarna ytterligare många antaganden anpassade till den speciella situation som gäller.

Allt detta går på tvärs mot hur en fysiker tänker. Visst fordras det ytterligare antaganden om precis vilken form jorden har, om hur månen påverkar jordens rörelse och många andra ting för att fullständigt beskriva hur planeterna rör sig. Men det är hela tiden Newtons tyngdkraftslag som ligger till grund för de omfattande beräkningar som måste göras för att få överensstämmelse med den observerade rörelsen. Man har också hela tiden en god kontroll över vilka approximationer som är av betydelse. Är det något fel, säger en fysiker, i att hela tiden ha den grundläggande lagen att utgå från och att, om så behövs, lägga till de ytterligare "randvillkor" som behövs i den aktuella tillämpningen?

Litet annorlunda kan det förhålla sig, det skall medges, för andra vetenskaper. Ta jordens klimat som exempel. När det gäller så komplexa fenomen har Potochnik en poäng. Även här finns det för-

**SCIENCE UNLIMITED?
THE CHALLENGES
OF SCIENTISM**
MAAERTEN BOUDRY
& MASSIMO
PIGLIUCCI (RED)
The University of
Chicago Press 2017

**IDEALIZATION
AND THE AIMS
OF SCIENCE**
ANGELA
POTOCHNIK
The University of
Chicago Press 2017

stås vissa grundläggande naturlagar som klimatforskarna utnyttjar när de gör sina beräkningar. Men nu kommer verkligen systemets komplexitet in på ett väsentligt sätt. Vädersystemet på jorden är så oerhört komplicerat att det kan vara svårt att bena ut vilka grundlagar som är de mest betydelsefulla och hur bra de olika nödvändiga approximationerna är. Vilket inte har hindrat forskarna från att nå en närmast total samstämmighet till exempel kring de faktorer som påverkar medeltemperaturen på jordytan.

Klimatforskningen kan illustrera en annan aspekt på vetenskapen som Potochnik med rätta lägger. Hon understryker att denna forskning inte i första hand är "nyfikenhetsforskning" utan "nyttforsknings". Klimatforskningen har ju som ett viktigt syfte att ge underlag för politiska beslut. Den pragmatiska aspekten blir då dominerande: "sanna" eller inte, de modeller som forskarna utnyttjar måste framförallt vara så pass tillförlitliga att allmänhet och politiker kan lita på dem. Att inte alla politiker gör det vet vi ju...

Potochnik tar ytterligare exempel från livsvetenskaperna, såsom biomedicinen. Här är nyttoaspekten extra påtaglig. Viktigt är också vilken tillit personer utanför forskarsamhället sätter till resultaten. Biovetenskapliga skeenden är ju om möjligt än mera komplicerade än klimatet, med en mängd påverkansfaktorer att ta hänsyn till. Bland dem finns naturligtvis sådana som härrör från själva de skeenden man vill undersöka. Dessutom kan det i många fall faktiskt också betyda mycket vilken inställning forskarna personligen har till sina resultat och hur dessa skall tolkas.

Även om hon hävdar en litet avvikande uppfattning om hur (natur-)vetenskapen når förståelse för de fenomen den studerar, betonar Potochnik mycket noga att det inte duger med vilka idealiseringar som helst. Hon har således inget till övers för så kallade pseudovetenskaper. Nej, idealiseringar och modeller – även om de är pragmatiska och enbart ger en ofullständig bild av skeenden i världen – måste uppfylla strikta kriterier: de måste vila på empirisk grund och måste så noggrant som möjligt kunna förutsäga framtida skeenden. Ingetdera gäller för astrologi eller parapsykologi.

Man behöver inte hålla med om allt som förs fram. Men tillsammans visar de två böckerna att dagens filosofi kan var intressant även för en naturvetare. ✿

Bengt E Y Svensson

Herr och fru Macron: Hejdå, medelklassen!

FOTO: GETTY IMAGES

Samhället som försvann

POLITIK

Den 3 oktober avled Charles Aznavour. Son av armeniska invandrare blev han lika fransk som baguetten, och lika världsberömd. I Frankrike lika folkkär som nationalmonumentet Johnny Hallyday, fast mindre kitschig. Lika älskad som Yves Montand, fast mindre intellektuell. På sociologernas kulturkarta placerad i det folkliga hörnet. Ett geni mittemellan. En superstjärna för medelklassen.

Genom tillfälligheternas spel kom denne medelklasshjärtes död att sammanfalla med utgivningen av en ny bok: *No Society. La Fin de la Classe Moyenne Occidentale* (ungefär: No society. Den västerländska medelklassens undergång). Boken är skriven av Christophe Guilluy, fransk geograf och skribent, bland annat för *The Guardian*. Han har engagerat sig för de delar av Frankrike han ser som bortglömda av det politiska och media-etablissemangen, och hans uttryck *La France Périphérique* har fått stort genomslag i hemlandet. Ordet är en lek med dubbeltydighet: det syftar både på periferi som geografisk kategori (människor som bor i landsorten) och på periferi som

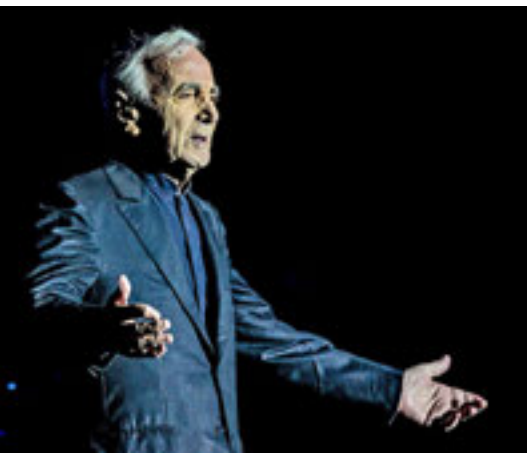
det som är vid sidan av. I sin nya bok fortsätter han sitt försvarstal för människorna i *La France Périphérique*, men vidgar perspektivet till motsvarande fenomen i övriga Europa och USA.

Guilluy beskriver sig som marxist – inte i ideologisk mening, men däremot i metodologisk. Klass och dialektik löper som en röd tråd genom boken, och ökande klyftor, orättvisor och hyckleri tar han sig an med en kombination av återhållet raseri och analytisk skärpa. Även om Guilluy inte är någon ideologisk marxist, så är vänsterperspektivet tydligt: social rättvisa bör ges företräde framför marknadstänkande. Udden är genomgående riktad mot *La classe dominante*, den dominerande klassen, det vill säga: den kategori som brukar kallas samhällets elit, överhet eller etablissemang, inom politik, medierna och akademi.

När boken kom ut sade någon att var-
vanta fransk politiker kunde förväntas ägna veckoslutet åt att läsa den. Om de gjorde det må vara osagt, men den låter sig sträckläsas. Den är anmärkningsvärt välformulerad – även för att vara skriven av en fransk intellektuell – och oupphörligt spännande.

Guilluy menar att dagens utveckling med starkt framväxande populistiska

>>

Aznavour: superstar för vanligt folk.

FOTO: SERGIONE INFUSO/GETTY IMAGES

rörelser i stora delar av Västerlandet är en folklig reaktion på att den dominerande klassen har övergivit det som är dess grundläggande ansvar: att hålla ihop samhället. Resonemangen anknyter här bland annat till Christopher Laschs *The Revolt of the Elites* (1994). Under de senaste cirka 40 åren har den dominerande klassen alltså övergivit sitt grundläggande samhällsansvar, och fört en politik som har brutit sönder den gemenskap som tidigare rådde inom ramen för nationalstaten. Margaret Thatchers ord "There is no society" är bokens utgångspunkt, och Guilluy menar att det inte bara är brittiska Tories som har tagit till sig dessa ord från 1987, utan samhällseliter världen över, även inbegripet vänstern. Thatcher har segrat: There is no society. Och adelskap förpliktigar inte längre ("noblesse n'oblige plus").

Den aktiva substansen i denna nedbrytning av samhället stavas globalisering, och Guilluy lyfter här fram två aspekter: ekonomi och migration. Till sammans har den samhällsomvälvande kraft som ligger i en alltmer gränslös marknads ekonomi och migration inneburit att den folkliga klassens materiella och kulturella trygghet undergrävs. I en parallell kulturell process har eliten visat ett allt större förakt mot en stor del av det folk vars förtroende den trots allt fortfarande är beroende av för att kunna verka.

När Guilluy talar om medelklass – ofta använder han istället uttrycket "la classe populaire", den folkliga klassen – menar han inte den privilegierade del av medelklassen som uppbär maktpositioner, utan snarare vad vi på svenska skulle kalla småfolk eller vanligt folk, det vill säga: en lägre medelklass, löntagare, arbetare, småföretagare, lantbrukare, ofta – men alls inte bara – boende i landsorten. De som en gång var nödvändiga för landets ekonomiska utveckling, men som nu ses som ett hinder av de styrande.

En del i den dominerande klassens metod för att söndra den folkliga klassen har bestått i att "etnifiera" den. Genom att på olika sätt betona att den är vit (till exempel med nedsättande uttryck som *petits blancs*, vilket på ett ungefär motsvarar *white trash*), gör man det lättare att avfärda dess protester mot samhällsutvecklingen som inskränkta eller till och med rasistiska. I själva verket slår denna genomgripande samhällsförändring hårt mot både infödda fransmän och mot dem med utländsk bakgrund.

En av Guilluys huvudpoänger är att denna folkliga klass länge hade en särskild kulturell status och utgjorde mönstret för hur en fransman skall vara. Därmed kom den att spela en viktig roll för de många personer som invandrade till Frankrike, i kraft av att utgöra en tydlig förebild. Sedan tidigt 1980-tal har dock den klass som tidigare betraktades som ett mönster kommit att degraderas, ekonomiskt men – ännu viktigare – också kulturellt. De värden och normer som den folkliga klassen företräder, och som en gång sågs som typiskt franska, framställs numera som inskränkta och icke önskvärda. Tankefiguren är välkänd även från

"Revolutionsromantiken är i själva verket mer utbredd bland dem som styr än bland dem som blir styrda."

ett svenskt perspektiv: förnekelsen av att det finns något typiskt svenskt, där den som hävdar motsatsen anses hänge sig åt grundlösa klichéer, vara oupplyst och i värsta fall rasistisk.

Denna nedmontering av gruppens kulturella status har gått via den dominerande klassen, men också populärkulturen har spelat en viktig roll, genom att skildra dessa typiska fransmän som korkade och löjeväckande. Processen är logisk, menar Guilluy: när den globaliserade ekonomin och inflödet av ny arbetskraft gör denna folkliga klass ekonomiskt överflödigt, ligger det i den dominerande klassens intresse att göra den även kulturellt överflödigt.

Denna process har försvårat invandras förmåga att anpassa sig till det franska samhället. De ges inte längre någon förebild. Den franska assimilationspolitiken, som har byggts på att invandrare skall anpassa sig till den franska kulturen, har istället kommit att lyfta fram republikens principer så där mer i princip. Men det kan vara svårt att få människor att fångas av abstrakta principer, och det blir inte enklare om de människor som förväntas anpassa sig kommer från kulturer som är i konflikt med dessa principer. Människan har en särskild begåvning för härmning, men det är andra människor hon följer,

inte principer på papper, inte ens i fransk guldskrift.

Samtidigt som nedbrytningen av samhället har framkallats av den dominerande klassen, så börjar den nu också drabba just denna grupp. Enligt Guilluys analys har eliten sått fröet till sin egen maktförlust, för hur skall den kunna förändra ett samhälle som den har brutit ned? Konsekvensen blir, enligt Guilluy, att den dominerande klassen ger upp ambitionen att förändra och överger staten. Den riktar in sig på att rädda sig själv och sitt möblemang, och barrikaderar sig bakom mer eller mindre bokstavliga murar. Istället för starka stater kommer vi att få se en allt starkare utveckling mot en form av "stadsstater", avgränsade områden där bara de som har kunnat dra ekonomisk fördel av det nya samhället kommer att ha råd att bo. I ett samhälle som har givit upp idén om sammanhållning sprider sig rädslan för att själv bli en minoritet, och det gäller även den dominerande klassen. Vad vi ser är alltså hur den grupp som förespråkar "det öppna samhället", själv väljer att låsa in sig. Det är ett hyckleri efter samma mönster som när samma grupp förespråkar en omfattande invand-

ring, samtidigt som den själv bosätter sig så långt den bara kan från de områden där merparten av dessa invandrare bor.

De starka spänningar som har vuxit fram i det franska samhället gör att det gång på gång uttalas varningar om att: "snart smäller det". Men det smäller aldrig. Och trots att den dominerande klassen skuldbelägger den folkliga genom att tala om ett hotande inbördeskrig, verkar inbördeskriget frysa inne. Liksom revolutionen. Vad beror då detta på? Enligt Guilluy är ett skäl till detta att den folkliga klassen helt enkelt inte är den känslostyrda fascistoida massa som den dominerande klassen ofta beskriver den som. Den vill inte ha inbördeskrig. Den vill inte ha revolution. Revolutionsromantiken är i själva verket mer utbredd bland dem som styr än bland dem som blir styrda, och det är betecknande att president Emmanuel Macron beskrev sitt politiska projekt som just Une Révolution.

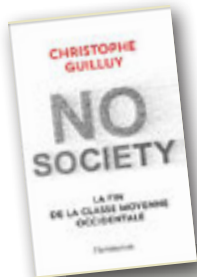
Guilluys bok utgår från statistik och andra faktauppgifter och är generös med referenser. Men det är en lång essä, inte en forskningsartikel. Den som söker precisa definitioner, nyanser och systematik lär bli besviken. Men Guilluy fångar likväl väsentliga drag i samtiden, om än med hjälp av överdrifter och förenklingar,

likt en sentida Voltaire. Trots att han behandlar ett tema som många vid det här laget har vänt och vridit på, lyckas han ändå ge nya infallsvinklar på spänningen mellan folk och elit. Analysen är rik på skarpa iakttagelser, originella tankebanor, och historiska referenser. Till exempel jämför Guilluy dagens övre samhällsskikt med Ludvig XVI:s hov. I likhet med kungafamiljen förstår inte heller dagens överhet vad som pågår eller vad det beror på. Uppfyllda som de är av sin egen världsbild är de inte förmögna att förstå de rörelser som äger rum på den folkliga nivån. Ställda inför en verklighet de inte förmår hantera, återstår för dem till sist bara att försöka fly. Men förr eller senare kommer verkligheten ifatt, och dagens styre har så till den grad svikit sitt folk, att den kommer att förlora sin makt, även om det sker under mindre dramatiska former än under franska revolutionen.

Boken ägnar även Sverige ett längre avsnitt. Guilluy undrar bekymrat hur Sverige skall klara av att hantera senare års mycket stora invandring. Sverige har som bekant redan visat sig ha problem med att hantera konsekvenserna av en mindre omfattande invandring. Och den sociala utvecklingen liknar på många sätt den i Frankrike, och där fortsätter problemen att växa. Ledande franska politiker beskriver en situation som är djupt oroväckande, och en av dem är den i oktober avgångne inrikesministern Gérard Collomb. Han pekar på att staten håller på att förlora sin överhöghet, med hela stadsdelar där det är den starkes rätt som gäller, även det ett mönster som känns igen från Sverige. Vid sin avgång fällde han de uppmärksammade orden: *Idag lever vi sida vid sida, men jag befärar att vi imorgon kommer att leva som varandras motståndare*. En skarp varning om ett samhälle som krackelerar. Det finns inga tydliga

tecken på att Sverige skulle klara problemen bättre än Frankrike. Det är inte bara franska politiker som kan behöva sträckläsa *No society*. ✨

Katarina Barrling

NO SOCIETY
LA FIN DE LA
CLASSE MOYENNE
OCCIDENTALE
CHRISTOPHE GUILLUY
Flammarion 2018

Feminister då: ateister senare.

FOTO: STEPHENS COLLEGE

Vägar bort från Gud

RELIGION

Någon gång i mitten av 1930-talet diktade frälsningssoldaten Ejnar Westling från Ljusdal följande: "Har du kvar din barnatro ifrån hemmets lugna bo?" Raden tonsattes och ekade genom det svenska folkhemmet. Det finns något rosaskimrande över den barnatro som Westling besjunger, främst bildsatt i aftonbönen och den ömma modersfamn som enligt visan alltid står den barnatroende tillstädes. Ren och oförstörbar rimmar denna enkla tro väl med den svenska föreställningen om det oskyldiga barnet, odlad av Ellen Key med flera vid 1900-talets början.

Den aftonbön som romantiserar i sången var något som de flesta kunde relatera till från barnsben, på den tid den lanserades. Så är det inte längre. Den process som brukar kallas sekularisering har daterats till olika tider. Vissa forskare pekar på 1800-talets minskande kyrkbesök och genombrottet för den liberala uppfattningen om religionen som pri-vatsak. Andra drar trådarna längre tillbaka i tiden och framhåller filosofiska frön från upplysningstänkare, eller en gradvis sekulariserad statsuppfattning under 1600- och 1700-talen.

Den skotske historieforskaren Calum Brown menar att det är meningsfullt att tala om en sekularisering först på 1960-talet. I en studie med den dramatiska titeln *The Death of Christian Britain*, publicerad 2001, visade han genom en analys av populärkultur och samhälls-

liv att briterna ända fram till dess levde i en kultur impregnerad av kristendom. Sekulariseringen kom sedan plötsligt: musiken skiftade karaktär, medier bröt tabun och människor prövade nya betenden. En övergripande konsekvens blev sammantaget att gemensamma texter och referenser från den kristna kulturen gick förlorade. Aftonbönen sjöng på sista versen, i bred kulturell mening.

I sin uppföljande studie *Religion and the Demographic Revolution* (2013) argumenterade Brown för att kvinnors förändrade sexuella aktivitet, barnafödande, utbildning och ekonomi står i direkt relation till den plötsliga sekulariseringen. I ett större perspektiv menade han alltså att västvärldens ännu märkbara demografiska förändringar i riktning mot folkminskning kan skrivas på sekulariseringens konto.

Efter att ha ägnat 1960-talet stor uppmärksamhet har Brown i sin senaste studie skiftat fokus till att undersöka sekulariseringens kanske mest konkreta resultat i vår samtid: ateisterna. Hans bruk av termen ateism gör knappast någon religionsvetare glad. I Browns breda ateistkyrka rymms även personer som definierar sig som agnostiker, rationalister, skeptiker, sekularister och humanister. Browns samlade beteckning för dessa är pragmatisk: "de som lever sitt liv som om det inte fanns någon Gud".

Om man kan leva med denna generalisering är detta en mycket läsvärd studie. Dess syfte är att beskriva ateism som ett självständigt livsval, och inte bara en livlös produkt av en historisk process. Kon-

>>

kret baseras studien på livsberättelser från personer verksamma inom rörelser som vilar på ateistisk grund (med Browns breda definition av begreppet). Närmare bestämt har Brown själv intervjuat 84 kvinnor och män i åldrarna 40–90 år, födda i 18 olika länder, och kompletterat detta material med redan dokumenterade muntliga intervjuer. Metodologiskt tar han utgångspunkt i det som kallas *oral history*, ett etnologiskt sätt att skriva historia underifrån med särskilt intresse för detaljer.

Precis som i kristna omvändelseberättelser är det kvinnorna som berättar om de mest uppsplitande relationerna till familjen, eller modersfamnen för att tala med Ljusdals frälsningsarmé. Till viss del kan det förklaras med att kvinnor traditionellt sett har starkare band till familjen. En viktigare förklaring utifrån kvinnornas berättelser är emellertid att ateismen erbjöd en tydlig reaktion mot den kvinnoroll som den bortvittrande kristna kulturen förmedlade. Kvinnorna blev ateister genom att välja feminism, fri sexualitet och jämlikhet mellan könen.

Enligt männens berättelser var det mer utav en intellektuellt präglad kamp att bli ateist. De såg helt enkelt inte den "gyllene bro" till himmelen som frälsningssoldaten från Ljusdal i lystra toner tillskrev barnets tankevärld. Deras värld är mer konkret, framhåller de. Önskan om tydliga svar genomlyser också intervjuerna. En av informanterna ber Brown – som är forskare inom en humanistisk disciplin i vetenskaplig mening – om en definition av humanism. Han efterfrågar ett kort och koncist svar, men får ett humanistiskt i renässansfilosoferna Erasmus av Rotterdams, Michel de Montaignes och Thomas Mores mening: Brown påpekar att han som forskare ägnar sig åt att registrera olika former av och förhandlingar om ateism och humanism, däremot

inte åt att definiera vilken som är rätt.

Männen har fler intellektuella förebilder, påpekar Brown. Referenser till Bertrand Russell, Richard Dawkins, Christopher Hitchens och Sam Harris duggar tätt. Indirekt skönjer Brown också Fredrik Nietzsches ideal om att det skall vara något aktivt och överlagt att lämna religionen. Kvinnorna nämner färre namn. Brown spekulerar insiktsfullt i betydelsen av att det verkar finnas färre kvinnliga *role models* än manliga.

"Kvinnorna blev ateister genom att välja feminism, fri sexualitet och jämlikhet mellan könen."

Nyckelkapitlet bär rubriken "Det ateistiska barnet". Browns informanter daterar nämligen i allmänhet sin ateism till barndomen. Ett centralt tema är förväntningar, press och rentav tvång från föräldrar och omgivning att gå till kyrkan eller att klämma fram en viss sorts tro. Som grund för sitt motstånd framhåller informanterna ofta att de har bevittnat omoral och hyckleri hos religiösa företrädare. Några förklarar också att de sedan barnsben har varit skeptiska eller lite cyniska som personer.

Berättelser om intellektuell mognad i vuxenlivet hamnar intressant nog i skuggan av dessa redogörelser för ateistiska övertygelser redan i barndomen. Engagemanget i ateistiska organisationer i äldre år framställs snarare som en konsekvens av vunnen självständighet från föräldrarna än som resultatet av ändrade uppfattningar. Det väcker frågor kring ateistens bevekelsegrunder: Är ateismen också i grund och botten en sorts barnatro?

Jämte det ateistiska barnet finner Brown också exempel på vad han benämner som den indifferent tonåringen. De informanter som passar in på denna typ

har växt upp med en barnatro och kanske rentav varit engagerade i kyrkan som unga, något som dock med tiden fridfullt och friktionsfritt har vittrat bort. I giftasålder har de inte funnit någon mening med att söka sig till kyrkan. Genom sekulära vigselceremonier har de sedermera kommit i kontakt med ateistiska rörelser och i förlängningen med Brown som forskare. De indifferentare är intressant nog vanligare bland yngre informanter, födda på 1970- och 80-talet.

Brown karaktäriserar vår tid som "det humanistiska tillståndet". I motsats till de forskare som refererar till "det post-sekulära tillståndet", varmed dessa vill peka på förekomsten av en mångfald av trosföreställningar, framhåller Brown att den stora trenden är att många väljer bort religion, såväl män som kvinnor. Övertygade ateister och indifferentare har förvisso enligt Browns analys trampat olika stigar fram till den ateistiska positionen, men väl där står de med en gemensam moralisk ståndpunkt som kan sammanfattas i tre punkter: frihet från religiösa auktoriteter, kvinnors rättigheter samt radikala ställningstaganden i ett antal specifika moralfrågor, med eutanasi som flaggskepp. Huruvida Brown landar i att definiera samhällets tillstånd eller den mindre grupp som engagerar sig i ateistiska organisationer kan diskuteras. Det rör sig nog om en blandning.

Erfarenheten av det humanistiska tillståndet föregår den explicita formuleringen av det, konstaterar Brown. Han påpekar att alla informanter – utan undantag – har deklarerat att de var ateister eller humanister också innan de kunde sätta en etikett på det. Boken ger här intressanta glimtar ur processen att definiera både den enskilde ateisten och ateismen – eller kanske egentligen religionskritiken – som idétradition.

På makroplanet är uppgiften att placera in sig i ett historiskt sammanhang. Mina associationer går till antiken. När kyrkofäderna på hundratalen efter Kristus ägnade sig åt att spåra den egna traditionen bakåt i tiden – före Kristus – togs stora delar av den grekiska filosofin i anspråk. Justinus Martyren, den förste kristne apologeten, kallade den grekiska visdomen *logos spermatikos*, den fröbärande kunskapen. Platon var alltså egentligen kristen; han hade bara inte mött Jesus i sitt jordeliv, löd resonemanget. Och sålunda utvecklades den kristna teologin delvis efter den förkristna filosofins tan-

Avsakralisering: färre finner en mening i kyrkan.

FOTO: ALAMY

kegångar. Många fick plats i den kyrkan, precis som många får plats i humanisternas kyrka: Kopernikus, Galilei och Newton – som alla oomtvistligen bar en kristen tro – blir fröbärande ateister i ateismens apologetiska tradition.

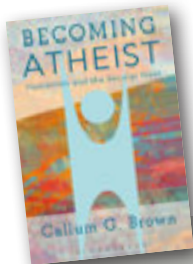
På mikroplanet finner informanterna intressant nog rottrådar i sin egen barndom. Den ateistiska övertygelsen stärks i vuxen ålder, men det är händelser i barndomen som är avgörande för övertygelsen om att det inte finns någon Gud. Browns studie ger skäl att tala om en form av barnatro, men då inte en skimrande rosa som i sången, utan snarare en rosenrasande röd. Det finns en beslutsamhet och en ilska hos det ateistiska barnet, analyserar Brown.

Man kan spekulera kring hur det ateistiska barnets ilska kan förstås i ett historiskt perspektiv. I vilken mån är det upproriskhet mot föräldrar och auktoriteter som beskrivs, en stark vilja att gå mot strömmen? I slutändan hamnar Brown även i denna studie i det 1960-tal som han studerat genom hela sin karriär. Det är detta decennium som beskrivs som avgörande, både i barndomsskildringarna och i strider om tidens moralfrågor.

Naturligtvis tål det att påminnas om att det humanistiska tillståndet gäller västvärlden, och att andra trender har siktats i andra världsdelar alltsedan 1980-talets debatter om Guds återkomst. Men det är också sant att andra världsdelar låter sig inspireras av västvärlden, där 1960-talet alltjämt representerar en både genomgripande och varaktig förändring av förhållanden till religion.

Det är också uppenbart att informanter från de yngre generationerna i Browns undersökning bär på andra erfarenheter än de som upplevde 60-talet. Dessa har varken vuxit upp med barnatro eller trauma. Frågan är vilka visor som klingar från fordom när 2010-talets barn i framtiden intervjuas om sina existentiella funderingar genom livet. ✨

Johannes Ljungberg

BECOMING ATHEIST
HUMANISM AND THE
SECULAR WEST
CALLUM G BROWN
Bloomsbury 2017

Det ljuva livet:
en alternativ verklighet.

FOTO: ALAMY

För dem som har råd

REPORTAGE

Jake Bernstein fick sitt första Pulitzer-pris 2011 för sin rapportering om finanskrisen; i sin nya bok *Secrecy World* synar han den "alternativa verklighet som bara är tillgänglig för dem som har råd". Det handlar om det nät av hemliga bankkonton, stiftelser och skalbolag med dold ägaridentitet som är placerade i skatteparadis och upprätthålls av jurister, bankirer och revisorer som ser mellan fingrarna med lagöverträdelse. I sekretessens ljusskygga värld trängs kriminella, smugglare och knarkkungar med politiker, multinationella bolag och kapitalister som av olika anledningar vill förbli anonyma. De undanhåller pengar från fruar, beskattning och omvärldens insyn i största allmänhet. De största bovarna är de multinationella bolagen. Bernstein uppskattar att 8 procent av världens förmögenhet är parkerad i skatteparadis.

Den växande marknaden för sekretess var, enligt Bernstein, ett svar på ökningen av antalet superrika under 1980- och 1990-talen. Och länge gick hemlighetsmakeriet bra. Det vill säga: ända till dess att en anonym källa började läcka dokument från den Panamabaserade juristfirman Mossack Fonseca, en av pionjerna bakom uppbyggnaden av skatteparadisens otaliga offshorebolag. Den totala mängden information uppgick till

slut till 2,6 terabyte data (cirka 11,5 miljoner dokument), mycket större än såväl Wikileaks som Edward Snowdens alla avslöjanden.

Bernstein blev involverad i att gräva igenom dokumenten tillsammans med 370 reportrar från sex kontinenter under ledning av den lilla, icke vinstdrivande organisationen Internationella konsortiet för grävande journalister, ICIJ. Då hade informationen först bearbetats av 33 parallella 8-processor Amazonservrar. Journalisterna letade efter kända namn i sina respektive länder för att kunna skriva avslöjande artiklar om dessa, alla med den 3 april 2016 som gemensamt publiceringsdatum. Arbetet tog över ett år och konsekvenserna blev omfattande. 140 politiker i 50 länder synades i sömmarna, däribland kända namn som Vladimir Putin, Kinas president Xi Jinping och EU-kommissionens ordförande Jean-Claude Juncker. Publiceringarna ledde bland annat till att premiärministerna i Pakistan och Island fick avgå, och Mossack Fonseca, som en gång haft 600 anställda och 42 kontor runt om i världen, är numera ett minne blott.

Bernstein inleder sin bok med att diskutera just Mossack Fonseca, vars grundare Jürgen Mossack har rötter i Nazi-Tyskland, med en far från Waffen-SS som flydde ett franskt fängslager för att så småningom emigrera till Panama. Där läste sonen Jürgen juridik på ett litet katolskt

>>

universitet, jobbade några år på en juristfirma i toppklass och startade sedan eget som expert på marin juridik. Den andre grundaren, Ramón Fonsecas morfar, var rebell och politiskt aktiv i Panama. Ramón läste juridik och följde föreläsningar vid anrika London School of Economics, där han blev rekryterad till FN för att fylla den latinamerikanska kvoten för jurister. ”Jag förlorade min idealism inuti FN:s byråkrati”, har Fonseca senare förklarat. I Genève träffade Ramón Fonseca en advokat som ägnade sig åt offshoreverksamhet och letade efter en panamansk partner för att sätta upp företag åt sina klienter. Sedan 1927 tillät Panama utlänningar att köpa anonyma bolag i landet, där ägarnas namn inte behövde offentliggöras. Företag behövde inte avlägga årsrapporter. De behövde visserligen ha en offentlig vd, men dessa behövde inte äga bolagen. Avgifterna var minimala, företagen kunde startas på en vecka och betalade ingen skatt så länge

ILLUSTRATION: MARIAN KAMENSKY / CARTOON MOVEMENT

de tjänade sina pengar i utlandet. Dekretet gjorde Panama till en av världens första offshoredestinationer, allt enligt förlagan Delaware – fortfarande bland världens viktigaste platser för företag som vill slippa skatta – vars författning hade använts som mall för diverse nyare paradiser.

Affärsmodellen för Fonseca och hans advokatkompanjon var enkel. Han kallade företagen ”kycklingar” och Fonsecas roll var att ”kläcka” dem i utbyte mot en årlig avgift såsom deras lokala representant. Så småningom fick Ramón Fonseca nog av FN och flyttade hem till Panama. Efter några års offshorebusiness under egen flagg sprang han på Jürgen Mossack. Paret beslöt sig för att slå sina påsar ihop.

Tillsammans skulle Mossack Fonseca komma att inkorporera runt 300 000 företag och hjälpa till att förvandla såväl Panama som Jungfruöarna, Niue och andra små bakvatten till populära offshoredestinationer.

Jake Bernstein förklarar hur offshorebolag fungerar och målar upp skuggvärldens

olika karaktärer. De är allt ifrån ägare av moderna slavskepp och korrupta byggherrar till banker HSBC, som aktivt agerar mellanhand och tvättar pengar åt sina kunder. Under Mossack Fonsecas livstid registrerade över 500 banker nästan 15 600 skalbolag genom firman. Totalt hade Mossack Fonseca 200 000 kunder under bolagets 40-åriga livstid. Boken ägnar även ett helt kapitel åt schweiziska lagerlokaler,

”Han kallade företagen ’kycklingar’ och Fonsecas roll var att ’kläcka’ dem i utbyte mot en årlig avgift såsom deras lokala representant.”

där konst för 100 miljarder dollar förvaras långt ifrån både åsyn och beskattning.

Bernstein visar genom ett porträtt av en tjänsteman vid amerikanska Skatteverket, IRS, hur svårt det är att komma åt skattesmitarna. Redan 1972 slutade en IRS-utredning av offshoreverksamhet, som ledde hela vägen till president Nixon, illa. Metoden för att samla in information via romantiskt wallraffande (IRS lurade ut en hög bankchef på en dejt och sökte under tiden igenom hans resväska) kritiserades och Vita huset-administrationen såg till att alla som hade varit involverade i utredningen drabbades karriärmässigt. Det skulle dröja mer än ett decennium innan IRS fokuserade på offshoremarknaden igen.

Det var till slut den unge tjänstemannen Joe West som i mitten av 1980-talet började granska branschen och inledde med att syna en glastillverkare från New Jersey. Efter ingående research på plats i skatteparadisen och 90 lådor med dokumentation vann West fallet och fick vittring på mer. Han insåg att fyra frågor behövde besvaras för att han skulle kunna åtala offshore-skattesmitare. Först och främst: Vilken mellanhand användes för att sätta upp skalbolagen? Hur flyttades sedan pengarna utomlands? Det kunde handla om att affärsmän ledde penningtransaktioner genom skatteparadis som Bahamas och satte in vinster på bankkonton offshore. De kunde förfalska fakturor eller sälja tillgångar till offshorebolaget med förlust, vilket inte bara underlättade penningtransaktioner, utan även ledde till skatteavdrag. För det tredje behövde West kunna bevisa hur skattebetalaren kontrollerade de hemliga bolagen och stiftelserna, och slutligen hur pengarna togs hem.

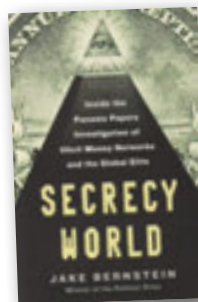
West förstod snart att banker ofta utfärdade kreditkort kopplade till offshorekontona. Ingen spårade inköpen. Här såg han sin chans och begärde, via en domstolsorder, ut kontokortsutdrag från Mastercard och American Express i tre dussin länder, däribland Jungfruöarna och Panama. När informationen väl släpptes år 2002 drog IRS igång 350 revisioner. Dessa skulle dock

visa sig vara krävande. IRS behövde hitta mönster som visade att kreditkortet använts för privata inköp. Sedan var de tvungna att be affärsinnehavarna om skattesmitarnas namn (eftersom dessa uppgifter inte gick att utläsa från kortdatan). Själva grävjobbet skulle utföras av tjänstemän ute på fältet som saknade erfarenhet av dylika uppgifter, och efter att initialt mest ha sparat upp utbytesstudenter gav de anställda snabbt upp. Trots att operationen lett till att tusentals amerikaner självmant betalat in mer skatt och sökt amnesti för sina offshorekonton, så hämtade sig aldrig riktigt Joe Wests karriär. Han gick i förtidspension och gjorde ett stort bål på resterna av kreditkortsdatan hemma i trädgården.

Secrecy World ger en god inblick i moraliskt tvivelaktiga affärsseder och är grundligt researchad. Trots detta känns den trög att ta sig igenom, med många plottriga sidospår och detaljer. I epilogen lyckas Bernstein inte med att knyta ihop säcken angående framtiden för offshoreverksamheten. Istället avrundar han med meningen att ”hemliga bankkonton hittar nya hem i Dubai och Singapore” och ”enda skillnaden är att det kostar mer nu”.

ICIJ och Bernstein fick ett Pulitzerpris, den mest prestigefyllda nationella utmärkelsen i USA inom tryckt journalistik, för avslöjandena kring Panamadokumenterna, och en filmatisering av *Secrecy Word* är på gång med Meryl Streep i huvudrollen, registrerad av Steven Soderbergh. ✨

Hanna Sistek

SECRECY WORLD
INSIDE THE PANAMA
PAPERS INVESTIGATION
OF ILLICIT MONEY
NETWORKS AND THE
GLOBAL ELITE
JAKE BERNSTEIN
Henry Holt 2017

Kina: uppåttstigande makt med mycket stort resursdjup.

FOTO: ASSOCIATED PRESS

Eld och raseri imorgon

FÖRSVARSPOLITIK

Det blir sällan som man har tänkt sig, i varje fall om man startar ett krig. Det är en av slutsatserna i Lawrence Freedmans *The Future of War*. Freedman är professor emeritus i krigshistoria vid King's College i London, tillika något av en nestor och väl skickad att behandla ämnet. Ytterligare en av bokens slutsatser är att kriget inte bara har en framtid, utan att riskerna för stormaktskrig åter ökar. Bakom denna utveckling ligger starka politiska och militärteknologiska trender, varom mera nedan.

Bokens titel till trots får man som läsare inte riktigt svar på frågan om hur framtidens krig kommer att gestalta sig. Det är egentligen inte så förvånande, eftersom Freedman ägnar stort utrymme i sin bok åt att beskriva hur sådana förutsägelser i det förflutna som regel varit felaktiga.

Författarens uppenbara skepsis mot tvärsäkra förutsägelser har inte hindrat honom från att ge en god överblick över vad som kanske skulle kunna kallas krigets anatomi. Helt avhåller han sig inte heller från att säga något om framtiden. Perspektivet är anglosaxiskt. Han lotsar läsaren genom frågor som stormaktskonflikter visavi inbördeskrig och lokala krig, gränsytan mellan det civila och militära i

krigföring, politiskt beslutsfattande inför och under konflikter, kärnvapenavskräckning, statsbyggande, terrorism, krigets lagar och reglering, och, inte minst, den aktuella teknologikutvecklingen och dess möjliga konsekvenser.

Med hjälp av tillbakablickar och ibland också skönlitterära källor lyfter Freedman fram de många fallgroparna för såväl krigets teoretiker som dess praktiker. Dessa har resulterat i ett stort antal katastrofer genom historien. Den som inleder ett krig brukar förstås vara säker på att vinna, men boken är välmattad med exempel på grova felbedömningar: Napoleons fälttåg mot Ryssland 1812, operation Barbarossa, angreppet på Pearl Harbor, Sovjetunionens invasion av Afghanistan 1979, Iraks angrepp på Iran 1980, Irakkriget 2003, Libyeninterventionen 2011, för att bara nämna några. Rysslands annektering av Krim och angrepp på Ukraina räknas också in i denna kategori.

Beslutsfattare blir ofta fångar i sin egen Berfarenhet, eller också har de personliga agendor som snedvrider omdömet. Ovisshet är alltid en del av besluten. Felbedömningar som är uppenbara för senare generationer verkar rimliga vid tidpunkten ifråga. Krig går helt enkelt inte att förutsäga på grund av dess politiska och mänskliga dimensioner. Det är bland annat därför till synes hanterbara situationer urartar.

Särskilt tilltron till det idealiserade klassiska kriget, mellan stående militära styrkor, går som en röd tråd genom den moderna krigshistorien, säger Freedman. Oftast är den kopplad till föreställningen om det snabba och avgörande angreppet, som resulterar i att man besegrar och underkuvar fienden politiskt. All tankemöda går åt till att planera detta första tillslag, men ingen planering sker för det som i verkligheten brukar följa, nämligen utdragna och destruktiva ställningskrig. Om och om igen dyker föreställningen om att en ny tillgänglig teknologi har förändrat oddsden i ena sidans favör för ett avgörande tillslag.

Av störst intresse och relevans blir det när Freedman i bokens senare delar med utgångspunkt i nutiden blickar framåt. Till den bredare bakgrunden för hans genomgång hör den starka dynamik som för närvarande präglar den militärteknologiska utvecklingen. Lägg till denna de senaste årens stora förskjutningar i internationell politik, och det samlade resultatet blir en starkt förändrad global säkerhetspolitisk spelplan.

Resonemangen i dessa delar tar sitt avstamp i det läge som rådde kring 1990. De starka supermaktsmotsättningarna till trots hade inget storkrig utbrutit under de dryga 40 år då väst- och östblocken stod mot varandra. Freedman hör till den tankeskola som menar att en viktig del av för- >>

klaringen till detta står att finna i kärnvapenavskräckningen. Den så kallade MAD ("Mutually Assured Destruction"), med andraslagsförmågan som central del) innebar att beslutsfattarna i såväl Moskva som Washington fullt ut insåg konsekvenserna, allmänt och för dem själva, av ett kärnvapenkrig. Aldrig tidigare i historien hade det funnits en så kraftfull avskräckning mot ett stormaktskrig, vilket, menar alltså Freedman, bidrog till att bevara freden i Europa under kalla kriget.

Ett annat starkt ingångsvärde för efterkrigstiden var FN-stadgans betoning av staters suveränitet. Freedman påminner om att det absolut viktigaste målet vid Förenta Nationernas grundande var att undvika framtida krig mellan stater: det grövsta tyranniet har i stadgans ögon samma ställning och rätt som den mest upplysta demokratin. Det avgörande var istället staters agerande mot andra stater.

Detta synsätt förändrades först gradvis, i Europa bland annat i och med Helsingforsslutakten 1975. Särskilt lyfter författaren dock fram Parisstadgan från 1990, i vilken en ny säkerhetsordning för Europa grundläggs, där demokrati och mänskliga rättigheter uttryckligen är allas angelägenheter. På det globala planet följde Afrikanska unionens stadga 2003 med liknande skrivningar och överenskommelsen om Internationella brottsmålsdomstolen ICC strax dessförinnan. Vid FN-toppmötet 2005 antogs därefter principen om den så kallade R2P, det vill säga: skyldigheten att skydda civilbefolkning vid grova övergrepp.

Efter 1990 ökade samtidigt frekvensen när det gällde det internationella samfundets och inte minst västmakternas ingripande i andra staters konflikter på andra grunder än kalla krigets, däribland humanitära. Detta blev praktiskt möjligt genom den överväldigande amerikanska militära och politiska dominansen. Inrättandet av en säker zon i norra Irak för kurderna efter Kuwaitkriget 1990 brukar ses som startpunkt. Därefter följde interventioner på Balkan, samt insatser i exempelvis Afghanistan, Irak 2003, Libyen 2011, och så vidare. Ett betydande antal nya FN-insatser implementerades. Freedman kommenterar denna utveckling genom att smått förvånat säga att man skulle kunna tro att det sista man önskar sig är att militärt engagera sig i andras interna konflikter, men att det var just detta som skedde.

Här kan man i och för sig konstatera att dessa insatser var och en hade och fortfarande har sina egna drivkrafter: humanitära, att motverka av instabilitet eller flyktingströmmar, säkra oljeförsörjning, bekämpa terrorism, engagemang i olika lokala och regionala maktkamper, utbred-

Napoleons ryska fälttåg: grov felbedömning.

FOTO: TT

ning av den västliga samhällsmodellen, inrikespolitiskt tryck att inte stå passiv inför stora övergrepp, och annat. Det är alltså svårt att dra dem alla över en kam.

Resultatet blev i alla händelser ett stort antal konfliktzoner befolkade av FN-personal, biståndsorganisationer, NGO:er, volontärer, privata säkerhetsfirmor, journalister, medlare, och så vidare, ofta på platser präglade av sönderbrutna sociala och ekonomiska strukturer, svaga institutioner, och ofta fortsatta våldshandlingar.

Freedman, återigen skeptiker, kommenterar saken med att vilka de legitima (eller moraliskt högtstående) skälen för att intervensera än ursprungligen var, har inte sällan krigsekonomi, kontroll över natur- och andra resurser, ren kriminalitet, interna maktkamper, och så vidare, tagit över som den viktigaste dynamiken, ofta utan något slut på konflikten i sikte. På många platser har ett halvt permanent ansvar vuxit fram för det internationella samfundet, med krav på det externa stödet som har visat sig vara svårt att upprätthålla. Han tillägger, och citerar amerikanen Edward Luttwak, att förhandlingslösningar ibland i praktiken håller konflikter vid liv: 50 procent av alla konflikter som återgår i konflikt gör det efter en politisk lösning, menar han, medan motsvarande procentsiffror för konflikter som avgjorts militärt bara är 15. I och för sig kan också andra aspekter än just denna läggas på saken.

Medan USA under flera årtionden inriktade sin militära förmåga på att bekämpa terrorism eller lågteknologiska uppror, använde Kina och Ryssland denna tid till en upprustning av såväl utrustning som doktrin. Freedman beskriver Kina och Ryssland som två revisionistiska

makter, om än med olika utgångspunkter: Kina är en uppåttstigande makt, vars ekonomi i storlek går om den amerikanska, och med mycket stort resursdjup, medan Ryssland är en nedåtgående makt som dock har mobiliserat sina allt knappare resurser på sådant sätt att dess förmåga att projicera militär makt har ökat.

Dessa länders ansträngningar har det gemensamt att de fokuserar på amerikanska svagheter och sårbarheter, med så kallade "anti access/area denial" (A2/AD) som huvudinriktning. Det specifika syftet är att militärt dominera sina respektive närområden, och därmed kraftigt försvåra för USA att intervensera i dessa, kopplat till en bredare målsättning att försvaga den amerikanska globala ordningen.

Den militärteknologiska kontexten för allt detta består i en exceptionellt snabb vapenutveckling, med grund i teknologi som är uppfunnen i USA inom områdena artificiell intelligens (AI), precisionsvapen, autonoma vapensystem (exempelvis drönare), databehandling ("big data", algoritmer) och robotteknik. Kina har här efterhand skaffat sig en stark ställning, enligt en och annan bitvis ett försteg.

Delar av denna nya teknologi är jämförelsevis billig och lättillgänglig, bland annat eftersom dess ursprung är civilt och därmed kommersiellt. I det kortare perspektivet handlar det om att artificiell intelligens tillämpas för att höja effektiviteten i samverkan mellan mänskligt beslutsfattande och maskiner, i det längre – kanske ett årtionde fram i tiden, enligt till exempel IISS i London – om fullt automatiserad krigföring, där den mänskliga faktorn inte finns med i beslutskedjan.

Särskilt kombinationen av precisions-

vapen och AI beskrivs som omvälvande. Den stat som har de mest effektiva algoritmerna får övertaget, enligt detta tänkande. En sådan utveckling leder till att militära operationer alltmer kommer att kunna genomföras snabbare, med högre precision, och till lägre kostnader än vad som någonsin tidigare har varit möjligt. Den artificiella intelligensens inträde i krigföringen jämförs med flygets och kärnvapnens omvälvande effekter i tidigare skeden i krigshistorien.

Det finns i den internationella debatten därtill farhågor för att en ny period av strategisk instabilitet håller på att ta sin början. Freedman tycks dela dessa. Den utveckling som beskrivs ovan riskerar att leda till att den kända grunden för kärnvapenavskräckningen sätts ur spel. Automatiserat beslutsfattande med syfte att ge motståndarsidan kortare tid att reagera i såväl konventionella som nukleära sammanhang ökar risken för felkalkyler. En övergång till gemensamma styrsystem för konventionella- och kärnvapenstyr-

"Kina är en uppåtstigande makt, vars ekonomi i storlek går om den amerikanska, och med mycket stort resursdjup, medan Ryssland är en nedåtgående makt."

kor skulle få samma effekt. Ryska signaler om en roll för taktiska kärnvapen tidigt i konflikter hör till denna bild.

Parallellt har främst Ryssland stått för en metodutveckling i form av det så kallade hybridkriget – i betydelsen att civila och militära instrument förenas för att bedriva fientlig verksamhet på ett sätt som inte är fullt krig, men som ändå syftar till att försvaga, destabilisera eller erövra en motståndare. Gränserna mellan krig och fred, militärt och civilt, suddas ut, och fientliga åtgärder hålls just under den nivå som riskerar att utlösa ett öppet mellanstatligt krig.

Sammantaget ställer denna utveckling USA inför ett antal utmaningar. Förutom att den nästan obehindrade interventionsförmåga som amerikansk militär kunnat vänja sig vid kringskärs, särskilt i luften, alltmer kanske också till havs, pekar bedömare på att också sårbarheten i den traditionella amerikanska militära grundplattan – stora och extremt kostsamma större vapenplattformar i form av hangarfartyg, flygsystem, och så vidare, ökar. Bland annat eftersom de kan hotas av vad som beskrivs som kombinerade nätverk av mindre, obemannade plattformar ("svärmar"), relativt billiga och som sagt lättöverkomliga för angriparen, och utan att egna soldaters liv behöver äventyras i sådana angrepp.

Det är en gammal sanning i säkerhets-

politiska sammanhang att den enes åtgärder också i sig bär på fröet till den andres motåtgärder. USA övergår i sin nationella säkerhetsstrategi från 2017 till att utpeka Kina och Ryssland som huvudmotståndare, en roll som tidigare innehades av våldsbejakande islam. Ökade ansträngningar görs nu för att bibehålla de senaste decenniernas teknologiska försteg. Försvarsutgifterna ökar ytterligare i den senaste budgeten, från att redan idag vara fyra gånger större än den närmaste medtävlarens, Kina. Avgörande är förstås samtidigt hur dessa resurser används.

Vad har Freedman att säga om denna utveckling, som han själv och andra tecknar med olika accenter av varnings-tecken och oro? Bland annat att all teknologi eller taktisk skicklighet till trots måste frågan om vad som skall ske efter en militär konfrontation alltid besvaras. Ockupation och hantering av ett erökrat land – knappast aktuellt mellan stormakterna, får man förmoda, men väl i andra

fall – är komplext och krävande. Till slut går det inte heller att hålla och administrera territorium utan stora resurser, militära och civila. Det hjälper förstås inte den stat som trots allt har blivit utsatt för ett militärt angrepp att detta är något besvärligt, som egentligen borde ha undvikits.

Om målet är att skaffa sig en inflytandesfär kanske däremot ett direkt militärt tryck eller hybridkrigföring är tillräckligt. Men även i detta fall påminner Freedman om svårigheterna med sådana strategier, och exemplifierar med Ryssland: hybridkrig kan inte döljas särskilt länge, och för Rysslands del har resultatet av dess metoder blivit stora politiska och ekonomiska kostnader. Samt motåtgärder. Får tror längre på vad Moskva säger, ens när man talar sanning.

När det sedan gäller interventioner i lokala och regionala konflikter har de senaste åren utan tvekan inträtt en större militär försiktighet, eller i varje fall urskillning, särskilt från västländers sida. Syrien är ett av flera exempel. Freedman ställer frågan om tröskeln varaktigt har höjts. Humanitära skäl kanske inte räcker, så länge konsekvenserna av det som sker inte spiller utanför landets gränser. Möjligen ser vi en övergång till att

snarare försöka kringskära och begränsa konsekvenserna av en lokal eller regional konflikt, istället för att försöka lösa den.

Helt kommer internationella interventioner fördenskuil inte att försvinna. Här gäller det att skilja mellan storkrig, regionala och lokala krig, och rena inbördeskrig – olika mönster gäller för dessa. Graden av stormaktsintresse, regionalt och globalt, kommer också fortsatt att utgöra ett viktigt ingångsvärde.

Freedman konstaterar hursomhelst att det inte finns någon anledning att tro att kriget tillhör det förflytna. Att erfarenheten visar att stater som startar krig sällan uppnår sina mål, betyder inte att nya krig inte kommer att påbörjas. Kriget är ett alternativ så länge det föreligger en kombination av starka motsättningar och tillgängliga våldsformer – ett kriterium som idag uppfylls på många platser. Och trots att dagens diskussion domineras av högteknologiska perspektiv, kommer det framtida kriget fördenskuil inte att bli kliniskt, utan i de allra flesta fall fortsatt blodigt och destruktivt för de människor som råkar komma i dess väg. Den högteknologiska framtiden kommer, men kanske inte så snabbt som vi ibland tror, verkar han säga.

Och om en militär stormaktskonfrontation inträffar, är det mest sannolikt att en sådan kommer att stå mellan USA och Kina, och inte mellan USA och Ryssland. Aktuella styrkeförhållanden och drivkrafter hos respektive sida talar för det. Inte nödvändigtvis som en följd av ett medvetet beslut, utan snarare som en följd av en eskalering som råkar ur kontroll. Författaren lägger till att det är svårt att se någon enstaka faktor som skulle förändra staters säkerhetskalkyler, inklusive beslutet att skaffa sig kärnvapen eller inte, mer än ett amerikanskt beslut att dra sig ur sina alliansåtaganden.

Där är världen ännu inte, men att frågan numera diskuteras med större intensitet än tidigare är inte särskilt överraskande. *The Future of War* kan bland mycket annat också läsas som en varning till stater, särskilt mindre sådana, att försätta sig i en sårbar position genom att ta sina säkerhetsbehov lättsinnigt eller slarva med sin omvärldsbedömning. ✨

Jan Knutsson

**THE FUTURE OF WAR
A HISTORY**
LAWRENCE FREEDMAN
Penguin Random House 2017

>>

islamiska terrorismen, Putins provokationer och ett USA som omväxlande och oförutsägbart uppvisar sitt nya Janusansiktets vän- respektive fiendesidor måste Europa ta sig ur sin letargi. Lägg därtill hotet från maffior, drog-, vapen- och människohandel, och den tilltagande konkurrensen från nya ekonomiska medtävlare på andra kontinenter som hotar Europas vitala intressen.

I det läget är det Védrine kallar *europeismen* inte alls behjälplig, utan alienerar tvärtom befolkningen med sitt propagerande för *mer Europa* på bekostnad av nationalstaten. Det sker med uppläxande förmaningar av länder och folk som understår sig att vilja slå vakt om sina nationella intressen när EU-politiken tycks gå emot dem. Inte att undra på att EU-skepticismen är kvar på en hög nivå, fortfarande 60 år efter Romfördraget (och 25 år efter Sveriges inträde). Den dominerar faktiskt inställningen hos majoriteten av befolkningen. Tanken på ett federalt EU som träder istället för nationalstaterna är och förblir ett historiskt fiasko.

Eliternas förräderi

EUROPA

EU måste spela en annan roll för Europas folk om unionen skall behålla sin legitimitet. Istället för en överstatlig, federalistisk vision hos ett litet fåtal europeister bör det bli den "federation av nationalstater" som Jacques Delors talade om och som skulle tjäna som komplement till medlemsstaterna, inte träda i deras ställe. Och det brådskar att få med sig européerna i det arbetet om unionen skall kunna erbjuda den styrka som medlemsländerna är i så stort behov av och har all rätt att förvänta sig.

Att det finns mer överhängande uppgifter för EU att ägna sig åt än att detaljreglera européernas vardagsliv, går som en röd tråd genom förre utrikesministern i Frankrikes socialistregering (1997–2002) Hubert Védrines bok *Comptes à Rebours* (Nedräkningar). Här har den tidigare Mitterrandmedarbetaren samlat ett antal artiklar, intervjuer och radioinslag där Europas mycket allvarliga och akuta problem diskuteras.

Visionen om en långtgående integration som skulle leda till ett Europas Förenta stater var från början missriktad, konstaterar Védrine. USA byggdes för att samla amerikaner, medan de europeiska folken aldrig drömde om ett enat Europa. Idén, som har pådyvlats dem av deras

eliter till en början, och med tiden alltmer av marknadsliberaler och anhängare av en globalisering utan gränser, går emot folkens önskan att bevara sin nationella identitet och suveränitet. Det som de Gaulle drastiskt uttryckte som att "man inte lagar omelett på hårdkokta ägg".

I den globaliserade och *finansierade* nya verklighet som gynnar dem agerar eliterna som lokomotiv utan vagnar med medborgarna fränkopplade. Dessa eftersträvar trygghet i en värld som visserligen har blivit rikare, men också mer ojämlik och – eftersom ekonomi inte är allt – kulturellt ångestskapande och osäker. Védrine anser också att argumentet om Europa som ett fredsprojekt leder fel: det var ett slagfält där Sovjetunionen och USA med sina allierade skapade fred. Därefter är det inte heller EU som har upprätt hållit freden, utan terrorbalansen mellan stormaktsblocken. Idag skulle, ironiserar han, ett federalt Europa som mest av allt önskar leva i fred och välstånd mest likna ett uppförstorat Schweiz, ett land som slår vakt om sin rätt att hålla sig utanför internationella konflikter. Med den viktiga skillnaden att det lilla alplandet förlitar sig på sig självt för sitt försvar, inte på någon annan (Nato).

När nu emellertid den fred och den harmoni man har satt sitt hopp till efter Sovjetunionens fall har börjat hotas i och med migrationsströmmarna, den

Siffrorna talar sitt tydliga språk. Eurospeisterna, den lilla minoriteten av federationsentusiaster, utgör högst 1 procent av befolkningen, medan cirka 15 procent är normalt Europavänlig, och i den andra ändan av skalan återfinns 15–25 procent direkt EU-fientliga. Däremellan placerar sig de övriga 60 procenten EU-skeptiska eller EU-avvaktande, som har tröttnat eller är besvikna på klåfingrigheten i ett som man tycker överdrivet reglerande.

Istället, menar Védrine, gäller det att vinna över den stora majoriteten skeptiker i mitten för en "federation av nationalstater", Delors välfunna formel för det realistiskt realiserbara. Samma tanke, fast uttryckt i termer av en kombinerad gemenskaps- och mellanstatlig basis, gav Tysklands förbundskansler Angela Merkel uttryck för i sitt tal i Brügge 2010. Hon uppmanade då Europas ledare till att överge de ofruktsamma grälen om gemenskaps- kontra mellanstatlig metod, och istället låta dessa smälta samman i en europeisk syntes.

Att EU i dagens läge befinner sig i ett så försvagat – för att inte säga handlingsförlamat – läge beror till stor del på den djupa klyftan mellan dessa principiella inställningar.

Hade Europa fungerat någorlunda tillfredsställande, skulle vid det här laget både brexit- och Greklandskriserna ha kunnat bemästras, menar Védrine, och till och med flyktingströmmarna, fast de har visat sig vara minst sagt destabiliserande.

För allt detta behövs en kraftsamling.

Schengenavtalet står överst på agendan för en revision till följd av flyktingströmmarna. Den förstärkning av gränskontrollen som Vedrine förespråkar har redan beslutats av medlemsländerna. Däremot har de *hot-spots* som likaså har varit på tapeten i angränsande Medelhavsländer stött på patrull på grund av dessa länders ovilja att stå för sådana uppsamlingsställen för mottagande av och gallring bland asylsökande. Vidare behövs en ekonomiskt uppmuntrande (men inte bara med traditionellt bistånd) koordinering med ursprungs- och transitländer av tillströmningen och ett fastställande av kvoter alltefter kapacitet och behov på mottagarsidan. Vore det inte för det hysteriska tonläget på debattens båda politiska ytterkanter, hade detta säkerligen redan kunnat vara på plats.

På det utrikespolitiska området finns utrymme för Europa att samarbeta mer, förutsatt att man beaktar ländernas olika intressen. Att seriöst gå in för att utarbeta en gemensam utrikespolitisk doktrin har aldrig tidigare försökts. Det borde vara vägen ut ur Europas hotande marginalisering i en värld som har blivit halvt kaotisk, ett kaos främst till följd av den tidigare bipolära maktordningens upphörande och islamismens utbredning, men inte bara. Det kan också skyllas på nationalstatens försvagning i och med gränsernas successiva uppluckring i syfte att låta människor och kapital strömma allt friare. För ett förstärkt utrikespolitiskt samarbete krävs en gränsdragning för hur långt det skall gå, även geografiskt.

Men framförallt behövs reformer för att tillförsäkra medborgarna ett Europasamarbete som inte hotar ländernas suveränitet, identitet eller förmåga att tillvarata medborgarnas intressen. Vedrine förespråkar ett generellt *moratorium* för vidare utvidgningar med nya medlemmar under tio år. Därefter skall, efter de fyra fem nu aktuella medlemskandidaterna tagits in, en definitiv gräns dras och inga fler släppas in.

Vad gäller integrationen ser Vedrine ett behov av en paus i harmoniseringsarbetet, en utvärdering av det som hittills har uppnåtts och en tentativ omdefiniering av Kommissionens roll, så att den blir mer av ett komplement till medlemsstaternas egen reglering. Det bör ske en utsortering i det gemensamma regelverket av bestämmelser som rätteligen hör hemma på nivån under EU; med andra ord en uppstramning av den så kallade subsidiaritetsprincipen. Men en beredskap ska också finnas för att öppna nya nyckelområden där det i folkets ögon finns mervärde i ett EU-samarbete. Nya hierarkier av prioriteter kan nämligen bli nödvändiga, särskilt i frågor

”Den bittra sanningen är att de länder som inte förmår försvara sina intressen, inte tas på allvar när de åberopar sina värderingar.”

som i morgondagens värld rör europeernas säkerhet och försvar för deras livsstil. Vilket är ännu en anledning till att det brådskar med det nya Schengenavtalet.

Reformerna kunde lämpligen vidtas vid en *förnyelsekonferens* (Conférence refondatrice) med nationella företrädare enbart på allra högsta politiska nivå och i ett slags ”de villigas koalition” (inga jämförelser i övrigt med denna amerikanernas benämning på sin av FN aldrig erkända allians i Afghanistan- och Irakkrigen!). Formlösheten skulle tjäna det viktiga syftet att till varje pris undvika en formell fördragsrevision med åtföljande ytterligare kontroversiella ratifikationsprocesser i medlemsländerna. Men också för att undgå vad han anser vara en ofruktbar diskussion om ”cirklar” med olika nivåer av integrationsambition. Ingen lär vilja tillhöra den ”mjuka lösa barken” när andra säger sig vilja gå vidare in i en ”hård inre kärna”. Därför lär det aldrig komma till någon annan inre cirkel än den som utgörs av eurozonen, spår Vedrine.

Vad gäller denna eurozon anser Vedrine att också den behöver en paus och

Schengenavtalet: i behov av justeringar.

FOTO: WIKIPEDIA

inventering, men därefter också både budget- och skatteharmonisering. För det krävs kanske inte precis de franska förslagen om nya teknokratiska strukturer som gemensam finansminister eller finansministerium, eller ett särskilt parlamentariskt organ, utan egentligen ”bara” ett politiskt kompromissande på högsta nivå mellan Tyskland och Frankrike om valuta- och ekonomipolitikens framtida styrning. Nyckelorden för en sådan *deal* vore: verkliga strukturreformer på fransk sida mot utökad uppdrag för Europeiska centralbanken som tysk eftergift. Om ”dealen” utformades både rigoröst och pragmatiskt, skulle det bidra till att lösa upp

många blockeringar. Fan tro’t, frestas man utbrista med tanke på hur länge uppfattningarna gått isär på båda sidor om Rhen om vilken som är den rätta finans- och budgetpolitiska vägen!

Att en vänsterman ställer sig skeptisk till idén om ett Europa som uppgår i globaliseringens stora posttragiska och posthistoriska projekt, kan tyckas anmärkningsvärt. Men Vedrine ser det i mycket som ett utslag för Västerlandets dåliga samvete för kolonialismen, när man månar så om den visserligen sympatiska men eteriskt abstrakta och orealistiska idén ”världssamfundet” på sina egna nationers bekostnad. Som om det på tvärs mot rättsstatens moderna, befriande principer fanns en nedärvd arvsynd att utkräva kollektivt straffansvar för generation efter generation. Det är en begreppsmässig och juridisk villfarelse som i våra demokratier underblåses av fega politiker. De vågar inte motstå trycket från minoriteter av alla de slag i deras egenskap av potentiella väljare. Dessa har ett intresse av majoritetsbefolkningarnas *mea culpa* som hjälper dem att utvinna allehanda förmåner och särbehandling. Det är alltså ett skamvedvetande som bara omfattas av västerlänningar och som får många av dem att vilja utplåna sin identitet. Han spekulerar om orsaken kan ligga i dogmen om just arvsynden; att den skulle ha överlevt både renässans, upplysning, sekularisering och modernitet, djupt nere i den västerländska själen, formad som denna är av kristendomen.

Vedrine menar att den internationella diplomatins diskurs redan är och länge har varit vänsterinriktad och att det sedan den idealistiskt fredssträvande Wilsondoktrinen skapade både Nationernas förbund och begreppet ”världssamfundet”. Fast detta har förblivit en hägring, har det gett upphov till begrepp och fenomen som ”konfliktförebyggande”, fördömande av ”användningen av våld”, förespråkande av ”mänskliga rättigheter”, ”internationell rättvisa” och nu senast klimatskyddet. Överhuvudtaget är det svårt att längre göra klart för sig om det råder några ideologiska meningsskiljaktigheter om dem, så allmänt vedertagna är de. *Värderingar*, som goda föresatser kallas i dessa dagar, tenderar annars att splittra åsikter mellan höger som vänster. Men numera går skiljelinjerna istället rakt igenom både höger som vänster. Ta bara frågan i vilken grad EU bör fortsätta att integreras, utvidgas, stärka euron, stödja eller stå

>>

emot USA? Vad göra med Ukraina/Ryssland? Vilket enda "vänster"-element i de frågorna kunde inte lika väl anammas av en höger? Eller de mänskliga rättigheterna! Inför de oändliga lidandena i världen verkar det som vi tycker att det är nödvändigt att försvara dem absolut överallt och att propagera för dem överallt. Men hur långt ska man då gå? Om detta blir vår huvudsakliga mission, en som överträffar alla andra, råkar politiken ideligen i konflikt med våra vitala intressen, som nu under de senaste åren i förhållande till inte bara Saudiarabien, Israel och hela Mellanöstern, utan också till europeiska partnerländer som Ungern, Polen och Tjeckien – för att inte tala om Ryssland! Och detta i ett skede där väst har förlorat sitt maktmonopol och mer eller mindre befinner sig på defensiva visavi folk som anser att deras tur är kommen.

Överhuvudtaget är det befriande välgörande att se hur en som utrikespolitisk guru betraktad statsman som Védrine inte tar populismen för det stora västerländska predikamentet för vår tid, utan så att säga vänder på "hönan-eller-ägget"-kausaliteten och istället ser den som resultat av de styrande eliternas misslyckade politik.

Védrine tror alltså inte att en värderings-diplomati kan ersätta en intresse-diplomati. Han pekar på riskerna med Västerlandets mångdubblade av sina interventioner runt om i världen. Det "klassiska" är att de börjar med att man propagerar för sina värden och sin mission, därefter trappar man upp till sanktioner som så småningom leder till direkt inblandning och slutligen krig. Vilket i sin tur leder till att man tappar kontrollen, situationen urartar och inget blir som man har förväntat sig, särskilt inte när både världs- och hemmapinionerna börjar svikta. Den här infernaliska spiralen från idealism till hybris, låt oss dra lärdom av den och inte upprepa gångna misstag! manar Védrine. För den bittra sanningen är att de länder som inte förmår försvara sina intressen, inte tas på allvar när de åberopar sina värderingar. ✨

Ninna Rösiö

COMPTES À REBOURS
HUBERT VÉDRINE
Fayard 2018

Världens städer växer: nationalstaterna halkar efter.

FOTO: ALAMY

Stad i världen

EKONOMISK HISTORIA

En av årets Nobelpristagare i ekonomi, Paul Romer, lanserade för några år sedan ett förslag som han kallade "Charter Cities". Idén går ut på att vissa städer ska kunna införa lagar som är oberoende av de lagar som gäller för landet i övrigt. På det viset skulle man kunna testa nya institutionella ramverk som potentiellt skulle kunna gynna ekonomisk utveckling. Förslaget sågs av många som en radikal och verklighetsfrämmande skrivbordsprodukt. Att städer ska kunna utfärda medborgarskap bör därför rimligen ses som en än mer radikal idé. Denna den moderna civilisationens kanske mest fundamentala institution utfärdas idag av nationalstaterna – en ordning som sällan ifrågasätts. Dock är denna ordning historiskt sett påfallande ung. Under en betydligt längre tidsperiod var det städerna som utfärdade medborgarskapet, något som poängteras med enfaset i ekonomihistorikern Maarten Praks nya bok *Citizens without Nations*.

Praks upplägg är typiskt ekonomihistoriskt – han inleder varje kapitel med en detaljerad skildring av en specifik händelse i historien som tjänar som exempel för en allmän trend i utvecklingen för att sedan belägga sina argument med statistik på makronivå och komparation mellan andra städer, länder, världsdelar och tidsperioder. Med hjälp av denna metod argumenterar han för att det urbana medborgarskapet och dess inflytande på ekonomin mellan åren 1000 och 1789 har negligerats av forskare med en alltför stark fixering vid den moderna nationalstaten och till viss del även vid antiken. Man har således underskattat perioden mellan

medborgarskapets vagga och dess nuvarande variant efter franska revolutionen. Prak hävdar att det finns en påfallande diskrepans i de detaljerade fallstudier som historiker gjort av städer från perioden 1000 och 1789 och de klichéer om det moderna medborgarskapets uppkomst som slentrianmässigt har upprepats i samhällsvetenskapliga skolböcker. Prak gör tidigt klart att han ämnar rätta till dessa missförstånd och felbedömningar som i olika grad har präglat institutionell forskning genom historien. Han avser att klargöra vad det urbana medborgarskapet i Europa – men också till viss del i Kina, Mellanöstern och Nya världen – innebar och på vilket sätt detta har korrelerat med ekonomisk utveckling.

Medborgarskapets praktik i Europa mellan åren 1000 och 1789 innebar, enligt Prak, att stadens medborgare antingen tillhörde den urbana politiska eliten (en liten klick professionella politiker) eller var medlemmar i ett hantverks- eller handelsskrå som var representerat i stadens politiska styre som i sin tur – i de mest framgångsrika exemplen – också hade en plats i det nationella styret. I stort sett alla medborgare var medlemmar av ett handels- eller hantverksskrå. Skråväsendet representerar, enligt Prak, det urbana "folket" och utgör en balanserande motvikt till de styrande politikerna, det vill säga: den urbana "eliten". Skråna och eliten skapade i städerna mycket avancerade medborgerliga institutioner – exempelvis äganderätt, fattigvård, rättsväsende, militär och (förstås) de yrkes- och handelsprivilegier som hantverks- och handelsskråna innehade. Många av dessa institutioner, som vi ofta förknippar med den moderna välfärdsstaten, var enligt Prak långt mer

”England sticker ut som det land som kan uppvisa de mest framgångsrika exemplen på urbana medborgarskap.”

utvecklade före franska revolutionen än under århundradet efter den.

Skräväsandet är i Praks modell central för det urbana medborgarskapet under denna tid, men också för städernas och ländernas ekonomiska tillväxt. I motsats till den moderna nationalekonomins fader, Adam Smith, som såg skräväsandet som ett hinder för frihandel och utveckling, är detta i Praks analys en institution som gör marknaderna mer effektiva genom att främja yrkesskicklighet, men också i egenskap av informationsnod mellan köpare och säljare vad gäller både det gängse marknadspriset och produkternas kvalitet. Enligt Prak var alltså skräväsandet en institution som i sin fulländade form innebar en effektivisering av marknadskrafterna och en garant för medborgerliga rättigheter. Denna något oortodoxa inställning till skräväsandet kommer sig av att Prak genomgående fokuserar på medborgarskapets *faktiska praktik* framför dess *formalia*. I lagtexterna innebar skräväsandet långtgående inskränkningar i frihandelns funktion, men i praktiken följdes dessa mycket godtyckligt – ett faktum som nestorn i svensk ekonomisk historia, Eli Heckscher, påvisade redan 1935.

Enligt Prak var medborgarskapets praktik relativt likartad mellan olika städer i Europa under stora delar av denna långa period, däremot var städernas relation till staten mycket olika från land till land. Det är också främst *relationen* mellan den urbana och nationella politiska nivån som, enligt Prak, skilde ekonomiskt framgångsrika städer i England, Nederländerna och Italien från de mindre framgångsrika i övriga Europa.

England sticker ut som det land som kan uppvisa de mest framgångsrika exemplen på urbana medborgarskap. Här hade städernas representanter inte bara inflytande över den nationella politiken, den nationella politiska makten i sig balanserades så småningom mellan parlamentet och kungamakten där den senare blev allt mer och mer beroende av den förras ekonomiska framgång – nästan alla platser i parlamenten innehades av ekonomiskt starka landägare och handelsmän från städerna. Magna Charta på 1200-talet och i förlängningen även den ärorika revolutionens 1689 bäddade för de institutionella reformer med fri äganderätt och parlamentarisk maktindelning som enligt Prak gjorde att den institutionella miljön var exceptionellt gynnsam

för den kunskap, kreativitet och innovationsanda som ledde till de uppfinningar och till det entreprenörskap som innebar att England blev det första landet i världen att industrialiseras.

De mindre framgångsrika länderna i Praks redogörelse innefattar så vitt skilda länder som Tyskland, Frankrike och Spanien, vilket kan tyckas märkligt med tanke på dessa länders påfallande olikheter; Spanien hade kanske de mest fristående städerna medan de franska helt

Den ärorika revolutionen: bäddade för reformer.

FOTO: GETTY IMAGES

stod under staten; det tyska samhället var decentraliserat i stadsregioner varav många var centrala noder i det mycket framgångsrika handelsnätverket Hansan. Här understryker dock Prak en viktig skillnad i förhållande till England, Nederländerna och Italien. Hansan var en sammanslutning av olika skrån som hade utslutande *ekonomiska privilegier*. En fungerande *politisk representation* för skräväsandet saknades i de tyska städerna liksom i det tyska nationella styret. Likaså hade spanska städer ingen fungerande politisk representation på nationell nivå och de franska städerna stod helt under statligt styre. Det är alltså städernas politiska *relation* till staten som misslyckandena främst handlar om. I denna relation liknar misslyckandena kinesiska och arabiska städer som även de var påfallande lika de europeiska städernas interna institutioner – här antyds också att det var just de ekonomiskt framgångsrika länderna England, Nederländerna och Italien och deras fungerande medborgarskap som var anledningen till den europeiska hegemoni som komma skulle.

Boken avslutas med det urbana medborgarskapets ställning i Nya världen under 1600- och 1700-talen. Prak hävdar att en av orsakerna till att utvecklingen i

Sydamerika har varit en annan än i Nordamerika är att de spanska kolonistörerna initialt tillät en alltför långtgående urban självständighet med bristfällig kommunikation med nationalstaterna, vilket skapade kaos och spänningar mellan stad och stat. England, å andra sidan, exporterade inga av sina urbana medborgarskapsprinciper till Nordamerika. Här dras dock det institutionella perspektivet väl långt. En diskussion hade behövts kring de skilda incitamentsstrukturer som uppkom då Spanien hittade enorma mängder guld, som gav kortsiktig uppmuntran till plundring framför institutionsbyggande, medan Englands och Nordamerikas relativa avsaknad av likande naturfyndigheter innebar incitament att upprätta långsiktiga institutioner som främjade privat äganderätt, arbete och teknologisk utveckling. Materiella förutsättningar får gärna tas i beaktande, även i en bok om institutioner.

Praks bok är i stora drag ett försvar för det urbana medborgarskapet och mot slutet argumenterar han också för att man bör vara öppen för en liknande lösning i dagens värld då nationalstaten är i kris. Detta gör också att han fokuserar främst på de framgångsrika exemplen på urbana medborgarskap under perioden ifråga trots att de faktiskt är i minoritet i förhållande till de misslyckade. Detta faktum borde kanske mana till en något mer kritisk inställning till det urbana medborgarskapets styrka, även om de framgångsrika exemplen givetvis var avgörande för Europas ekonomiska hegemoni.

Dessa tillkortakommanden uppvägs med råge av bokens förtjänster. Prak ger oss ekonomisk historia av bästa märke, en utsökt balans mellan kontextbunden detaljrikedom och övergripande makroperspektiv. Boken är också påfallande relevant för dagens situation. Det finns många indikationer på att världen står inför ett politiskt och ekonomiskt paradigmskifte. Ekonomin håller på att omstöpas i samklang med digitaliseringen och globaliseringens förutsättningar. Politisk oro sprider sig i de samhällen vars gamla ordning håller på att monteras ned. Populistiska politiker kommer med enkla nationalistiska lösningar som enligt vissa är den gamla ordningens desperata dödsryckning. Politiskt ångsliga grupper från den gamla ordningen ropar på censur och inskränkningar i yttrande- och pressfriheten på internet, precis som deras motsvarigheter gjorde då boktryckarkonsten var ung.

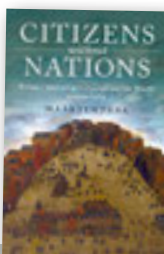
Nya branscher, organisationer, institutioner och ekonomier växer och tävlar om framtidens hegemoni. Den ökande urbaniseringstakten är, som i många paradigmskiften, ett av de tydligaste utfallen. >>

Liksom under Hansatidens och reformationens kreativa och kaotiska stads- och statsbildningar, så urbaniseras världen idag i en rasande takt. Enligt FN lever 55 procent av världens befolkning i städer idag. 2025 väntas andelen vara 68 procent, vilket innebär att cirka två miljarder människor kommer att flytta till städer under de närmaste sju åren. Städer och regioner tar allt större andelar av den globala ekonomin, nationalstaten halkar efter. I denna tid är *Citizens without Nations* en välbehövlig påminnelse om att många av de medborgerska institutioner som vi slentrianmässigt förlägger till den moderna nationalstaten efter 1789 har varit väl utvecklade även på urban nivå långt före franska revolutionen.

Kan exempelvis en förlängning av Paul Romers idé om "Charter Cities" vara en attraktiv lösning i denna ideologiskt, kulturellt och ekonomiskt splittade värld, där städer konkurrerar om invånare inte bara med hjälp av institutionella spelregler för ekonomin – som är Romers förslag – utan också med de privilegier som ett urbant medborgarskap kan medföra – som Prak argumenterar för.

"History doesn't repeat itself, but it rhymes", yttrade (möjligen) en gång en underfundig person. Det återstår att se om det framtida medborgarskapet kommer att rymma mer med den urbana variant som Prak påvisar i sin bok eller mer med den moderna nationalstat som kom efteråt. Hur som helst utgör *Citizens without Nations* ett välbehövligt historiskt perspektiv på en företeelse som är bra mycket äldre än den moderna nationalstaten och där städer spelat en långt större roll för medborgarskapet än idag. Med dess kombination av historisk kontextuell detaljrikedom i samklang med övergripande ekonomiska utvecklingslinjer utgör boken ekonomisk historia när den är som bäst. Om världen visar sig gå mot mer urbant självstyre i framtiden kan boken mycket väl bli en klassiker. ✨

Klas Eriksson

**CITIZENS
WITHOUT NATIONS**
**URBAN CITIZENSHIP
IN EUROPE AND THE
WORLD, 1000-1789**
MAARTEN PRAK
Cambridge University
Press 2018

Djup lycka: att låta sig ryckas med.

FOTO: ALAMY

Lyckans hänförelse

FILOSOFI

I och med sin djupa tro betraktas Søren Kierkegaard som en anomali i den filosofiska tradition han själv grundade. För senare existentialister var ateismen en filosofisk grundpelare. Sartre sa i sin berömda föreläsning "Existentialismen är en humanism" (1946) att det är just för att det inte finns någon gud som människan är helt fri.

Men Sartre talade också om en "konversion" som var och en måste genomgå för att undgå "ond tro", eller som Heidegger tidigare hade uttryckt det: för att korrigera det "fallna" tillstånd som är vårt naturliga. I sin bok *The Religion of Existence* hävdar Noreen Khawaja, lektor i religionskunskap vid Yale, att existentialismen faktiskt har sin grund i ett religiöst etos, nämligen 1700-talets protestantiska pietism.

Kierkegaard förkunnade vid flera tillfällen att målet med hans författarskap var att visa vad det innebär att bli kristen. Samtidigt verkar han alltid utgå från att hans läsare är troende. Han var nämligen inte ute efter att övertyga ateister eller människor med andra religioner att

konvertera till kristendomen, utan syftet var att få de läsare som ansåg sig vara kristna att etablera ett djupare förhållande till religionen.

På så sätt kom han att ingå i en lång protestantisk tradition. Pietiströrelsen uppstod ur missnöjet med vad man ansåg vara ett alltför passivt religionsutövande, och själva protestantismen var ju ursprungligen en protest mot en kristendom där stor vikt lades vid religionens yttre, såsom ceremonier. Lika som pietisterna, liksom Luther och Calvin, förespråkade Kierkegaard en mer "innerlig" tro som inte nödvändigtvis behövde ges något yttre uttryck. Samtidigt utgjorde denna strävan mot innerlighet en livsfilosofi som kom att attrahera också ateister.

Khawaja visar hur detta intrakonfessionella konversionsbegrepp sedan återkommer hos Heidegger och Sartre. Det mest centrala begreppet för Heidegger var vad han med en neologism kallade *Eigentlichkeit*, och som via engelskan och franskan har blivit mer känt under termen "autenticitet". I Heideggers ursprungliga term ska man dock höra roten *Eigen*, "egen" – på svenska liksom på tyska besläktat med ägande.

Detta ideal fick under årtiondena efter

andra världskriget en enorm genomslagskraft inte bara i filosofin utan även i populärkulturen och det allmänna medvetandet. Men enligt Khawaja kom det snart att förvrängas och blandas ihop med den romantiska idén om att människan kan och bör skapa sig själv, samt den mer traditionella föreställningen om att varje människa har ett bestämmt och permanent jag, ett slags personlig essens, så att autenticiteten består i att vara trogen detta ursprungliga jag.

Enligt Heidegger blir man inte sin egen vare sig genom att skapa ett jag eller genom att ge uttryck för sitt sanna jag. Istället måste man ta ansvar för det man är i den konkreta situation man för tillfället "kastats" in i, och där man påverkas av otaliga yttre faktorer. Det handlar alltså om den paradoxala uppgiften att anamma sin identitet, trots att man inte har fått välja hurdan man ska vara och inte är sin egen grund. När man således bejakar sig själv eller tar ansvar för sig själv, är man på ett sätt exakt densamma som tidigare. Men på ett annat sätt är man helt förändrad. För nu har man ett annat förhållande till sig själv – nu är ens identitet genomsyrad av vilja och självmedvetenhet. Autenticitet innebär på så vis en pånyttfödelse.

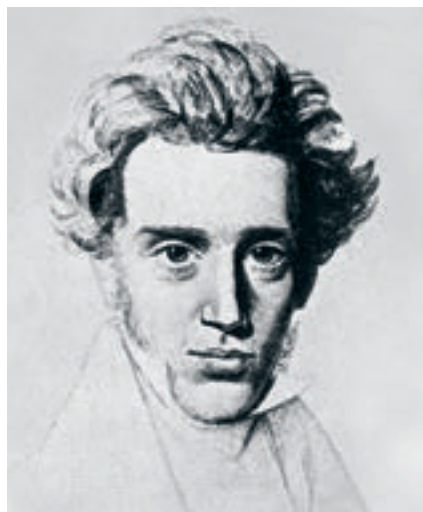
Sartre lade ju liksom Kierkegaard och Heidegger stor tonvikt vid människans frihet, men samtidigt är viljans spelrum starkt begränsat i hans världsbild. Individen känner sig ständigt trängd. Människans frihet kan utövas på marginalen: hon kan välja hur hon ska reagera på det som händer henne. Att leva autentiskt, enligt Sartre, är att vilja ha det man redan har givits, att frammana en lust till det som redan är ett faktum. Genom att läsa Sartres anteckningar från krigstiden

"Kierkegaard förkunnade vid flera tillfällen att målet med hans författarskap var att visa vad det innebär att bli kristen."

förklarar Khawaja Sartres existentialism som ett alternativ till den stoiska hållning han drogs till i sin ungdom. Men hon påpekar inte att just idén om att anpassa viljan efter världen snarare än att försöka anpassa världen efter viljan är en av den klassiska stoicismens viktigaste motto.

Varken hos Sartre, Heidegger eller Kierkegaard ger denna "medvetna konversion" någon slutgiltig produkt. Eftersom tiden fortsätter att gå och individen konfronterats med nya situationer som han måste förhålla sig till, kommer han aldrig fram till något sant och permanent jag. Den andliga mödan resulterar inte i en autentisk människa, utan en autentisk existens

består i ständig ansträngning. Det är därför Kierkegaard frågar vad det är att bli kristen, inte att vara det. Konversionsprojektet är oändligt. Som Khawaja noterar är det väl Camus som bäst har fångat detta genom att åkalla Sisufos och dennes absurda uppgift att rulla en stenbumling uppför en backe, bara för att sedan låta den rulla ner, och påbörja arbetet igen.

Søren Kierkegaard: en filosofisk anomali.

FOTO: GETTY IMAGES

När vikt läggs vid processen snarare än resultatet kan det tyckas att Gud Frälsaren blir mindre viktig. Kanske är det därför Kierkegaard har fått så många ateister till anhängare. På samma sätt kan vi förklara varför protestantismen ofta tycks bana väg för ateism, så att Europas protestantiska länder är mer sekulära än de katolska. Å andra sidan kan man känna att en normativ filosofi som Sartres behöver men saknar en auktoritet. Khawaja påpekar att konventionell moralfiloso-

fi var passé, enligt Sartre, eftersom den förutsatte en gud som dikterade moraliska förbud och påbud, som utlovade belöningar och hotade med bestraffning, och som kunde se huruvida individen djupt inne i hjärtat var god eller ond.

Men samma invändning kan riktas mot Sartres existentialism, där autenticitet är ett normativt laddat begrepp. Varför "måste" jag ta ansvar för mig själv, när det inte är någon där upp som tittar

ner och håller räkningen? Kanske är det just här Khawajas tolkning är mest övertygande, trots att hon själv inte tar upp problemet. För Sartres moralistiska tonfall när han fördömer ond tro saknar grund i hans filosofiska system. Istället verkar "plikten" att eftersträva autenticitet vara en kvarleva från ett religiöst tankesätt som han inte har lyckats vänja sig av med. Kierkegaard må vara en anomali bland existentialisterna, men han är mer konsekvent: inom hans ramverk är autenticitet ett sätt att ära Gud, erkänna sin synd, och förbereda sig på frälsning.

Den koppling som Khawaja gör mellan existentialismen och protestantismen ger också ett nytt djup till det starka, negativa draget i Kierkegaard, Heidegger och Sartre. I och med upphöjningen av reflektion och vilja nedvärderas känsla, sensualitet och instinkt, och med dem vår omedelbara upplevelse av världen och våra spontana handlingar. På många sätt är existentialismen en pek-pinnarnas filosofi, där vi hela tiden uppmanas vara misstänksamma mot våra känslor och tankar, hela tiden måste skola om vårt naturliga sätt att vara. Vanliga nöjen och begär betraktas som ytliga och fördöms som försök att fly från uppgiften att vara människa. Det sanna livet är ett asketiskt liv.

Men ligger det inte en djup lycka just i stunder där vi rycks med i världen och bort från oss själva: när vi blir berörda av skönhet eller skrattar åt något absurt, när vi promenerar i skogen försjunkna i minnen eller fantasier, eller – varför inte? – när vi i kyrkan håller andan i vördnad för den rituella transubstansiering som prästen utför vid altaret medelst en nästan hypnotiserande liturgisk ram, i en atmosfär av stearinljus, myrra och rökelse. Denna lycka kan lätt förstöras av reflektion, eftersom den inte kan förklaras sig själv i ord och principer. Men som tur är behöver dessa upplevelser reflektion lika litet som de behöver viljans innerliga godkännande. I sådana stunder är livet sin egen bejakelse. ✨

Ulrika Carlsson

THE RELIGION OF EXISTENCE
ASCETICISM IN PHILOSOPHY FROM KIERKEGAARD TO SARTRE
NOREEN KHAWAJA
University of Chicago Press 2016

Efter euforin

När muren föll: en glädje som gradvis dämpades.

FOTO: PETER KNEFFEL/TT

TYSKLAND

Att det skulle komma en protestvåg av något slag hade länge varit väntat. Östtyskarna själva, alla med minsta kännedom om den östra halvan av Tyskland, alla som hade rest omkring i det som för knappt 30 år sen var det socialistiska DDR, har länge anat att det som har sjundit under ytan i ett par decennier förr eller senare skulle koka över. Att bränslet och de höga rösterna skulle komma från vänster, var den självklara tanken. Nu vet vi att det inte blev så. Istället kom nationalistiska Pegida – med främlingsfientlighet, antiislamism och invandringskritik på agendan – och högerpopulistiska AfD, *Alternative für Deutschland*, som tog plats i tyska förbundsdagen i förra valet, hösten 2017.

Journalisten Jana Hensel och sociologen Wolfgang Engler, båda med östtysk bakgrund och författare till flera böcker, har tillsammans skrivit en samtalsbok som fått stor uppmärksamhet i den tyska offentligheten – där den bland annat kallats ”boken för dagen”. *Wer wir sind. Die Erfahrung, ostdeutsch zu sein* (Vilka vi är. Erfarenheten av att vara östtysk), som släpptes i september, träffar mitt i den brännande fråga som det tyska majoritetssamhället har ställt sig denna höst, som inleddes med våldsamma upplopp med högerextrema förtecken i östtyska Chemnitz: Hur kunde det bli så här?

Vad är det för folk, de där östtyskarna? Och hur kommer det sig att de högljudda, aggressiva protesterna där, ett par, tre årtionden efter murens fall och den tyska återföreningen kommer från högerkanten? Och inte minst: Hur kunde det bli så just i Tyskland med landets förskräckande 1900-talshistoria, och dess vaksamhet mot allt sådant som etniskt syndabockstänkande?

Jana Hensel och Wolfgang Engler, uppväxta i Leipzig respektive Berlin, representerar varsin generation av Osis, gamla östtyskar – hon är 70-talist, han är född på 1950-talet – något som också ger ytterligare bredd och perspektiv åt deras oupphörligt intressanta, upplysande och engagerade samtal om vad det är att vara östtysk. Ja, de använder själva det uttrycket, då de talar om tyskar som dem själva. *Ostdeutsche*. Östtyskar. Vilket då inbegriper både dem med DDR-erfarenhet, och de yngre, födda efter 1989 och *die Wende*. De två är förresten inte överens på varje punkt under sitt 274-sidiga resonemang; emellanåt blir ordväxlingen häftig, men den tappar aldrig i ömsesidig lyhördhet, och respekt för varandras delvis motstridiga synpunkter. Och man tänker: så ska ett gott samtal föras.

Politiskt hör de båda hemma någonstans på vänsterfältet, om någon undrar, vilket också framgår av exempelvis övergripande tankegångar om kapitalism, resursfördelning och socialpolitik. Vad gäller den specifikt östtyska erfarenheten har de båda

gedigen kunskap och skarp blick för det skeende som har lett fram till dagens stämningar och situation i öst – det är en både balanserad och övertygande analys som läggs fram i boken. Och som någon tysk kommentator formulerade det: Nu kan debatten äntligen börja om från början.

Så är en av Englers–Hensels viktiga teser också att det är i den snart 30-åriga efter muren-erfarenheten som bakgrund och orsaker till dagens situation står att finna. Inte i DDR-upplevelser och hur dessa har präglat individerna – utan i hur-gick-det-sen? Efter den fredliga revolutionen hösten -89?

Den första tiden var euforisk, ja. Förväntningarna också höga. Men ganska snart kom fabriksnedläggningarna, massarbetslösheten och den ekonomiska kollapsen – snabbare än i något annat östland. 1,4 miljoner östtyskar lämnade sitt gamla hemland för väst. Födelsetalen sjönk till 0,77 barn per kvinna. Redan från början: marginalisering. De friheter och rättigheter som vanns i och med upplösningen av den östtyska staten, och återföreningen med väst, hade också ett högt pris för flertalet östtyskar. Förluster, många av dem oförutsedda, oanade. Social osäkerhet och utsatthet, åtskilliga fick ”återlämna” sina hus till tidigare ägare, andra har fått lämna sina hem då de har restaurerats och piffats upp för västpengar, och blivit för dyra att bo kvar i. Visst pumpades det också in mångmiljardbelopp i öst; att östtyskarna

är en samling hopplösa bidragstagare är en fördomsfull föreställning som har bitit sig fast. Då *die Ostdeutschen* har fört bekymren på tal, har de av samhället i övrigt fått till svar: Sluta gnälla nu!

Ett seriöst samtal om östra Tyskland måste rimligen handla om ojämlikhet, orättvisor, brustna förhoppningar om att få det en aning bättre ställt; ingenting av detta vill offentligheten lyssna till, detta är den allmänna uppfattningen i öst. Den känsla som kanske är den mest utbredda av alla i östra Tyskland är hemlöshet. Som man ständigt påminns om – exempelvis genom att man alltid måste förklara sig, som östtysk. I offentligheten, och bland olika eliter, är östtyskarna kraftigt underrepresenterade, politiken undantagen. Av förbundskansler Merkels östtyska bakgrund märks dock inte mycket, påpekar författarna i *Wer wir sind*; en sådan bör man ligga lågt med, för att lyckas i den tyska kontexten.

Händelserna i Chemnitz i slutet av augusti i år, då en nynazistisk demonstration växte till omfattande kravaller med högerextrema paroller, skakade om tysken i gemen. Sedan dess pågår häftiga diskussioner; i öst tänker många att äntligen tycks tyskarna ha fått upp ögonen för oss och vår belägenhet. Det är annars alltid det ”västtyska” perspektivet som dominerar, som anses som det självklara alltsedan återföreningen – i sig en del av det större problemet. Splittringen mellan de östra och västra landhalvorna är inte mindre idag, den har snarare cementerats sedan muren revs, om inte rent av förstärkts. Östtyskarna har mer och mer också fått en känsla av att inte heller *der Osten* längre tillhör dem. Ett exempel: efter renovering av äldre bebyggelse i Leipzig såldes

Jana Hensels uppfattning är en grundorsak att östtyskarna inte ser, eller tror, att deras gamla bundsförvanter kan ge dem vad de behöver. Hon betecknar rentav Pegida och AfD som en ”emancipationsrörelse”.

Östlig misär: men varför protester från höger?

FOTO: WIKIMEDIA COMMONS

se från höger”. Menar att främlingsfientligheten och rasismen i öst är en behållare för en större systemkritik – på annat sätt än i västra Tyskland, exempelvis. Att det handlar om mer än ett hat mot De Andra. De bägge författarna är förskräckta av skeendet – men de tycks se mycket klart på de orsakssamband och mekanismer som har lett fram till dagens situation; de ger en greppbar och trovärdig bild.

Det gör *Wer wir sind* till lärorik läsning. Jag skulle också säga angelägen – inte enbart för att förstå sig på den specifikt tyska utvecklingen. Att Hensel och Engler då och då refererar till den franske sociologen Didier Eribons uppmärksammade självbiografiska essä ”Tillbaka till Reims” – nyligen utgiven på svenska – under sitt samtal är intressant och talande i sig, liksom det faktum att den boken har uppnått särskilt stor framgång bland tyska läsare sedan den kom ut där 2016; en bok som

hon hade fått följa med sin mamma på de berömda måndagsdemonstrationerna i Leipzig – de som kom att bli avgörande för det fredliga upproret i Östtyskland och murens fall. Hennes bok gjorde succé och skapade intensiv debatt.

Jana Hensel beskriver den östtyska erfarenheten som en migranterfarenhet – något som också det kan bidra till att skapa förståelse för det östtyska predikamentet.

Det är många samtalspassusar i *Wer wir sind* som förtjänar att citeras – i avsikt att leda till eftertanke och självvranssakan, emedan de har en ansenlig inneborende sprängkraft; den nedan är klippt ur avsnittet där Engler och Hensel talar om de krafter som har medverkat till framväxten av högerpopulistiska rörelser – i hela västvärlden, i deras ögon kanske extra påtagligt i östra Tyskland.

Jana Hensel:

– *Sie meinen*, ni menar, att neoliberalismen alltså var en sorts förstadium till högerpopulismen?

– Ja. Neoliberalismen beredde inte bara vägen för högerpopulismen ideologiskt, svarar Wolfgang Engler, utan dessutom...

– ... sörjde den för den nödvändiga samhälleliga avsolidariseringen, fyller Hensel i.

Idén om en ohämmad privatisering, om individen som entreprenör, om att släppa marknaden lös – inte skapar den gemenskap i alla fall. Däremot hela samhällsskikt och landområden av förlorare i det ekonomiska spelet.

Flyktinghösten 2015, och den välkommandekultur som blommade upp på flera håll i landet som tog emot en miljon hjälpsökande migranter, krockade i öst med den utbredda känslan av att själv inte vara välkommen där. Och med upplevelsen av att själv inte finna en plats i det tyska samhället.

Att känslan av att vara en loser, i kombination med social oro och vrede över hiskeliga ekonomiska klyftor är en farlig brygd, det vet vi. Det finns flera skäl till att en bok som *Wer wir sind* är viktig. Inte enbart för en tysk läsekrets. ✱

Ylva Herholz

”Ganska snart kom fabriksnedläggningarna, massarbetslösheten och den ekonomiska kollapsen – snabbare än i något annat östland.”

häromåret 94 procent av denna till icke-leipzigare. I Dresden syns nyrikedomen också utanpå – medan de som gått med Pegida på stadens gator känner att denna rikedom tillhör andra än dem.

Till den större bilden hör här också, menar de samtalande författarna, att *die Wende* olyckligtvis sammanföll med att en hänsynslös marknadsliberalism gjorde sitt intåg i världen; ett fåtal råkapitalister och lycksökare kapade åt sig de förmögenheter som fanns att utvinna i det imploderade landet, och de forna DDR-medborgarnas hopp om att få del av den välfärds-explosion som har kommit västtyskarna till del sedan 1960-talet infriades aldrig.

Men varför protest från höger? Enligt

handlar om just en (fransk) arbetarklass som har lämnat vänstern för högerpopulismen, ett resonemang som ytterst väl går att applicera på läget i (östra) Tyskland.

Wolfgang Engler har tidigare skrivit bland annat *Die Ostdeutschen. Kunde von einem verlorenen Land* (Östtyskarna. Underrättelser om ett förlorat land), som enligt Jana Hensel är en underbar bok, den bästa som har skrivits om DDR. Hon själv skrev i början av 2000-talet *Zonenkinder*, ”Zonbarn”, ett personligt generationsporträtt av dem som liksom hon var barn och tonåringar då muren föll. Hon som med sina jämnåriga fick en ny sorts historiektioner i skolan över en natt: nu med väst-perspektiv. Detta strax efter att

WER WIR SIND
DIE ERFAHRUNG,
OSTDEUTSCH
ZU SEIN
WOLFGANG
ENGLER & JANA
HENSEL
Aufbau Verlag 2018

Spegeln: vänder på somligt men inte allt.

MÅLNING: RENÉ MAGRITTE/
"LA REPRODUCTION
INTERDITE"

Spegel, spegel på väggen där

FYSIK/MATEMATIK

Nästan alla människor vet vem Albert Einstein var och att han genom sin relativitetsteori revolutionerade vår förståelse av hur vår värld är uppbyggd och fungerar, liksom vilka lagar som styr allt som sker i universum. Blott ett fåtal specialister känner till Kurt Gödel och dennes insats som matematiker och logiker; ändå har han ofta setts som den störste logikern efter Aristoteles.

Gödels vetenskapliga insats var till skillnad från Einsteins på sätt och vis av negativ karaktär. Han öppnade inte nya perspektiv för människans tänkande, snarare stängde han dem. 24 år gammal höll han ett föredrag som med absolut säkerhet visade på en begränsning för vad såväl logisk som matematisk kunskap kunde förstå och sluta sig till. Dessa "ofullständighetsteorem" (de var faktiskt två), som de ofta kommer att kallas, säger att vi utifrån de givna satserna i ett axiomsystem kan sluta oss till ett antal andra sanna satser, men aldrig till alla sanna satser som följer av den ursprungliga satsen. Det betyder att det finns matematiska sanningar som vi aldrig kommer att kunna bevisa matematiskt, vilket således sätter en gräns för den deduktiva matematikens kunskapsproduktion, vilket självfallet också har betydelse för matematikens fysik.

För Kurt Gödel var, om man får tro Jim Holt, författare till boken *When Einstein Walked with Gödel*, denna insikt inget problem. Gödel var nämligen övertygad om att det fanns en annan mänsklig kunskapskälla vid sidan av den rationella deduktionen, nämligen den mänskliga intuitionen. För Gödel var själva skönheten i ett bevis, ett resonemang eller en iakttagelse ett vittnesbörd om sanning. Bevisets skönhet säger oss något absolut och väsentligt om den värld i vilken vi lever och andas. I denna mening var hans kunskapssyn metafysisk. Matematiken var blott en källa till kunskap om verkligheten, en annan var den mänskliga intuitionen. Matematiken kan aldrig ge oss mer än flisor av kunskap om den objektivt existerande verkligheten, medan vi genom intuitionen stundtals kan se djupare in i den fysikaliska verklighetens väsen.

En konsekvens av Gödels häpnadsväckande bevis är att vilken logik eller vilket talsystem matematiker än använder sig av, så kommer det alltid att bygga på några oöverbärliga antaganden. Det leder, enligt många kännare av Gödels teori och även för Jim Holt, till slutsatsen att inte alla matematiska problem ens är kalkylerbara och att det därför är principiellt omöjligt att skapa en maskin eller en dator med en räknekraft som kan göra allt det som en mänsklig hjärna är förmögen att göra. Det betyder, såvitt jag kan förstå, att det finns en gräns för all forskning om artificiell

intelligens; denna kan överträffa den mänskliga hjärnan så länge det blott handlar om att kalkylera möjligheter inom ett slutet system med klara och entydiga regler, som exempelvis schack, men så snart systemet öppnas mot en värld med oklar och tvetydig karaktär är deduktion inte tillräcklig för att nå användbar och korrekt kunskap. I alla sådana fall kommer datorn att stå sig slätt mot den mänskliga hjärnans kreativa förmåga.

Einstein och Gödel var båda österrikiska judar som tvingades att fly undan nazismen och söka en fristad vid Princeton i USA. Där blev de kolleger och vänner. De hade varje dag sällskap till och från sin arbetsplats och samtalade intensivt under sina promenader. Det brukade sägas att Einstein aldrig kunde lämna Princeton därför att han då skulle gå miste om samtalen med Gödel. Den bok som Jim Holt skrivit om dessa båda geniala vetenskapsmän har en lätt vilseledande titel. Den berättar mycket litet, om ens något, om vad de båda vetenskapsmännen verkligen talade om under sina promenader. Det finns helt enkelt inga uppteckningar av dessa samtal. Boken innehåller istället en rad essäer som berör de centrala frågor som Einstein och Gödel ägnade sitt intresse och de konflikter som dessa problemkomplex har givit upphov till inom den moderna naturvetenskapen. Det betyder emellertid inte att de essäer som försöker teckna de problem som de båda vetenskapliga titanerna diskuterade under sina promenader inte är trovärdiga. De har säkerligen förekommit i deras många och långa samtal, och de essäer som Jim Holt skrivit tecknar en spännande bild av den moderna naturvetenskapens största och djupaste problem.

Gödel var platonist när det gällde matematiken och i övrigt metafysiker, starkt påverkad av filosofen Leibniz. Det kom till uttryck i att han ansåg det möjligt att bevisa Guds existens. Han utgick i likhet med Einstein och till skillnad från den dominerande tolkningen av kvantmekaniken från att det fanns en objektivt existerande verklighet och att vi i varje fall delvis kunde få kunskap om denna verklighet genom matematiken och intuitionen. Här intog han samma position som Einstein i den berömda konflikten mellan Niels Bohr och Einstein. Medan Einstein, utifrån en "panteistisk" metafysisk övertygelse trodde på existensen av en objektiv fysisk värld som existerar oberoende av oss och från vilken vi hämtar våra sinnesintryck, slirade Bohr mot ett slags objektiv idealism. Han kunde stundtals säga att kvantmekaniken var ett instrument för våra observationer som först fick sin realitet i det ögonblick de mättes

eller vägdes, och att det de avslöjade inte var en objektiv verklighet, utan bara var en skapelse av vår egen kreativa hjärna. Den värld som kvantmekaniken sysslade med representerade inte någon verklighet dold bakom de observationer och mätningar den gjorde. "Det finns ingen kvantvärld", deklarerade Bohr provocerande och smittade därmed naturvetenskapen med den uråldriga filosofiska klyfta som det filosofiska tänkandet brottats med sedan antiken, nämligen den ontologiska distinktionen mellan framträdelse och verklighet. En klyfta som även indirekt berör frågan om tro och vetande.

Einstein uttryckte sin vetenskapssyn med orden: "Not everything that can be counted counts, and not everything that counts can be counted." Som ungefärligen kan översättas på följande sätt: "Inte allt som kan beräknas är sådant som räknas och inte allt som räknas kan beräknas." Det som i Einsteins och även Gödels världsbild är värt att beräkna är endast sådant som vidgar vår kunskap om den objektivt existerande värld i vilken vi lever och som präglar oss som människor och medborgare. När kvantmekaniken som Einstein bidragit till att skapa utvecklade teorier om partiklars kommunikation med hastigheter som överskred ljusets slog han bakut och hävdade emfatiskt att slutsatsen måste ha sin grund i en brist i kvantfysiken. I Einsteins teori är ljusets hastighet konstant och absolut och kan aldrig överskridas. Han uppfattade därför

"Einstein och Gödel hade varje dag sällskap till och från sin arbetsplats och samtalade intensivt under sina promenader."

kvantfysikens teorier om en kommunikation mellan partiklar som var snabbare än ljuset som spöklika och bekämpade dem närmast som en form av vidskepelse.

Enligt relativitetsteorin när ljuset alltid ett föremål eller en människa lika snabbt oavsett om hon befinner sig i rörelse mot eller bort från ljuskällan eller om hon befinner sig i vila. Att tala om partiklar som kommunicerar med hastigheter som överskrider ljusets är i Einsteins och förmodligen i Gödels föreställningsvärld följaktligen ett felslut – en beräkning av något som inte låter sig beräknas.

En annan frågeställning som upptog Einsteins och Gödels tankeutbyte handlade om tiden. Enligt Einstein är tiden liksom allt annat underkastad relativiteten. Det betyder att det objektivt sett är omöjligt att skilja mellan Nu, Då och Sedan. Tiden är helt enkelt bara naturens sätt att undvika att allting sker på en och samma

gång, men den är ändå bara en subjektiv förnimmelse som inte äger någon objektiv realitet. Gödel såg tiden på samma sätt, som en subjektiv förnimmelse, men gick möjligen ett steg längre genom att säga rent ut att tiden inte finns som ett meningsfullt begrepp.

Ett annat problem som sannolikt diskuterades av de båda herrarna under deras promenader i Princetons omgivningarna och som är av en typ som vi alla, vare sig vi är upplysta matematiker eller helt vanliga människor som lever i humanismens oskolade mörker, har att göra med vad vi ser när vi står framför en spegel. Då händer nämligen det egendomliga som bara den mycket uppmärksamme betraktaren lägger märke till, nämligen att betraktarens vänstra sida är spegelbildens högra och omvänt. Spegeln vänder oss alltså vår rätt, vilket i och för sig är konstigt, men

ännu konstigare är att den inte också vänder oss lodrätt, utan låter oss behålla huvudet upp och fötterna ner. Varför envisas spegeln med att vända oss vågrätt men underlåter att vända oss lodrätt? Om den vore konsekvent borde den väl göra båda dera – eller? Vetenskapen har diskuterat problemet och kommit upp med förslag på lösningar av denna egendomliga brist på konsistens hos speglar, men utan att ha nått en lösning som det råder allmän enighet om. Inte heller Einstein och Gödel förmodade lösa problemet med speglars inkongruens. Så där finns något för oss vanliga dödliga att grubbla över när vi har svårt att fördriva tiden på annat sätt.

Att lösa problem eller skapa nya vid tänkandets yttersta gräns är av en oerhörd betydelse för mänsklig-

Gödel och Einstein: en ambulerande dialog.

FOTO: ALAMY

hetens kunskap, framsteg och kanske även dess kollektiva lycka. I det individuella livet är det emellertid alls inget lyckorecept. Mänsklig genialitet kan öppna perspektiv och insikter av största värde för oss alla, vilket såväl Einsteins som Gödels insatser demonstrerar. Men den leder knappast till ett harmoniskt och bekymmersfritt liv. Einstein må ha haft ett någorlunda hyggligt och lyckligt liv. Men det gällde inte samtalspartnern Gödel. Han var paranoid och jagad av demoner som förmörkade hans tillvaro och gjorde hans framgångar futila. Han var ständigt övertygad om att han omgavs av mördare som ville förgifta honom och han åt ingenting som inte hans hustru först provsmakat. Han fick mängder av utmärkelser från amerikanska institutioner, från kongressen och från presidenten. Han hämtade inte en enda av skräck för att bli mördad i det vimmel som festligheter av detta slag alltid innebär. Sina sista år tillbringade han i ensamhet och när hustrun dött slutade han helt att äta. Följden blev att han till sist togs in på sjukhus, men det var till ingen hjälp. Sjukhusvården lyckades inte hindra honom från att svälta sig till döds. Kurt Gödel avled 1976 som en följd av katastrofal undernäring. Han valde döden framför att leva ensam i en värld av demoner som traktade efter hans liv.

Titeln på Jim Holts bok lovar visserligen något som den inte håller. Den berättar inte vad Einstein och Gödel faktiskt pratade om under sina promenader. Men den berättar så mycket annat om den vetenskapliga värld dessa båda män i så hög grad var med om att skapa och som vi idag lever i. Det gör den väl värd att läsa eftersom den på ett rimligt lättfattligt sätt beskriver de problem som dagens matematik och naturvetenskap brottas med. Enligt min mening i egenskap av inbiten humanist är den central för den allmänbildning som förr var högt värderad men som idag håller på att dö bort i det myllrande bruset av information, där ingen längre förmår skilja väsentligt från oväsentligt. ✱

Håkan Arvidsson

**WHEN EINSTEIN
WALKED WITH GÖDEL
EXCURSIONS TO THE
EDGE OF THOUGHT**
JIM HOLT
Farar, Straus and
Giroux 2018

Uppblåst Trump: varelse
av rent begär.

FOTO: GETTY IMAGES

Det vanvårdade miraklet

IDÉHISTORIA

Jonah Goldberg är en konservativ kolumnist och författare, verksam som "senior fellow" vid American Enterprise Institute och "senior editor" vid tidskriften *National Review*. Han publicerar sig regelbundet i en rad ledande amerikanska tidningar och har skrivit tre böcker. Den första, *Liberal Fascism*, toppade vid ett tillfälle 2008 *New York Times* bästsäljarlista. Den senaste, publicerad i april i år, har samma huvudtitel som James Burnham använde för ett halvsekel sedan, *Suicide of the West*, och har även den legat högt på samma tidnings topplista.

Att sammanfatta innehållet i en 450-sidig volym med närmast encyklopediska ambitioner är inte lätt, men låt mig ändå göra ett försök. Utgångspunkten är att människan är en stam- eller klanvarelse som efter att i eviga tider ha levt i fattigdom plötsligt råkade ut för ett mirakel i form av liberalism och kapitalism, något som utlöste en explosion av välstånd. (Goldberg ger i ett appendix om det mänskliga framåtskridandet rikliga belägg för denna välståndsexplosion.) Miraklet inträffade tack vare ett förändrat

idéklimat under upplysningstiden. Människor började anse att individen är suverän och att innovation är bra. Men "staminstinkten är inristad i varje människas hjärta" och kan inte tillgodoses av kapitalismen. Följden blir ett främlingskap och en känsla av att det som gynnar den ena gruppen sker på bekostnad av en annan.

Goldberg inleder med ett kapitel om människans natur. I centrum står Rousseaus idé om den ädle vilden, inspirationskälla för marxister, anarkister och libertarianer som uppfattar stat och civilisation som institutionaliserat våld. Goldberg medger att denna uppfattning innehåller ett mått av sanning, men: "Denna insikt spårar ur när man antar att det förflutna var mindre våldsamt, att människor levde i fred och harmoni i någon gyllene tidsålder innan statens förslavande kraft tvingade sig på."

Med hänvisning till samhällsvetare som Douglass North och Francis Fukuyama redogör Goldberg för historiska försök att upprätta byråkratier som inte bygger på släkt- och stamtänkande. Men inte ens celibat eller kastrering kunde i det långa loppet stå emot den mänskliga naturen: "man kan skilja en man från hans genitalier men inte från hans natur". Människor

bildar, likt "en slumpmässigt hopkommen grupp av hundar", grupper med kollektiv identitet. Människan är inte gjord för en värld av kontrakt, pengar, opersonliga regler och centraliserade stater, vilket ger upphov till ständig frustration. "Varje antikapitalistisk politisk ideologi är en variant av idén att samhället borde fungera som en familj, en stam, ett litet samhälle där alla känner varandra. Identitetspolitik i alla dess former är en underavdelning av denna världsbild. Den säger: 'Min stam förtjänar mer än din stam.'" Det innebär att Miraklet kräver ständigt underhåll och försvar för att inte förfalla.

Även om Miraklet inte riktigt låter sig förklaras, går Goldberg, med hänvisning till ekonomihistoriska storheter som Max Weber, Joseph Schumpeter, Mancur Olson och Deirdre McCloskey, igenom de förutsättningar som ledde till att detta inträffade i just England och spreds till Amerika. Han ansluter särskilt till McCloskey. Miraklet består av en attityd, av nya idéer och den retorik som följer med dem. Men en samhällsordning byggd på idéernas makt står under ständig attack från alternativt håll. För Marx' "romantiska vision" och "pseudovetenskapliga jargong" har Goldberg inget till övers: "Idén att uppfinnaren eller

entreprenören inte skapar något värde genom att sätta en idé till världen är löjlig." Däremot anser han att det ligger mycket i Schumpeters och Burnhams tankar om att kapitalismen genom sin omvälvande kraft försvagar sin egen bas av moral och institutioner, och att en klass av intellektuella idogt arbetar på att underminera den. Han ser emellertid inte dessa tankar som fatalistiska förutsägelser, utan som varningsord. "Om det är sant att Miraklet skapades av ord betyder det att det kan förstöras av ord. Men det är också sant att Miraklet kan upprätthållas med ord [...] om förstörelsen är vår lott måste vi själva vara dess författare [...] Som en nation av fria människor kommer vi att leva för evigt eller dö genom självmord."

John Locke var enligt Goldberg den "berättare" som mer än någon annan skapade Miraklet. Mothistorien berättades av Rousseau. Dessa båda historier representerar huvudströmningarna i den västerländska civilisationen. Den ena talar om en sagolik förbättring av människans villkor, den andra om att den moderna tillvaron är korrupt och artificiell. De amerikanska grundlagsfäderna var inspirerade av den första historien och författade en konstitution som är svår att ändra och som etablerade en fungerande regering men inte en väl fungerande stat. I slutet av 1800-talet slog den tyska samhällsvetenskapen igenom i USA och "den tyska luften var tjock av Marx, Hegel och Herder". Staten sågs som en organism och rent av som ett gudomligt redskap. Den progressiva rörelsen gick fram med social ingenjörskonst. Den administrativa staten eller regleringsstaten expanderade. Byråkrater började skapa politik. Goldberg menar att dessa byråkrater representerar en ny aristokrati höjd över

"Miraklet består av en attityd, av nya idéer och den retorik som följer med dem."

lagen, rent av "en klan som bevakar sina parasitiska intressen".

På senare år har västvärlden, som bekant, plågats av idéer om att auktoritära samhällen utvecklas bättre och snabbare än demokratiska. Det är ett återkommande fenomen. Mussolini fick tågen att gå i tid och Lincoln Steffens kom hem från Sovjetunionen och förklarade att han hade skådat framtiden och att den fungerade. De intellektuella som ständigt återvänder till auktoritära inspirationskällor liknas av Goldberg vid "en hund som återvänder till sina spår".

Därmed är vi framme vid ett aktuellt kapitel: Goldbergs relation till Donald Trump. Enligt Goldberg är Trump ingen

ny Hitler eller Mussolini. Han styrs alltför mycket av instinktiva impulser och kan hållas i schack av den konstitutionella arkitekturen och den patriotiska andan

Tummen upp: Miraklet är en attityd.

FOTO: DAVID PAUL MORRIS/GETTY IMAGES

hos de flesta som arbetar under honom. Men han är "en atavism, en sorts allmän prototyp för den förmoderna människan, besatt av att vara gruppens alfa", skriver Goldberg och fortsätter: "När det gäller hans karaktär räcker det med att säga att varje mått på god karaktär som konservativa har kämpat för de senaste 50 åren – ärlig affärsmoral, sexuell redlighet, ödmjukhet, återhållsamhet, fromhet, retorisk anständighet – är en ribba han skulle behöva en stege för att nå upp till. Jag ska uttrycka det enklare: Han är ingen bra människa. [...] Han är tölpaktig och grov. Han erkänner villigt sin girighet, gnällighet och bedräglighet."

Goldberg är djupt besviken på att många av hans konservativa kolleger har rättat in sig i Trumps populistiska led. Han tackar en lycklig stjärna för att Trump i det korta perspektivet, genom att skaffa sig många fiender, omedvetet har stärkt systemet med "checks and balances". Han är mer orolig för att

Trump har visat att konservatismen i det längre perspektivet inte är immun mot stamtänkandets sug efter "starka män".

Goldberg ställer frågan: "Var kom detta monster ifrån?" Han pekar dels på att kapitalismen utan moralisk inbäddning skapar "varelser av rent begär", dels på eroderingen av civilsamhället och politikernas tal om staten som en familj, en liknelse som enligt Goldberg utmynnar i behovet av en stark man, av en Obama eller en Trump. Där Obama framställde staten som envars partner och hjälpare, har Trump erbjudit nostalgi

och nationalism. För Goldberg är en liten dos nationalism hälsosam, men en stor dos giftig, ty "överallt där nationalismen får fria tyglar, blir den en sorts socialism" (och omvänt). Den paternalistiska staten är med Goldbergs ord "lika gammal som den förste starke mannen (Big Man) som ledde den första hopen av hårlösa apor som sprang över Afrikas savanner". Det enda språng framåt Goldberg kan eller vill se går via en minskad roll för staten och en ökad för det civila samhället. Staten har viktiga uppgifter att fylla men kan inte "fylla tomrummet i våra själar".

Goldbergs avslutande personliga reflektion är sorgsen: "Trumps uppgång visade mig att den amerikanska högern är mycket mer mottaglig för det korrumpierande draget i den mänskliga naturen än jag någonsin kunde föreställa mig. Och det krossar mitt hjärta. Vad som är än mer betydelsefullt, jag har inte längre min tidigare tillförsikt om att detta land är i stort sett immunt mot auktoritär styre. Jag tvivlar inte på att jag kan överleva Trump. Men Trumps uppgång har demonstrerat för mig att konservatismen är mycket skörare än jag trodde, mer mottaglig för pöbelmentalitet än jag någonsin varit medveten om."

Goldberg är, som framgår av citaten ovan, skarp i sina formuleringar och kan konsten att samtidigt hålla många bollar i luften. Men frågan är som vanligt hur tunga de stora bollarna bör vara. Stat och marknad erbjuder enligt hans synsätt ingen gemenskap av den art som människan behöver. Här kan man undra om det inte föreligger en skillnad mellan nationer av olika storlek och karaktär. Det svenska folkhemmet lyckades trots allt skapa en viss gemenskap. Goldberg menar för sin del att endast civilsamhället och dess institutioner – äktenskap, familj, vänner, "community", religion – kan erbjuda en gemenskap. Samtidigt är stam- eller klantänkandet inbyggt i dessa institutioner och kan spåra ur, vilket han inte verkar vilja diskutera. Här står Goldberg – som vi alla – inför en svår och ständig balansakt. ✚

Benny Carlsson

SUICIDE OF THE WEST
HOW THE REBIRTH OF TRIBALISM, POPULISM, NATIONALISM, AND IDENTITY POLITICS IS DESTROYING AMERICAN DEMOCRACY
JONAH GOLDBERG
Crown Forum 2018

Vi fumlar oss vidare

JAG KOM KÖRANDE upp ur Söderledstunneln, på väg mot Sveavägen. Trafiken tjocknade, vilket inte var något uppseendeväckande, snarare tvärtom, korsningen Sveavägen/Kungsgatan är huvudvärkande trafikerad av stänkande bussar, sammanbitna cyklister och fotgängare med lattemuggar och styva papperspåsar från något av traktens varuhus. Man brukar ha gott om tid att kasta ett getöga i telefonen, bliga på förbipasserande eller studera medbilisternas scrollande och näspetande. Samt inte minst att stirra olyckligt på det röda trafikljuset där framme.

Den här dagen var annorlunda. Trafiken rörde sig långsamt framåt, i promenadtakt, men likväl rörde den sig, som Galileo Galilei hade uttryckt saken. När jag spejade efter rödljuset såg jag en sloknad stolpe. Det måste ha pågått vägarbeten någonstans. Signalerna var avstängda.

Det här kommer att gå åt helvete, hann jag tänka.

Men det gjorde det förstås inte. Bilar, bussar och långtradare vältade sig in i korsningen och löste saker och ting allteftersom de uppkom. Inte ens högerregeln fanns att luta sig mot, om man nu lyckades erinra sig den. Allt som gällde var att ha ögonen på skaft och vara vaksam på sin omgivning. Visa hänsyn och släppa fram varandra, men inte hur länge som helst, utan också att bevakna sina egna intressen och inte tappa styrfarten, för då skulle man bli stående som en irriterande bromskloss.

NÄR DETTA INTRÄFFADE hade det gått två månader utan att Sverige fått någon regering.

Talmannens pumptermos hade gått varm. Ulf Kristersson mjölksyrade vidare mot sitt kakel, Jimmie Åkesson satt mysande och iakttog hans fruktlösa försök och Stefan Löfven upprepade likt ett gökur att blockpolitiken var överspelad och fördummande, för att i nästa andetag säga att det var självklart att de rödgröna ska styra Sverige eftersom de är "det största blocket".

Själv följde jag turerna som alla andra, och började snart märka att jag bävade för ögonblicket när den nya regeringen skulle vara på plats.

Jag oroade mig för vad K-G Bergström och Mats Knutsson skulle ta sig för när krisen var över. Framförallt kunde jag redan känna smaken av tomheten efteråt. Snopenheten och meningslösheten.

Talmannens kaffepumpande och K-G Bergströms snabbanalyser i sin kvällstidnings kackiga tv-kanal påminde mig om alla lördagskvällar när man suttit i soffan och följt rösträkningen i någon "mello" – alltid under förevändningen att barnen ville titta – och man till sin förvåning upptäckte att trots att bidragen tangerade

såna estetiska bottennoteringar att det kändes som att heja fram vilken åkomma man helst skulle drabbas av – jag menar, nagelsvamp är nog vid närmare eftertanke att föredra framför borrelia – satt man ändå där och blev engagerad.

Ju fler juryer som tröskades igenom av de krampaktigt leende programledarna, ju fler *douze points* som stänkte in, ju fler inklipp vi fick på hjärtslitande utspökade deltagare som höll händerna för munnen, spärrade upp ögonen och omfamnade sina fetlagda låtskrivare, desto mer kände man att man faktiskt hade börjat fatta tycke för sin nagelsvamp. Inte minst eftersom det var ens eget val, och det satt familjemedlemmar i soffan som tyckte att man var en idiot och

talade sig varma för borrelian, sendraget eller kanske rentav analfistlarna. Det blev en social interaktion att samlas kring, och engagemang – et växte i takt med att sendragets anhängare stödde sig på en växande skara meningsfränder runt om i Europa, medan borreliafansen blev en allt glesare samling.

Men när vinnaren hade korats infann sig den förfärliga tomheten.

DET JUBLADES OCH kramades i tv-rutan, fanfarerna smattrade, champagnekorkarna plopade och bekantskapskretsens alla lådvinslulliga lustigkurrar fumlade upp sina iphone och sluddrade ur sig någon mer eller mindre välfunnen oneliner på sina sociala medier.

Men i soffan spred sig en molande känsla av skam. Man vaknade upp som ur ett rus, och medan vinnaren förevisade sitt sendrag ännu en gång sänkte sig tystnaden över soffan, och blickarna flackade mellan smuliga chipsskålar och ljumma PET-flaskor, och man kunde inte begripa att man nyss hade suttit där och käftat och käbblat och himlat med ögonen och engagerat sig i något så skriande meningslöst.

Var det verkligen jag som nyss förbannade fusk-röstandet mellan de östeuropeiska länderna och hotade att ringa betalnumret och lägga min röst på nagelsvampen?

Tillbaka till korsningen Sveavägen/Kungsgatan. Mot all förmodan segade sig fordon efter fordon förbi varandra och tog sig vidare mot sina destinationer. Bara några dagar senare upplevde jag samma laglösa tillstånd i en ännu värre korsning, nämligen Ringvägen/Götgatan, samma avstängda trafikstolpe, samma avvägning mellan tilltagsenhet och hövlighet som förde mig vidare mot Johanneshovsbron.

Det kändes smått subversivt. Inga anvisningar någonstans. Men vi löste det.

Och har vi inte fått någon regering än så fumlar vi oss väl vidare i korsningarna.

Bengt Ohlsson

Ge bort Fokus i julklapp!

Fokus ska ta vid där dagspressens bevakning klingat av. Vi försöker bringa klarhet i en värld av regeringsbildningar, brexit och nollränta men även berätta om de senaste forskningsrönen och de aktuella författarna. Just mixen gör Fokus till en spännande och relevant tidning. Överraska dig själv eller en vän med en prenumeration på Fokus.

Förstå vad som händer. Innan det händer. Läs Fokus.

Claes de Faire, chefredaktör och vd

Erbjudande: 8 nummer för endast 299 kronor!

☐

Ja tack! Jag vill beställa 8 nummer av Fokus för 299 kronor (lösnummerpris 552 kronor)

Du kan även beställa via webben: **fokus.prenservice.se** och fyll i kampanjkod **AXESS8** för 8 nummer, 299 kronor.

SKICKA TIDNINGEN TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

JAG SOM GER BORT PRENUMERATIONEN HETER/
SKICKA INBETALNINGSKORTET TILL:

NAMN	
E-MAIL	
TELEFON/MOBIL	
ADRESS	
POSTNUMMER	POSTADRESS

Frankeras ej.
Mottagaren
betalar portot.

FPG Media AB – Prenumeration

SVARSPOST

204 720 55

110 27 Stockholm

PosttidningB

Axess magasin
PressData AB
Box 610
832 23 Frösön

#BORN TODARE

PELAGOS LHD

KRONS

STOCKHOLM
krons.se

— 1851 —

NYMANS UR

WATCHES & JEWELRY
STOCKHOLM | VÄSTERÅS
WWW.NYMANSUR.COM

TUDOR